

М.А. Мирсаидова

Ю.Н. Раджабова

БЕХЧЕТ

КАСАЛЛИГИ

Монография

Тошкент 2024

УДК 616.13/.14-002.151

ББК....

А 45

Тақризчилар:

1. Директор РСНПМЦДВиК МЗ РУз д.м.н. профессор

У.Ю.Сабиров

2. Заведующая кафедры Дерматовенерологии Ташкентской медицинской академии д.м.н, профессор У.А.Ташкенбаева

Бехчет касаллиги. - Т. нашриёти, 2024. - ... б..

ISBN 978-5-00204-164-0

Китобда Бехчет касаллиги ҳақида маълумотлар келтирилган, унинг асосий клиник белгилари ва аломатлари баён этилган, адабиётларда етарли даражада ёритилмаган этиопатогенези, генетик жиҳатлари ҳақидаги тасаввурлар, турли диагностик (ташҳисий) мезонлар, солиштирма диагностика ва даволаш усуллари кўриб чиқилган.

Китоб дерматовенерологлар, ревматологлар, офтальмологлар, неврологлар, стоматологлар, гастроэнтерологлар ва терапевтлар учун мўлжалланган.

ISBN

Мирсаидова М.А., Раджабова Ю.Н., 2024

Мундарижа

Қисқартмалар рўйхати.....	4
СЎЗБОШИ	6
1-БОБ.....	7
1.1 Бехчет касаллигининг таърифи.....	7
1.2. Бехчет касаллигининг ривожланиши ҳақидаги тарихий маълумотлар.....	7
1.3 Бехчет касаллигининг эпидемиологияси.....	9
1.4 Бехчет касаллигига ёш ва жинс	12
2-БОБ. БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИНИНГ ЭТИОПАТОГЕНЕЗИ.....	17
2.1 Юқумли агентлар.....	17
2.2 Иммун бузилишлар	22
3-БОБ. БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИНИНГ КЛИНИК СИМПТОМАТИКАСИ.....	39
4-БОБ. БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИНИНГ КЕЧИШИ ВА БАШОРАТИ.....	58
5-БОБ. БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИ ВА ҲОМИЛАДОРЛИК.....	63
6-БОБ. БОЛАЛАРДА БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИ.....	66
7-БОБ. БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИДА МАЛИГНИЗАЦИЯЛАНИШ	74
ВА ЎЛИМ САБАБЛАРИ.....	74
8-БОБ. ПАТЕРГИЯ СИНОВИ.....	78
9-БОБ. БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИ БЎЛГАН БЕМОРЛАРДА ЗААРЛАНИШ ЎЧОҚЛАРИДАН ОЛИНГАН БИОПТАТЛАРНИНГ ПАТОМОРФОЛОГИК ТАДЌИҚОТЛАРИ	81
10-БОБ. БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИ ТАШҲИСИННИНГ МЕЗОНЛАРИ	85
11-БОБ.....	94
БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИНИНГ ДИФФЕРЕНЦИАЛ ДИАГНОСТИКАСИ	94
[1- 36].....	94
12-БОБ. БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИДА ЛАБОРАТОРИЯ КЎРСАТКИЧЛАРИ	102
13-БОБ. БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИНИ ДАВОЛАШ	104

Қисқартмалар рўйхати

а- β 2-ГП-1 - β 2-гликопротеин-1 га қарши танаchalар
аКЛ - кардиолипинга қарши танаchalар
АС - анкилозловчи спондилоартрит
аФЛ - фосфолипидларга қарши танаchalар
БД - Бехчет касаллиги
КК - Крон касаллиги
ИЯК - ичакнинг яллигланиш касалликлари
ЮКВ - юқори ковак вена
ОГВ - оддий герпес вируси
ЭБВ - Эбштейн-Барр вируси
ГК - глюкокортикоидлар
ТМБК - одам тўқималар мослигининг бош комплекси
ДНК - дезоксирибонуклеин кислотаси
МИТ - меъда-ичак тракти
ИЯРК – иммун яллигланишли ревматик касалликлар
ИЛ - интерлейкин
ИНФ - инфликсимаб
ИФН - интерферон
КБ - когнитив бузилишлар
КТ - компьютер томографияси
МРТ - магнит-резонансли томография
ПКВ - пастки ковак вена
НЯҚП - ностероид яллигланишга қарши препаратлар
НЯК - носспецифик ярали колит
ОКТ - оптик когерент томография
РБ - руҳий бузилишлар
ПЗР - полимераза занжир реакцияси
РА - ревматоид артрит
ҚАС - қайталанувчи афтозли стоматит
РНТ - рандомизацияланган назорат остидаги тадқиқотлар
ТС – тарқоқ склероз
ТДСБ - Ташвиш-депрессив спектр бузилишлари
ТҚЮ - тизимли қизил югурик
ОМС – орқа мия суюқлиги
ЭЧТ - эритроцитларнинг чўкиш тезлиги
СпА - спондилоартрит
СРО - С-реактив оқсили

ОҮИ - оилавий Үрта ер денгизи иситмаси
ТҮО- β - трансформацияловчи ўсиш омили- β
УТТ - ултратовушли текширув
ҮНО- α - ўсма некрози омили алфа
ЦМВ - цитомегаловирус
МНТ - марказий нерв тизими
ЦсА - циклоспорин А
ЦФ - циклофосфамид
ASCA - *Saccharomyces cerevisiae* га қарши танаачалар
HLA - Human Leucocyte Antigen
HSP - heat shock protein (иссиқлик зарбаси оқсили)
NETs - neutrophil extracellular traps (нейтрофилли хужайрадан ташқари тузоқлар)

СҮЗБОШИ

Бехчет касаллигини ўрганишга бўлган қизиқиши, бу камдан-кам учрайдиган касаллик бўлган беморларда, асосан Ўрта Осие ва буюк ипак йўли давлатлари халқларининг этник вакилларида пайдо бўла бошлаган вақтда, катта қизиқиши ўйғотган. Бехчет касаллиги ўзининг кўп учрайдиган асоратлари яъни полиорган патологиялари ва шу билан бир қаторда ташхислаш мезонларининг етарли даражада мукаммаллаштирилмагани билан биз мутахасисларни бу муаммога чуқурроқ ёндашишга жалб килди.

Хозирги кунга келиб, кўплаб Бехчет касаллиги бўлган беморлар ҳар тарафлама ўрганиш, халқаро ҳамкорлик сабабли ушбу касалликни ташхислаш ва даволашга бўлган замонавий ёндашувлар фаол жорий этилмоқда. Гелмголц номидаги Кўз касалликлари илмий-тадқиқот институти билан ҳамкорликда касалликнинг офтальмологик кўринишлари айниқса фаол ўрганилган ва шу кунгача ўрганилмоқда. Узоқ йиллар давомида ушбу жиҳатлар профессор S.Ohno раҳбарлигидаги Япониянинг ихтисослашган илмий муассасалари билан халқаро ҳамкорлик мавзуси бўлиб келмоқда.

Ўтган йиллар давомида бизнинг Республика ихтисослаштирилган дерматология ва венерология илмий амалий марказда Бехчет касаллигига чалинган 200 дан ортиқ беморлар тиббий қўрикдан ўтказилди. Сўнгги пайтларда Бехчет касаллигининг нейропсихик, меъда-ичак, қон томирли аломатлари, касалликнинг этник ва гендер хусусиятлари, Бехчет касаллиги ва ҳомиладорликнинг ўртасида ўзаро таъсир, беморларни даволашнинг энг қулай схемаларини излаш ҳам алоҳида илмий-амалий қизиқиши ўйғотмоқда.

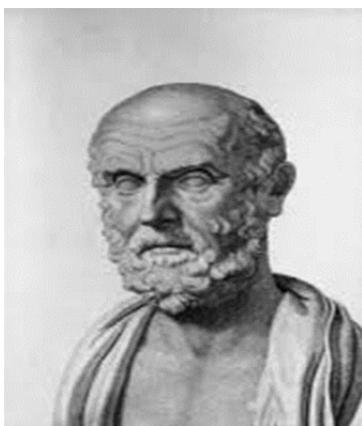
Хозирги кунда бизнинг марказимиз МДҲ давлатлари ва узоқ чет элдаги ушбу муаммонинг тадқиқотчилари билан яқин алоқаларни қувватлашни давом эттироқда. Бехчет касаллиги бўйича шуғулланиш даврида биз бир неча бор маҳаллий ва халқаро конференцияларда, жумладан оғзаки ва онлайн маърузалар билан сўзга чиққанмиз (Вашингтон, Токио, Париж). Мазкур монография касалликнинг этиопатогенезидан бошлаб, даволашга янги ёндашувларгача бўлган барча жиҳатлари бўйича замонавий маълумотлар билан аҳамиятли даражада тўлдирилган. Шунингдек, биз бу монографияда марказимизда Бехчет касаллиги бўйича олиб борилган илмий кузатишлар ва натижаларни ҳам акс эттиришга харакат қилдик. Ишончимиз комилки, китоб амалиётчи шифокорлар учун ҳам, ушбу муаммони ўрганувчи илмий тадқиқотчилар учун ҳам фойдали бўлади.

1-БОБ.

1.1 Бехчет касаллигининг таърифи

Бехчет касаллиги (БК) – этиологияси номаълум, қайталаувчи кўп тизимили яллигланиши касаллиги бўлиб, тизимили вакуумит деб таснифланади, ҳамда оғиз бўшлиги ва жинсий аъзоларда қайталаувчи яралар, теридаги ўчоқлар ва увеит билан тавсифланади [1, 2].

1.2. Бехчет касаллигининг ривожланиши ҳақидаги тарихий маълумотлар

Бехчет касаллигининг биринчи таърифи Гиппократ томонидан эрамиздан аввалги V асрда берилган [6,7]. Шунингдек, БК клиник белгилари бўлган bemорлар тўғрисидаги хабарларни Япония, Хитой ва араб мамлакатларидағи қадимги давр шифокорларининг асарларида топиш мумкин, бу ушбу касаллик қадим замонлардан бери маълум бўлганлигини яна бир бор исботлайди [8]. Бехчет касаллиги узоқ ўтмишда тан олинганига қарамай,

кўпинча уни ўрганиш тарихи бўйича, олимлар икки тадқиқотчининг ишларини далил қилиб кўрсатадилар.

Машхур олим-офтальмолог Бенедикт Адамантиадис (B. Adamantiades) 1875 йилда Туркияning Бурса шаҳрида туғилган ва тиббий маълумотни Афина университетида олган. 1930 йили Б. Адамантиадис Афина Тиббий Жамиятининг ҳар йилги йиғилишида қайталаувчи ирит ва гипопиони бўлган 20 ёшли bemорни кўрсатди. У ўз ҳисоботида, мазкур bemорда офтальмологик белгилардан ташқари, оғиз бўшлиғи ва жинсий органлар соҳасида яра-чақалар (афталар), пиодерма ва артритлар борлигини таъкидлади.

1946 йилда эса олим периферик томирлар тромбофлебитини ушбу касалликнинг таркибий қисми сифатида тавсифлаб берди [10, 11]. Касаллик биринчи марта алоҳида нозологик шакл сифатида 1937 йилда турк дерматологи Хулуси Бехчет томонидан ажратилган бўлиб, ўз асарларида у учта

беморни узоқ муддатли кузатиш асосида симптомларнинг классик учлигини (триадасини) тасвирлаб берган: увеит, афтозли стоматит ва жинсий аъзолар яралари.

Хулуси Бехчет 1889 йилда Истанбулда туғилган. Тиббий маълумотни Гулхане Ҳарбий Академиясида (Туркия), кейин Будапешт ва Берлинда олган. У Истанбулда дерматология ва венерология департаментига асос солиб, умрининг охиригача унга раҳбарлик қилган.

1937 йилдан 1940 йилгача Хулуси Бехчет (Hulusi Behçet) 6 та асарни 4 тилда, жумладан, 7 нафар bemornining тавсифини нашр этган, унда муаллиф «ушбу тоифадаги bemorlarни диққат билан илмий кузатиш, турли аъзоларни бир вақтда эмас, балки узоқ муддат давомида заарлайдиган бу касалликни эрта аниқлаш зарурлигига эътибор қаратиш» зарурлигини таъкидлаган. Унинг "уч белгили комплекси" бўлган касалликнинг биринчи кузатуви 1920 йилга тўғри келади, шунга ўхшаш белгилари бўлган иккинчи bemor 1930 йилда, учинчиси эса 1937 йилда баён этилган. 1937 йилда ушбу клиник ҳодисалар «Dermatologische Wochenschr» халқаро журналида чоп этилган [9]. Кейинги уч йил ичida X. Бехчет яна 5 та bemor ҳақида маълум қилади, уларда учта асосий белгидан ташқари, тугунчали эритема, акнесимон тошмалар ва артralгия қайд этилган.

XIX-аср охири ва XX-аср бошларидаги тиббий адабиётларда қайталанувчи гипопион ва афтозли стоматити бўлган bemornining клиник ҳодисалари ҳақидаги нашрларни топиш мумкин, ушбу симптомокомплекснинг алоҳида белгиларининг комбинацияси L. Bluthe (1908) [5], H. Planner ва F.Romenowsky (1940) ишларида келтирилган. Tourain (1950) бу синдромни ўзи таърифлаган катта афтоз билан бир хил деб ҳисоблайди, Robinson ва McCrum (1950) эса унга кўп шаклли экссудатив эритеманинг варианти сифатида қарайдилар [6].

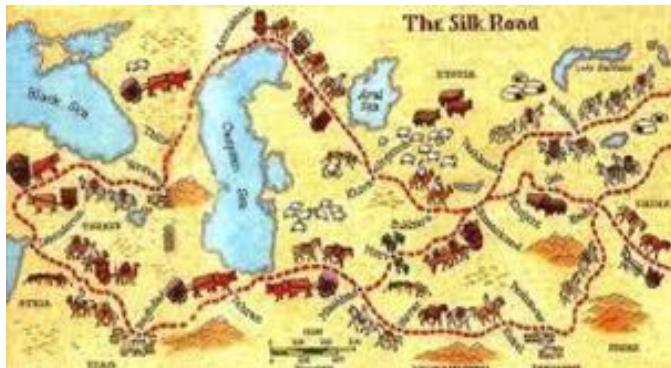
1941 йилда офтальмолог T. Jensen бу касалликни "Бехчет синдроми" деб аташни таклиф қилди [10].

1947 йилда Женевада бўлиб ўтган Халқаро дерматологлар конгрессида "Уч симптомли комплекс" расмий ҳолатда муайян касаллик сифатида тан олинди ва "morbus Behfet's" (Бехчет касаллиги) деб номланди.

Сўнгги йилларда кўпгина олимлар БК атамасини "Бехчет синдроми" га алмаштиришни таклиф қилишди, чунки "синдром" таърифи уларнинг фикрича, белгилар мажмуини ифода этувчи бу касалликнинг моҳиятини аникроқ акс эттиради. "Бехчет синдроми" тарафдорлари ўз нуқтаи назарини қувватлаб, бугунги кунда ягона диагностик муолажа ёки маълум бўлган умумий этиология мавжуд эмаслиги, ва у мавжуд эмас экан, бу белгилар мажмуини синдром сифатида қўриб чиқиши зарурлигини билдирилар.

Касалликнинг ифодаланганлик даражаси, алоҳида белгиларнинг частотаси, оиласиёт агрегация ва дори воситаларига, айниқса цитокин ингибиторларига, жавоб реакцияси бўйича географик фарқлар турли хил клиник белгиларда буни исботлайди. Аммо муқобил нуқтаи назар шундан иборат-ки, ушбу ҳолат касаллик сифатида қабул қилиниши учун етарли бўлган умумий хусусиятлар мавжуд [10, 11].

1.3 Бехчет касаллигининг эпидемиологияси

Турли географик худудларда БК нинг тарқалганлик даражаси ҳар хил. Адабиёт маълумотларига кўра, касаллик Туркияning шимолий ҳудудларида қишлоқ аҳолиси орасида кенг тарқалган.

1-расм.

Шунингдек, БК тарқалганлигининг юқори даражаси Япония, Эрон ва XXР да кузатилган, бу ерда касаллик "Ипак йўли касаллиги" деб аталади, бу Бехчет касаллигининг Европа ва Узоқ Шарқ орасидаги йўл бўйлаб тарқалишини кўрсатади (1-расм). Бу мамлакатларнинг Буюк Ипак йўли бўйлаб жойлашиши ва касалликнинг муайян иммуногенетик белги билан боғлиқлиги, БК нинг тарқалиши кўчманчи қабилаларнинг миграцияси даврида содир бўлган деган тахминни тасдиқлайди [5]. Бехчет касаллигининг энг юқори тарқалиш даражаси Туркияда кузатилади ва 100000 аҳолига 80-370 ҳолатни ташкил қиласи. Япония, Корея, Хитой, Эрон ва Саудия

Арабистонида тарқалиши 100000 кишига 13,5 дан 20 та ҳолатгача, Ғарбий мамлакатларда (Англия ва АҚШ) эса 100000 аҳолига 0,64 ва 0,33 дан паст ҳолатгача ўзгариб туради. Германияда турк эмигрантлари орасида Бехчет касаллигининг аникланиш частотаси 100000 та аҳолига 21 тани ташкил этади, бу Туркиядаги ҳолатдан паст, бироқ Германиянинг маҳаллий аҳолиси орасида касалликнинг тарқалиши частотасидан сезиларли даражада ошади[1,2].

1-Жадвал.

Бехчет касаллигининг дунёning баъзи минтақаларида тарқалганлик
частотаси

Мамлакат	100 минг аҳолига нисбатан бўлган частотаси
Туркия	80—370
Эрон	16,67
Хитой	14,0
Япония	13,50
Миср	7.6
Германия	0.55
Буюк Британия	0.50
АҚШ	0.12
Гавайи	0

Худудимизда 2017-2018 йилларда Республика ихтисослаштирилган дерматовенерология ва косметология илмий-амалий тиббиёт маркази (РИДВКИАТМ) клиникасида стационар даволанишга ётқизилган ўзбек аҳолисига мансуб шахслар орасидан БК бўлган 17 та bemорда ҳам клиник тадқиқотлар ўтказилган (2-расм). Беморларнинг ёши 15 ёшдан 55 ёшгacha бўлган (ўртacha 44,5 ёш). Ўзбекистон Республикаси худудларида тарқалганлиги бўйича: 17 та bemор ичидан Тошкент шаҳридан 7 та, Тошкент вилоятидан – 6 та, Андижон вилоятидан – 1 та, Қашқадарёдан – 1 та, Бухородан – 1 та ва Қорақалпоғистон Республикасидан – 1 та bemор бўлган [3].

2-расм

БК тарқалганлиги нафақат мамлакатларда, балки бир мамлакатда яшовчи этник аҳолиларда ҳам фарқ қиласи. Масалан, Туркияning шимоли-шарқий қисмида 100 минг аҳолига 370 та БК бўлган бемор тўғри келса, шарқий-европалик қисмида – атиги 80 та. Бундан ташқари, Истанбулдан унча узоқ бўлмаган Силиври туманида БК частотаси 10 минг аҳолига 8 таси тўғри келади, Анатолиядан шимолроқда – 37, Истанбулнинг ўзида эса 42 га етади [8, 9]. АҚШда ҳам БК частотаси ўзгариб, 100 минг аҳолига 0,19 дан 0,38 гача ошади, бу урбанизация жараёнлари ва йирик шаҳарларда аҳолининг юқори ҳаракатчанлиги билан изоҳланади [12]. Миграция жараёнларининг аҳамияти АҚШга доимий яшаш учун кўчиб келган японияликлар мисолида муҳокама қилинган [2]. Шунингдек, Гавайида жойлашиб олган японлар орасида БК деярли учрамаслиги қайд этилган, Японияning ўзида эса касаллик частотаси анча юқори [3]. 2010 йилда Истанбулда яшовчи этник арманлар орасида БК нинг тарқалганлиги бўйича тадқиқот натижалари нашр қилинди [12]. Буюк ипак йўлининг марказида жойлашган Эронда БК нинг тарқалиши ҳақида қизиқарли маълумотлар мавжуд. Бу мамлакатда касалликнинг клиник, генетик, таснифий ва этник жиҳатлари бўйича тадқиқотлар олиб борилмоқда. F. Davatchi ва бошқ., учта асосий ирқ - оқ (аҳолининг 75,4%), монголоид ва семитлар (25,1; 52,8 ва 22,1% мос равища) орасида БК частотаси тўғрисида маълумотларни келтиради. Муаллифларнинг фикрича, генетик омиллар Хитойнинг шимолий худудларидан келган турк қабиласидан келиб чиқсан [8]. БК бўлган барча бирламчи беморларни аниқ рўйхатга олиш – мураккаб

вазифадир [5], бу эхтимол, эпидемиологик тадқиқотлар натижалариға таъсир килади. БК да турли этник гурӯхларда клиник фенотипнинг бошқача экспрессиясини кўрсатадиган далиллар мавжуд. Ушбу ҳолатни тасдиқлаш учун, Буюк Британия олимлари БК эпидемиологиясиға таалуқли бўлган Medline ва Embase маълумотлар базасини (1996-2005) таҳлил қилдилар [9]. Маълум бўлишича, факат тўртта популациян (аҳолига асосланган) тадқиқотлар ўтказилган, улардан иккитаси – Туркияда. Еттига иш қиёсий хусусиятга эга бўлиб, популяцияга асосланмаган. Нашрларнинг кўпчилигига алоҳида ҳолатларнинг тавсифлари мавжуд, лекин турли популяцияларда БК фенотипидаги фарқларни аниқлаш учун кесишган (кесма) тадқиқотлар сони етарли эмас экан. Муаллифлар келажакда ушбу гипотезани тасдиқлаш учун, стандарт мезонлар ва аниқ этник таърифдан фойдаланган ҳолда, популяцион кесишган (cross-sectional) ёки “ҳодиса-назорат” тадқиқотларини ўтказиш керак, деган холосага келишади [4].

1.4 Бехчет касаллигига ёш ва жинс

БК асосан ёшларда, ҳаётнинг 2-чи ва 4-чи ўн йилликларида кузатилади [1]. Ch. Zouboulis БК бошланишида беморларнинг ўрта ёшига доир қуйидаги маълумотларни 2- жадвалда келтиради [4]:

2-жадвал

Минтақа номи	Ёш
Шарқий Осиё мамлакатларида	31,7 ёш
Араб мамлакатларида	26 ёш
Туркияда	25,6 ёш
Исройлда	19,9 ёш
Европада	25,9 ёш
АҚШ да	28,3 ёш

Касалликнинг янада эрта (туғилгандан бир неча ой кейин) ёки кеч бошланиши (72 ёшгача) ҳолатлари баён этилган. БК нинг балоғатга етмаган (ювенил) шакллари ҳам маълум, яъни 16 ёшгача касал бўлган шахсларда. Масалан, Францияда БК ушбу вариантининг частотаси 100 минг аҳолига 0,17 ни ташкил қиласи [11].

Турли жинсдаги беморлар орасида БК нинг тақсимланиши минтақага қараб фарқ қиласи. Аёлларга қараганда эркаклар кўпроқ БК билан касалланади, деб

хисобланади, Буюк Ипак йўли ўтадиган мамлакатларда Э:А нисбати 2-10:1 бўлса, Ғарбий Европада эса, хусусан Германия ва АҚШда жинсий мойиллик нисбати тескари[7].

БК бўлган bemorlar орасида эркакларнинг устунлиги Туркия, Ўрта Шарқ, Эрон ва Қувайтда кузатилади [6]. Аксинча, Японияда аёллар орасида БК частотаси эркакларнига қараганда анча юқори, бунда аёллардаги касаллик унинг енгил кечиши билан боғлиқ [5]. Аксарият тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, эркакларда касаллик аёлларга қараганда оғирроқ кечади, айниқса бу кўзниг заарланиши ва БК нинг бошқа жиддий белгиларига (аневризмалар, ўпкага оид белгилар ва қон томирларининг заарланишига) тааллуқлидир [8]. Касаллик айниқса ёш эркаклар орасида, Ўрта ва Узоқ Шарқ, Япония ва Ўрта ер дengизи мамлакатларида яшовчи аҳолида тажовузкор ва оғирроқ кечади, ғарбий ҳудудларнинг худди шу ёшдаги эркакларига ва қора танли африкаликларга қараганда [4,8]. Эркакларда БК, умуман олганда, касалликнинг юқори фаоллиги ва қўриш қобилияти йўқолишининг юқори хавфи билан боғлиқ [7, 12].

Ҳудудимизда Бехчет касаллигининг турли клиник кўринишлари бўлган 8 нафар ўсмир ва ёш bemorларнинг клиник-анамнестик ва лаборатор кузатувига асосланган иш олиб борилди, улар 2017 йилдан 2019 йилгача Ўзбекистон Республикаси ихтисослашган дерматовенерология ва косметология илмий-амалий тиббиёт марказининг жинсий йўл билан юқадиган касалликлар ва репродуктив бузилишлар бўлимида текширишлардан ўтдилар. Уларнинг ёши 15 дан 18 ёшгacha бўлиб, қизлар кўпчиликни ташкил этган. Даволашни бошлашдан олдин барча bemorларга уларнинг ихтиёрий розилиги ва керак бўлса, ота-оналарнинг розилиги билан, куйидаги текширув усувлари ўтказилди: bemorларнинг клиник-лаборатор текшируви билан сийдик-таносил йўлларидан ажратмаларнинг бактериологик текшируви, урогенитал тракт инфекцияларини аниқлаш учун полимераза занжир реакцияси, аутоиммун қарши танаchalар мавжудлигини аниқлаш учун иммунологик тадқиқотлар (Anti-double-stranded DNA, IgG and Anti-single-stranded DNA, IgG), заарланиш ўchoқларидан олинган материални гистологик текшириш, шунингдек ҳамкор мутахассисларнинг маслаҳати. Касалликнинг бошланишидан то Марказ клиникасига ётиш ва клиник ташҳисни аниқлашгacha бўлган вақт оралиғи 3 йилдан 5 йилгача бўлган даврни ташкил қилди. Барча bemorларда бирламчи белги кўпинча афтозли стоматит ва унга ҳамроҳ бўлган иситма бўлди. 8 та bemордан 6 тасида афтозли стоматит бошланганидан сўнг 2 йил ичида жинсий органларнинг эрозив-ярали заарланиши кузатилди. 3 bemорда тугунчали ва пуфакчали тошмалар шакlidаги тери аломатлари, 4 bemорда – тугунчали эритема ва 1

беморда – тугунчали эритема ва акнесимон тошмалар комбинацияси аниқланди. Кейинчалик патологик жараёнга бошқа органлар ва тизимлар ҳам қўшилди. Касалликнинг авж олган босқичида аллақачон клиник симптомокомплекс ривожланди, шу жумладан, афтозли стоматит, жинсий органларнинг ярали жараёни, тери, қўзлар, меъда-ичак трактининг заарланишлари ва камдан-кам, тез-тез бош оғриқлар билан кечувчи марказий нерв тизимининг заарланиши. Марказимиз клиникасига мурожаат қилишдан аввал 100% bemorlarning deyari barchasi vaqtinchalik ta'sir билан ёки ҳеч қандай ta'sirsiz kasalliknинг u'ki bu belgisi sababli turli xil davolash oldi. Ilgari bemorlar asosan oftalmolog, stomatolog, pediatr, bolalar ginekologi va revmatologlarga murojaat qilganlar. Tайнланган препаратлар ичидаги кортикостероид гормонлар, витаминотерапия ва антибиотиклар устунлик қилган. Ўсмирлар ва ёшларда Бехчет касаллигини янада оғир кечишини қўзғатувчи омилларни ўрганишда, биринчи навбатда оғир анамнезни таъкидлаш мумкин: 6 та bemorda она томондан қариндошларда ўқтин-ўқтин зўрайиш билан кечадиган қайталанувчи афтозли стоматит ва конъюнктивит ҳолатлари кузатилган.

Тадқиқотлар шуни кўрсатдиги, заарланиш ўчоқларидан олинган ажратмаларни бактериоскопик текшириш усули ёрдамида текширилган bemorlar orasida 8 (100%) bemorda *Candida albicans* ва 5 (62,5%) bemorda – *Gardnerella vaginalis* аниқланган. Бундан ташқари, заарланиш ўчоқларидан ажратмаларнинг маданий диагностикаси Бехчет касаллиги бўлган bemorlarda бошқа бактериал қўзғатувчилар ҳам аниқланганлигини кўрсатди. Масалан, 4 та (50,0%) bemorda *Staphylococcus epidermidis*, 3 та (37,5%) bemorda – *Enterobacter*, 2 bemorda (25,0%) - *Streptococcus haemolyticus* экиб чиқкан. Полимераза занжир реакцияси ёрдамида заарланган ўчоқлар ажратмаларини ўрганиш шуни кўрсатдиги, ушбу текшириш усулида Бехчет касаллиги билан текширилган 8 та кишидан 5 тасида (62,5%) *Ureaplasma Urealyticum* га ижобий натижа олинган. ПЗР-диагностикасида қон зардобида вируслар мавжудлиги текширилганда, ушбу касаллик бўлган 8 та bemordan 5 (62,5%) ҳолатда оддий герпес вируси I тури (HSV I), 1 та bemorda (11,1%) – оддий герпес вируси II тури (HSV II), 2 тасида (25,0%) – цитомегаловирус (ЦМВ) ва 2 тасида (25,0%) - одам папилломаси вируси (ОПВ) аниқланган. Шунингдек, ушбу гурухдаги bemorlarда сийдик-таносил тизимининг касалликлари: 8 тасида уретрит, 4 сида вулвит, 3 тасида цистит ва битта bemorda пиелонефрит аниқланган[3]. Шундай қилиб, айтиш мумкини, жинсий ва ёшга доир фарқлар БК нинг этник ва географик хусусиятларини аниқ акс эттиради. БК касаллиги тасодифий деб саналади, бироқ БК нинг такрорий ҳолатлари оиласаларда учраши (10 bemordan 1 тасида), Буюк Ипак

йўли бўйлаб $30\text{--}45^\circ$ шимолий кенглик оралиғида (Япониядан Ўрта Ер денгизи ҳавзасигача) юқори даражада тарқалганлиги ва турли популяцияларда HLA B51 билан боғлиқлиги, БК нинг келиб чиқишида генетик омилнинг ролини тахмин қиласи [5,12]. Баъзи муаллифлар болаларда касаллик аутосом-рецессив моделга яқинроқ деб ҳисоблайдилар. Оилавий ҳодисалар анамнези БК нинг Мендел қонунига асосан наслдан наслга ўтишини кўрсатмади. Шундай бўлса ҳам, БК нинг оилавий ҳодисалари касалликка мойиллик мавжудлигини тасдиқловчи омиллар деб ҳисобланади [4]. Таъкидланишича, оилавий агрегациянинг частотаси БК бўлган беморларнинг этник мансублигига боғлиқ. Япония ва Хитойда бу кўрсаткич паст – мувофиқ равишда 2,2 ва 2,6% ни ташкил қиласи. Шу билан бирга, Шарқий Араб давлатлари, Исройл ва Туркияда оилавий агрегация 18 % етади, бу Европадагидан анча юқори [7,8]. БК нинг такрорий ҳолатлари бўлган оилаларда HLA B51-антигени фақат 19% ҳолларда топилган, бу эса БК нинг бошқа "HLA бўлмаган" генлар билан боғланиш эҳтимоли ҳақидаги масалани яна бир бор кўтаради [5].

Шундай қилиб, БК генетикаси ҳақидаги маълумотлар тўпланган сари, HLA тизимиning нафақат A ва B локуслари, балки бошқа генлар ҳам БК га мойилликда иштирок етади, деган мулоҳаза янада кучайиб бормоқда, бу эса турли этник популяцияларда бошқа маркерларни излаш зарурлигини белгилайди.

Адабиётлар:

- 1 Арифов С.С. Клиническая дерматология и венерология. Атлас. Ташкент; 2008
- 2.Арифов С.С., Абидова З.М., Абидов А.М. Клинический случай болезни Бехчета. Новости дерматовенерологии и репродуктивного здоровья. 2008; № 4:16-18.
3. Мирсаидова М.А., Раджабова Ю.Н. Этнические аспекты характерные для болезни Бехчета//Новости Дерматовенерологии и репродуктивного здоровья. -Ташкент, 2017, №1(77). - С.142-144. (14.00.11; №1). 616.
4. Kone-Paut I., Yurdakul S., Bahabri S. Clinical features of Behcet's disease in children an Internation collaborative study of 86 cases. J.Pediatr. 1998; 132: 721- 725.
5. Zouboulis Ch., Epidemiology of Adamantiades-Behcet's disease. BD News. 2001; 2 (2): 3-4.
6. Kaklamani V.G., Kaklamanis P.G. Treatment of Behcet's disease: an update. Semin.Arthr.Rheum. 2001; 30: 299-312.
7. Tugal-Tutkun I., Önal S., Altan Yaycioglu R. Uveitis in Behcet's disease: an analysis of 880 patients. Am.J.Ophthalmol. 2004; 138: 373-380

8. Tursen U., Gürler A., Boyvat A. Evaluation of clinical findings according to sex in 2313 Turkish patients with Behcet's disease. *Int.J.Dermatol.* 2003; 42: 346-351
9. Jacyk W.K. Behcet's disease in South African blacks: report of five cases. *J.Am.Acad.Dermatol.* 1994; 30: 869-873
10. Poon W., Verity D.H., Larkin G.L. et al. Behcet's disease in patients of west African and Afro-Caribbean origin. *Br.J.Ophthalmol.* 2003; 87: 876-878
11. Yurdakul S., Hammuryudan V., Yazici H. Behcet's syndrome. *Curr. Opin. Rheumatol.* 2004; 16: 38-42
12. Sakane T., Takeno M., Susuki N. et al. Behcet's disease. *N Engl J Med.* 1999; 341: 1284-1291

2-БОБ. БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИНИНГ ЭТИОПАТОГЕНЕЗИ

БК этиопатогенези мураккаб жараён бўлиб ҳисобланади, бунда генетик ва юқумли омилларни ўз ичига олган турли омилларнинг комбинациясига бошловчи рол берилади, унинг натижасида туғма иммун жавоб фаоллашади ва атроф-муҳит омиллари ва аутоантигенларга қарши мослашишнинг иммун реакциялари ҳаракатга келади. [4].

2.1 Юқумли агентлар

БК пайдо бўлишининг юқумли (инфекцион) назарияси 1937 йилда касаллик тавсифи берилганидан бери муҳокама қилинади. Тўртта асосий гипотезалар таклиф қилинган: 1) бактериал – касалликнинг бошланишини стрептококклар таъсири билан боғлайди; 2) вирусли – 1 ва 2 тур оддий герпес вируслари (ОГВ), 6 ва 7 тур герпес вируслари, цитомегаловирус (ЦМВ), Эбштейн-Барр вирус (ЭБВ) ларининг этиологик ролини тахмин қиласи; 3) воситачилик – иссиқлик зарбаси оқсиллари (heat shock proteins (HSP)) орқали, ва 4) кесма ёки молекуляр мимикрия гипотезаси орқали намоён бўлади [4,11].

Стрептококклар. Стрептококкнинг турли хил серотиплари касалликнинг фаоллашишига олиб келадиган асосий омиллар бўлиб ҳисобланади, чунки оғиз бўшлиғи шиллик қаватида яралар пайдо бўлиши, тишларни даволаш, тонзиллит билан бир вақтга тўғри келади, бир қатор беморларда эса стрептококк антигенига интрадермал синовни ўтказишида юқори сезувчанлик мавжуд. Бундай ҳолларда оғиз бўшлигининг микробиал флорасида БК патогенезида иштирок этадиган атипик стрептококклар устунлик қиласи, деб тахмин қилинади [8,10]. Антибактериал препаратларни, хусусан, пенициллинларни колхицин билан биргаликда муваффақиятли қўлланилиши ҳам, бир қатор ишларда стрептококкларнинг БК да иштирок этишининг тасдиги сифатида кўриб чиқилади [10]. Стрептококк антигенлари БК га чалинган беморларда Т-лимбоцитлар томонидан интерлейкин 6 (ИЛ-6), интерферон ва ўсма некрози омили секрециясининг ошишига сабаб бўлиши мумкин, деб ҳисобланади [11,14]. Юқорида айтилганларнинг барчаси ушбу бактерияларнинг таъсирини, агар этиологик бўлмаса, ҳеч бўлмагандা, ушбу касалликнинг триггери сифатида кўрсатади.

Стафилококклар ва бошқа микроорганизмлар. БК да бўғимларнинг заарланиши тугунчали ва пуфакчали тошмалар билан боғлиқлиги қайд этилган [15]. Шу билан бирга, баъзи тадқиқотлар шуни кўрсатдики, БК бўлган беморларнинг пуфакчали тошмалари турли хил микроорганизмлар билан инфициранган, жумладан, *Staphylococcus aureus*, *Streptococcus* ва *Prevotella* sp. билан [16]. Оддий хуснбузарлари бўлган беморларда пуфакчали

тошмалар таркиби 29% ҳолларда *Staphylococcus aureus* ўсишини қўрсатган, БК бўлган беморларда эса бу микроорганизмнинг ўсиши 58% да кузатилган. БК бўлган беморларнинг пуфакчаларида *Prevotella sp.* мавжудлиги эса яна бир қизиқарли янгилик бўлди. Ушбу бактериялар одатда темиратки ва гўш каби иккиламчи юқумли тери касалликларида бўлади. БК бўлган беморлар пуфакчаларининг таркиби экилганда, *Prevotella sp.* нинг ўсиши 24% ҳолларда қайд этилган, оддий хуснбузарли беморларнинг пуфакчалари таркиби эса ҳеч бир ҳолатда бундай ўсишни бермаган.

Оддий герпес вируси. БК нинг вирусли табиати ҳақида биринчи марта Х.Бехчетнинг ўзи 1937 йилда гапирган [16]. Ҳозир ҳам ОГВ кўпинча БК да этиологик агент деб ҳисобланади. Бир қатор тадқиқотларда маълум қилинадики, БК бўлган беморларнинг қон зардобида, назорат гурухлари билан солиширгандага, ОГВ-1 га қарши таначаларнинг юқори титрлари айланади, қонда айланадиган иммун комплекслари эса ОГВ-1 антигенига эга [18]. Бундан ташқари, БК бўлган беморларда полимераза занжир реакциясида, кўпинча яралар жойлашган жойларда – афталарда, жинсий органларда ва ингичка ичакда ОГВ нинг ДНК си аниқланган [19]. *Varicella zoster* вируси, ЦМВ, ЭБВ ва оддий герпес вируслари 6 ва 7 турларининг эҳтимолий этиологик роли ҳам муҳокама қилинмоқда [20]. Шу билан бирга, БК бўйича вирусли гипотеза бошқа тадқиқотларда тасдиқланмади, чунки полимераза занжир реакциясида сўлак, периферик қон лейкоцитлари ва оғиз бўшлиғидан олинган суртма препаратлардаги ОГВ ДНКсига бўлган натижалар, назорат гурухидаги худди шундай натижалари билан солишириш мумкин [5, 19, 20]. Шунга қарамай, ОГВ нинг патогенездаги аҳамиятини муҳокама қилиниши давом этмоқда.

Микробиота. Бактериялар, вируслар, архебактериялар ва эукариотларни ўз ичига олган одам микробиотасининг аҳамияти тобора ойдинлашиб бормоқда. Улар организмдаги барча ҳужайраларнинг 90% ни ташкил қиласиди. Уларнинг аксарияти меъда-ичак трактида жойлашган. Одатда, МИТ комменсал микробиотасининг соғлом муҳити ҳар қандай патоген бактерияларнинг колонизациясини олдини олади ёки уларнинг симбиотик мавжуд бўлишига имкон беради. Комменсал микробиота меъда-ичак трактида, шу жумладан оғиз ва ичакларда, шиллиқ қаватнинг емирилишини олдини олади. Бироқ, ҳамроҳ касалликлар, пархез, дорилар, атроф-муҳит омиллари ва БК да генетик мойиллик дисбактериозни кучайтиради ва шиллиқ қават тўсифининг бузилишига олиб келади, бу эса, ўз навбатида, БК этиопатогенезининг асосий механизмлари бўлган – иммун ва яллиғланиш реакцияларини қўзғатувчи патоген микроорганизмларнинг сингиб киришини кучайтиради[13].

БК бўлган беморларда уларнинг тез-тез аниқланишига асосланган ҳолда, *Streptococcus* strains, *S. sanguinis*, *Saccharomyces fermentans*, *Borrelia burgdorferi*, *Helicobacter pylori*, *Escherichia coli*, *Staphylococcus aureus*, *Mycoplasma fermentans*, *Mycoplasma pneumoniae* ва *Klebsiella pneumoniae* БК нинг потенциал омиллари сафига киритилган [21].

Иссиқлик зарбаси оқсиллари (ИЗО) (Heat shock proteins (HSPs)). Дисбактериоз яллиғланишни қўзғатиш билан иммунитет тизимидағи бузилишларга олиб келиши мумкин. БК учун муҳим бўлган яллиғланишнинг қўзғатилиши механизмларидан бири молекуляр мимикриядир. Бунга мисол қилиб, одам иссиқлик зарбаси оқсиллари (HSPs) билан кетма-кетлик гомологиясини намойиш этадиган бактериал иссиқлик зарбаси оқсиллари (HSPs) бўлиб, бу уларнинг БК патогенезида триггерли яллиғланишни чақиравчи ролини юзага келтиради. Аниқланишича, *Streptococcus sanguinis* нинг HSP-65 kD си одам HSP-60 kD га ўхшаш эканлиги аниқланган, бу уларнинг БК патогенезида иштирок этишини кўрсатади. Бактериал HSP65 нинг 311-326 оқсилига гомологик бўлган одам HSP60 оқсилининг 336-351 оқсили, «toll-like» рецепторлари (TLR) учун лиганд сифатида БК бўлган беморларда Th-1-цитокинларини ишлаб чиқаришни рағбатлантиришга қодир [22,24]. БК патогенезида иштирок этиши мумкин бўлган яна бир омил – бу, HSP га ўхшаш стресс билан боғлиқ иммунодоминант антиген – алфа ва бета-кристиалиндир. Марказий нерв тизимининг заарланиши қон томирли эмас, балки паренхиматоз бўлган БК беморларда бу антигеннинг қон зардобида юқори миқдори қайд этилган [25]. Бундан ташқари, HSP-65 ва алфа ва бета-кристиалинга жавоблар бир-бири билан ўзаро боғлиқ бўлиб, ўз-ўзининг ҳужайраларига қарши танаачалар реакциясига жавоб берадиган иммун механизмларининг умумийлигини кўрсатади [5].

Охирги пайларда БК бўлган беморларда бошқа қарши танаачалар, улар орасида *Saccharomyces cerevisiae* [26], алфа-энолаза [27] га қарши танаачалар топилди, бу охиргиларнинг БК эҳтимолий диагностик маркерлари қаторига қўшиш учун асос бўлиб хизмат қилди. Касаллик микробиологик кашфиётлар даврида аниқланганлигини инобатга олсак, БК да аниқланаётган юқумли қўзғатувчилар касалликнинг асл сабабчиси бўлмай, иккинчи даражали аҳамиятга эга бўлиши табиийдир. Оғиз бўшлиғи ва жинсий органларнинг шиллиқ қаватида асосий элементларнинг жойлашиши, унинг ривожланишида асосан жинсий йўл билан юқадиган инфекцияларнинг (ЖЙБЮИ) иштирок этишига имкон беради. Бироқ, ўша даврда ҳам ЖЙБЮИ диагностикаси, қўзғатувчиларни микроскопия қилиш учун озиқ муҳитлар ва асбоблар йўқлиги сабабли бир қатор аҳамиятли камчиликларга эга эди, микробиологияда фақат ўтган асрнинг охирида инқилобга олиб келган ПЗР-

диагностикаси ҳақида гапирмаса ҳам бўлади. Ҳозирги кунда тавсия қилинаётган текшириш стандарти, жинсий органлар ва оғиз бўшлиғи шиллиқ қаватининг эрозив-ярали заарланишлари билан кечадиган бир қатор касалликларни истисно қилишни назарда тутади, улар қаторига қўйидагилар киради – эрозив баланопостит, захм, юмшоқ шанкр, жинсий герпес, шанкрусимон пиодермия, ўткир Чапин-Липшиц яраси, қўтири эктимаси, тери лейшманиози, жинсий органларнинг шиддатли гангренаси, ёмон сифатли ўスマлар, бартолинит, сўзак, трихомонадли яралар ва эрозиялар ва бошқалар. Ушбу нозологияларнинг барчасини истисно қилиш учун, диагностик қидиувни камайтириш мақсадида, бир қатор дифференциал диагностика синовларини ўтказиш керак. Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда, оғиз бўшлиғи ва жинсий органлар шиллиқ қаватининг эрозив-ярали заарланишлари бўлган bemорларни қузатиш тери, шиллиқ пардалар ва ички органларнинг ҳолатини ҳар томонлама тавсифлашни ўз ичига олиши лозим, БК ни эса гумон қилинаётган ташҳисларнинг биринчи қаторида кўриб чиқиш даркор[2].

Юқоридагилардан келиб чиқиб, турли мамлакатлар ва минтақалар муаллифлари ўргасида қарама-қаршилик борлигини тахмин қилиш мумкин. Биз ўзимизнинг тадқиқотларимизда оддий герпес вируслари ва унга ҳамроҳ бўлган микрофлоранинг касалликнинг ривожланишида эҳтимолий этиологик роли ва таъсирини ўргандик. Ушбу мақсадда биз Бехчет касаллиги бўлган 50 та bemорда бактериоскопик, маданий усувлар ва ПЗР-диагностика усулини қўллаган ҳолда оддий герпес вируслари ва унга ҳамроҳ бўлган микрофлорани аниқлаш бўйича тадқиқот ўтказдик. Тадқиқотлар шуни кўрсатдик, заарланиш ўчоқларидан ажратмаларни бактериоскопик текшириш усули ёрдамида текширилган bemорлар орасида *Candida albicans* bemорларнинг 42,0% ида ва *Gardnerella vaginalis* 22,0% ида аниқланган. Заарланиш ўчоқларидан ажратмаларни ўрганишнинг маданий усулида 36,0% bemорларда *Ur. Urealyticum* аниқланган. Бундан ташқари, заарланиш ўчоқларидан ажратмаларнинг маданий диагностикаси, Бехчет касаллиги бўлган bemорларда бошқа бактериал қўзғатувчилар ҳам аниқланганлигини кўрсатди. Шундай қилиб, *Staphylococcus epidermidis* - 32,0%, *Enterobacter* - 14,0%, *Streptococcus haemolyticus* - 6,0%, *Staphylococcus saprophyticus* - 4,0%, *Streptococcus pyogenes* - 2,0%, *Streptococcus faecalis* - ва *E.coli* - 2,0% bemорларда экилган. Демак, Бехчет касаллиги бўлган bemорларнинг 60,0% ида заарланиш ўчоқларида ҳамроҳ микрофлора аниқланган[2,3,4].

ПЗР-диагностикаси ёрдамида заарланиш ўчоқларидан ажратмаларни текшириш шуни кўрсатдик, ушбу тадқиқот усули билан Бехчет касаллиги бўлган bemорларнинг 36,0% ида *Ur. Urealyticum* га ижобий натижа олинди.

ПЗР-диагностикаси пайтида қон зардобида вируслар мавжудлигини текширганда, ушбу патологияга эга 50 та беморда 20,0% ҳолларда оддий герпес вируси I тури (HSV I) ва 18,0% ҳолларда оддий герпес вируси II тури (HSV II), 4,0% - цитомегаловирус (ЦМВ) ва 4,0% - одам папиллома вируси (ОПВ) бўлганлиги аниқланди. Олинган натижалар Ur. Urealyticum (36,0%), HSV I (20,0%), II тури (18,0%), Candida albicans (42,0%), Gardnerella vaginalis (22,0%), Staphylococcus epidermidis (32,0%), Enterobacter (14,0%) ларнинг жуда тез-тез учрашиш ҳолларини кўрсатади. Ur. Urealyticum нинг муҳим хусусияти шундаки, у сийдикчилни аммиаккача гидролизлайди, бу эпителийнинг шикастланишига олиб келади, яъни уларнинг ферментатив фаоллиги терининг патологик жараённинг юзага келишини қўзғатиши ва бу билан унинг узоқ давом этишига олиб келиши мумкин. Шунингдек, уреаплазма инфекцияси бактериал вагиноз, кандидоз инфекцияси билан боғлиқ тез-тез учрайдиган микробдир. I ва II турдаги оддий герпес вируслари жинсий органларда яллигланиш ва дистрофик жараёнларни қўзғатишдан ташқари, канцероген потенциалга эга бўлиб, нерв толалари ва қон томирларини шикастлайди ва теридаги жараённинг тез-тез қайталанишига олиб келади. Шартли патоген микрофлора ҳам муайян шароитларда патоген хусусиятларга эга бўлишга қодир. Масалан, Staphylococcus epidermidis жароҳатларнинг ва сийдик чиқариш йўлларининг йирингли инфекцияларини чақиради. Enterobacter буйраклар ва жинсий органларнинг юқумли касалликларини келтириб чиқиради. Эҳтимол, бу билан тадқиқот гуруҳидаги bemорларнинг 60,0% ида сийдик-таносил тизимишинг заарланиши изоҳланади. Вируслар ва ҳамроҳ микрофлоранинг аниқланишини оғирлик даражасига қараб текширганда, паст ва ўртача оғирлиқдаги bemорлар гуруҳида қўзғатувчиларнинг аниқланиш даражаси юқори эканлиги аниқланди. Энг аниғи, бу касалликнинг нисбатан қисқа давом этиши, шифокорларга кам мурожаат қилиш, патоген қўзғатувчиларнинг мавжудлигини тўлиқ текширмаслик, шунга тегишли равишда bemорлар антибиотиклар ва вирусга қарши/кандидозга қарши даволашни қабул қилмаганлиги билан боғлиқ[4]. Патоген микроорганизмларнинг аниқланиши – касалликнинг янада узоқ давом этиши, эрозив-ярали элементларнинг секин битиши, тез-тез қайталаниши, тери заарланишининг катта фоизи (тугунчали эритема ва псевдофоликулитлар), ва паст оғирлик даражали bemорларда сийдик-таносил тизими заарланишларининг устун келишини тушунириади. Иккинчи гуруҳда ОГВ ва уреаплазма инфекциясини аниқлаш устунлик қилган, эҳтимол бу билан, bemорларда марказий нерв тизимишинг заарланиши ва бўғим патологиясининг ташҳисланишини, шунингдек, узоқ давом кечишини ва йилига 4 марта қайталанишларни тушунириш мумкин.

Эҳтимол, касалликнинг узоқ давом этиши иммунитетнинг пасайиши учун фон пайдо қилиб, бу ўз навбатида ЖИБЮИ ва ОГВ қўзгатувчиларининг ҳаёт фаолиятини фаоллаштиришга олиб келади. Касалликнинг бундай кечиши сийдик-таносил тизимида доимий яллиғланиш жараёни воситасида намоён бўлиб, у яна оқим каби иммун тизимининг тажовузига ва аутоантигенларнинг пайдо бўлишига, ҳамда уларга жавобан ўз-ўзининг хужайраларига қарши танаачаларнинг пайдо бўлишига олиб келади. Бизнинг тадқиқотимиз БК бўлган беморларни ОГВ ва унга ҳамроҳ бўлган микрофлора мавжудлигини текшириш ва аниқланган қўзгатувчига мувофиқ даволашни тайинлаш зарурлигига ишонтиради. Бундай ёндашув мажмуали даволашнинг таркибий қисми сифатида, касалликнинг оғир шакллари ва асоратлари ривожланишига тўсқинлик қилишга имкон беради[3,4].

2.2 Иммун бузилишлар

БК бўлган беморларда туғма (хужайрали) ва орттирилган (гуморал) иммунитет кўрсаткичларини ўрганиш натижалари касалликнинг иммун-яллиғланиш хусусиятини намоён қиласади.

БК да туғма иммунитет

Нейтрофилларнинг фаоллашиши

БК нинг пуфакчали фолликулит, патергия реакцияси ва гипопион каби классик клиник белгилари учун тўқималарнинг нейтрофиллар билан сезиларли инфильтрацияланиши хос бўлишини ҳисобга олганда, уларнинг функцияси ва ҳолати чукур ўрганилди, чунки айни нейтрофиллар туғма иммун реакцияси учун муҳим аҳамиятга эга [1,12].

Нейтрофиллар фагоцитар фаоллигининг ошиши ёки пасайиши, кислород фаол метаболитларининг ишлаб чиқарилиши, хемотаксис ва нейтрофил-эндотелиал адгезия ҳақидаги тадқиқотчиларнинг фикрлари бир-бирига жуда зид. Калций боғлайдиган оқсилларнинг S100 оиласига мансуб бўлган, ҳамда фаоллаштирилган нейтрофиллар томонидан чиқариладиган – 16 S100A12 нинг микдори, яллиғланган тўқималарда ёки қон оқимида, касалликнинг зўрайиши даврида БК бўлган беморларда ошганлиги кўрсатилган [1,5].

Туғма иммун реакциясининг бузилишидан келиб чиқадиган яна бир механизм – бу нейтрофилли хужайрадан ташқари тузоқлар (neutrophil extracellular traps (NETs)) шаклланишининг ошиши. Ушбу тузоқлар нейтрофилларга мезбон хужайраларининг минимал заарланишида хужайрадан ташқари қўзгатувчиларни йўқ қилишга имкон беради[1,14].

Нейтрофил хужайрадан ташқари тузоқларнинг асосий компонентлари – гистонлар, ферментлар ва гранулалар пептиidlари (нейтрофил эластазаси, миелопероксидаза, катепсин G, лактоферрин, желатиназа, лизоцим С,

калпротектин ва бошқалар). NETs нинг ҳосил бўлиш жараёни нетоз (NETosis) деб аталади ва уни турли индукторлар келтириб чиқариши мумкин: микроорганизмлар, бактериал компонентлар, фаоллашган тромбоцитлар, комплементар пептидлар, ўз-ўзининг хужайраларига қарши таначалар, ИЛ-8, монурат кристаллари, сигарет тутуни. Меъёрий ҳолатда, нетоз нейтрофиллар дастурлаштирилган ўлимининг ўзига хос механизмидир. Ушбу физиологик механизм потенциал равишда ўзгартирилиши ва баъзи атоиммун касалликларда ўта фаоллашиши мумкин, хусусан, майда томир вакуумларида, яллиғланишни таъминлаб, қон томирларининг шикастланишига олиб келиши мумкин. БК бўлган беморларнинг қонда айланадиган нейтрофиллари NETs ни *in vitro* шароитида ажратишга ва цитоплазматик деиминаза PAD4 нинг янада юқори микдорини экспрессиялашга мойил бўлиши, ушбу беморларда колхицин ва дексаметазоннинг қўлланилиши эса нейтрофиллар томонидан NETs ларнинг ўз-ўзидан шаклланишига тўсқинлик қилиши мумкинлиги кўрсатилган [16, 17].

γδ Т-лимфоцитлари – бу Т-лимфоцитларининг кичик популяциясини ифодалайди (периферик қон Т-хужайраларининг 1-10%), улар “γ” ва δ гетеродимерлардан ташкил топган Т-хужайра рецепторларини (TCRs) таъсиrlайди. V γ 9δ2+ Т-лимфоцитлари – периферик қондаги γδ Т-лимфоцитларининг асосий кичик тўплами бўлиб, улар бактериялар томонидан ишлаб чиқариладиган нопептид антигенларни аниқлайдилар. γδ Т-лимфоцитлари микроорганизмларга қарши биринчи химоя чизиги сифатида туғма иммунитетда, ўсмаларни назорат қилишда ва, эҳтимол, атоиммун реакцияларнинг ўзаришида муҳим рол ўйнайди.

Периферик қон γδ Т-лимфоцитларининг поликлонал фаоллашуви БК бўлган беморларга хосdir. БК нинг зўрайиши кузатилган беморларда γδ Т-лимфоцитлари CD29 ва CD69, шунингдек, ИФН-γ ва ЎНО-α ни фаолроқ таъсиrlайди. БК да фаол яллиғланиш ўчоқларида γδ Т-лимфоцитларининг сезиларли маҳаллий мавжудлиги, HSP60 нинг юқори таъсиrlаниши билан тавсифланади, ва бунда HSP ва γδ Т-лимфоцитлари ўртасидаги эҳтимолий ўзаро таъсиrlардан далолат беради [31,33]. V γ 9Vδ2+ Т-лимфоцитлари БК нинг зўрайиши пайтида ЎНО II ва β1 ИЛ-12 рецепторларини фаол равишда таъсиrlаши, ва ЎНО-α га моноклонал қарши танача бўлган инфликсимаб (ИНФ) эса фаоллашган V γ 9Vδ2+ Т-лимфоцитларини ингибиrlаши кўрсатилган [34]. БК да ИЛ-13, ИФН-γ, гранулоцитар-макрофагли колония ҳосил қилувчи омил (ГМ-КСФ), ЎНО-α, CCL4 ва CCL5 хемокинлар ишлаб чиқарилиши, TLR3 ва BrHPP (bromohydrin pyrophosphate) лигандалари билан қайта тикланганда соғлом назорат гурухларига нисбатан пастроқ бўлган, бу

үб Т-лимфоцитларининг аллақачон фаоллигини ўзгартирган мунтазам таъсиrlарга дучор бўлганлигини кўрсатади [35]. Шунингдек, үб Т-лимфоцитлари ИЛ-17 ни нейтрофилларнинг яллиғланишнинг эрта активатори сифатида ишлаб чиқариши ҳам кўрсатилган [36].

Табиий қотил ҳужайралар (NK-хужайралари) – туғма иммунитет реакциясини амалга оширишда иштирок этадиган цитотоксик лимфоцитлардир. БК нинг зўрайиши даврида бу лимфоцитларнинг сезиларли даражада ошиши кузатилади [37]. Сўнгги тадқиқотлар шуни кўрсатадики, БК бўлган беморларнинг NK-хужайралари Th1 [38] га жавобан қутбланади ва касалликнинг қайталаниши пайтида ЎНО-α, ИФН-γ ва ИЛ-2 ни янада юқори микдорларда чиқаради [39]. Шунингдек, CD16+ интерферон-γ+ NK1 турдаги ҳужайралар ошиши ҳам кўрсатилди, бу БК да доминант ИФН-γ-иммун жавобидан далолат беради [40].

Ўз-ўзидан яллиғланиш (аутояллиғланиш) ва БК

Сўнгги йилларда БК ни ўз-ўзидан яллиғланиш касаллиги сифатида таснифлаш имконияти муҳокама қилинмоқда. Ўз-ўзидан яллиғланиш касалликлари – ирсий бузилишлар гурӯҳи бўлиб, улар сунъий равишида кўзғатилмаган, асосан нейтрофиллар воситасида намоён бўлган, такрорланувчи яллиғланиш хуружлари билан тавсифланади [41]. Классик аутоиммун касалликлардан фарқли ўлароқ, бу касалликларда ўз-ўзининг ҳужайраларига қарши танаҷалар ишлаб чиқариш ёки антигенга хос Т-хужайралари мавжуд эмас. Касалликнинг прототипи – оиласиёт Ўрта Ер денгизи иситмаси (ОЎДИ), пирин/маренострин оқсилини кодловчи MEFV (MEditerranean FeVer) генидаги мутациялар билан боғлиқ касалликлар. Шиллиқ қаватнинг қайталанувчи чандиқсиз заарланишлари ва деформацияланмайдиган артрит, ИЛ-1 ва ИЛ-18 ишлаб чиқарилишининг ошиши ва ўзига хос ўз-ўзининг ҳужайраларига қарши танаҷаларнинг йўқлиги каби баъзи клиник белгилари билан БК ни ўз-ўзидан яллиғланиш касалликлари қаторига қўшиш мумкин [42]. Яқин Шарқда кенг тарқалган иккита касаллик – ОЎДИ ва БК ўртасидаги боғлиқликни излаганда, MEFV генидаги мутация БК бўлган беморларда назорат гуруҳига қараганда тез-тез аниқланганлиги ва касалликнинг янада оғир кечиши ва қон томирларининг шикастланиши билан боғлиқлиги аниқланди [43]. MEFV нинг аҳамияти яқинда БК да тўлиқ геном бўйича ўтказилган тадқиқланди [7].

Бошқа томондан, БК дан фарқли ўлароқ, деярли барча ўз-ўзидан яллиғланишга қарши касалликлар моноген ирсийликка эга, ва БК учун хос бўлган патергия ҳодисаси ўз-ўзидан яллиғланиш касалликларга хос эмас.

БК да орттирилган иммунитет

Ҳужайра иммунитети

БК периферик қонда ҳам, тўқималарда ҳам Т-лимфоцитларнинг фаоллашиши билан тавсифланади. Кўпгина бошқа аутоиммун касалликлар ва вакуулитларда бўлгани каби, БК бўлган беморларда Th1-туридаги цитокинларнинг гиперпродукцияси устунлик қиласи. Th1-турдаги яллигланиш цитокинлари ИЛ-2, 8, 12, 18, ЎНО-α ва ИФН-γ ни ишлаб чиқарувчи CD4+ ва CD8+ Т-лимфоцитларининг концентрацияси, ҳамда, бу яллигланиш цитокинларининг БК бўлган беморларнинг қондаги миқдори, одатда, ошган ва касалкунинг фаоллиги билан боғлиқдир [11,41, 43]. БК да меъда-ичак трактининг заарланиши ва унинг тери белгиларида, шикастланган тўқималарда ИЛ-12 ва ИЛ-23 миқдорининг ошиши қайд этилган [32, 43]. Th-17 лимфоцитлар, ёрдамчи Т-лимфоцитларнинг бир тури, асосан ИЛ-17А, ИЛ-17Б, ИЛ-22 ва ЎНО-α ишлаб чиқаради [42]. ИЛ-1, ИЛ-6 ва ТЎО-β – (трансформацияловчи ўсиш омили-β) содда Т-лимфоцитларни орган-специфик аутоиммун жавобга жалб қилинган Th-17 лимфоцитларга табақаланишини келтириб чиқаради. БК нинг зўрайиши даврида ИЛ-6, ИЛ-10, ИЛ-17 концентрациясининг сезиларли даражада ошиши қайд этилган, БК да циклоспорин А (ЦСА), пегилланган ИФН-α2β, ЎНО-α ингибиторлари, 1,25-дигидровитамин Д3 каби дори препаратларни қўлланилиши эса Th-17 жавобининг оғирлик даражасини камайтиришга олиб келган [5, 6].

БК да Th1 ёки Th2 иммун жавоб фенотипларидан қайси бири энг муҳим эканлиги ҳақидаги масала мунозарали бўлиб қолмоқда.

Худудимизда Бехчет касаллиги бўлган 50 та беморда иммунологик кўрсаткичлар ўрганилди. Назорат гурухини 20 ёшдан 35 ёшгача бўлган 14 деярли соғлом одам ташкил қилди.

1-жадвал

Бехчет касаллиги умумий гурухининг беморларида баъзи цитокинларнинг кўрсаткичлари ($M \pm m$)

Цитокинлар	Назорат гурухи $n=14$	Бехчет касаллиги умумий гурухининг беморлари $n=50$
ИЛ-4, пг/мл ЎНО-α, пг/мл	$3,07 \pm 0,18$ $14,17 \pm 0,88$	$2,40 \pm 0,09^*$ $21,24 \pm 0,48^*$

Изоҳ: р – назоратга нисбатан маълумотларнинг ишончлилиги.

* - $p < 0,001$

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатдик (1-жадвал), даволашдан олдин Бехчет касаллиги умумий гурухининг беморлари қон зардобида яллигланиш цитокин ЎНО-α концентрациясининг, назорат гурухи ($p < 0,001$)

маълумотлари билан таққослагандан, статистик жиҳатдан ишончли ошиши кузатилган ва назоратдаги $14,17 \pm 0,88$ пг/мл кўрсаткичидан, ўртача $21,24 \pm 0,48$ пг/мл га тенг бўлган. Аксинча, ушбу гуруҳдаги яллиғланишга қарши цитокин ИЛ-4 миқдори аниқ камайган ($p < 0,001$) ва назоратдаги $3,07 \pm 0,18$ пг/мл га нисбатан ўртача $2,40 \pm 0,09$ пг/мл ни ташкил этди. Олинган маълумотлар шуни кўрсатадики, Бехчет касаллиги умумий гуруҳининг беморлари қон зардобида цитокин ҳолатининг бузилиши кузатилади, у ЎНО-α яллиғланиш цитокини миқдорининг ошиши ва ИЛ-4 яллиғланишга қарши цитокин концентрациянинг пасайиши билан ифодаланади[1,4].

Кейинчалик, биз томондан Бехчет касаллиги бўлган беморларда касалликнинг давомийлигига қараб текширилган цитокинларнинг ҳолати ўрганиб чиқилди.

Бехчет касаллиги бўлган беморларда цитокин кўрсаткичларини ўрганишда, касалликнинг давомийлигига қараб, касалликнинг давомийлиги 1 йилгача бўлган беморларнинг қон зардобида даволаш бошланишидан олдин, ИЛ-4 яллиғланишга қарши цитокин миқдорининг пасайишига ($p > 0,05$) ва ЎНО-α яллиғланиш цитокини миқдорининг назорат гуруҳига нисбатан аниқ ошишига ($p < 0,05$) бўлган мойиллик мавжудлиги аниқланди (2-жадвал) ва ўртача улар $2,88 \pm 0,21$ пг/мл ва $17,77 \pm 0,64$ пг/мл, ва назоратда мос равища $3,07 \pm 0,18$ пг/мл ва $14,17 \pm 0,88$ пг/мл ни ташкил этди[4].

Бехчет касаллигининг давомийлиги 1 йилдан 3 йилгача бўлган беморларда цитокинлар миқдорини ўрганиш шуни кўрсатдики (2-жадвал), ушбу гуруҳдаги беморларнинг қон зардобида, соғлом шахсларнинг кўрсаткичларига нисбатан ($14,17 \pm 0,88$ пг/мл, $p < 0,01$) ЎНО-α концентрацияси аниқ ошиши ($19,90 \pm 0,62$ пг/мл), ва ИЛ-4 миқдори статистик жиҳатдан аниқ камайиши (назоратда $3,07 \pm 0,18$ пг/мл, $p < 0,05$ га нисбатан $2,65 \pm 0,15$ пг/мл) кузатилди[4].

2-Жадвалдан кўриниб турибдики, Бехчет касаллиги бўлган беморларда даволаш бошланишидан 3-5 йил олдин, қон зардобида текширилган цитокинлар кўрсаткичларида янада сезирли даражадаги ўзгаришлар аниқланади. Шундай қилиб, ушбу гуруҳдаги беморларда, назорат гурухи билан солиштирганда (мос равища $3,07 \pm 0,18$ пг/мл ва $14,17 \pm 0,88$ пг/мл), ИЛ-4 концентрациясининг статистик жиҳатдан аниқ пасайиши ($2,38 \pm 0,15$ пг/мл, $p < 0,05$) ва ЎНО-α нинг ошиши ($21,77 \pm 0,73$ пг/мл, $p < 0,01$) кузатилади.

Бехчет касаллиги бўлган беморларда касалликнинг давомийлигига қараб
цитокин ҳолатининг кўрсаткичлари ($M \pm m$)

Касалликнинг давомийлиги	Текширилган шахслар сони	ИЛ-4 (пг/мл)	ЎНО- α (пг/мл)
Назорат гуруҳи	14	$3,07 \pm 0,18$	$14,17 \pm 0,88$
1 йилгача	10	$2,88 \pm 0,21$	$17,77 \pm 0,64^*$
1 йилдан 3 йилгача	13	$2,65 \pm 0,15^*$	$19,90 \pm 0,62^{**}$
3 йилдан 5 йилгача	12	$2,38 \pm 0,15^*$	$21,77 \pm 0,73^{**}$
5 йилдан 7 йилгача	8	$2,02 \pm 0,18^{**}$	$23,15 \pm 0,93^{***}$
7 йилдан ортиқ	7	$1,71 \pm 0,23^{***}$	$25,61 \pm 1,00^{***}$

Изоҳ: р – назоратга нисбатан маълумотларнинг ишончлилиги.

*- $p < 0,05$; **- $p < 0,01$; ***- $p < 0,001$

Бехчет касаллигининг давомийлиги 5 йилдан 7 йилгача ва 7 йилдан ортиқ бўлган беморларда цитокин кўрсаткичларини ўрганишда маълум бўлди (2-жадвал), қабул қилинганда ҳар иккала текширилган гуруҳдаги беморларнинг қон зардобида, назорат гуруҳига нисбатан (3.07 ± 0.18 пг/мл ва 14.17 ± 0.88 пг/мл мос равишда), ИЛ-4 цитокин концентрацияси (2.02 ± 0.18 пг/мл, $p < 0.01$ ва 1.71 ± 0.23 пг/мл, $p < 0.001$ мос равишда) аниқ камайди ва ЎНО- α миқдори эса (23.15 ± 0.93 пг/мл, $p < 0.001$ ва 25.61 ± 1.00 пг/мл, $p < 0.001$ мос равишда) статистик жиҳатдан аниқ ошди. Шуни таъкидлаш керакки, аниқланган ўзгаришлар патологик жараён мавжудлигининг давомийлигига боғлиқ бўлган, яъни цитокин кўрсаткичларининг энг кам бузилиши касалликнинг давомийлиги 1 йилгача бўлган беморларда ва энг катта ўзгаришлар касаллик давомийлиги 5 йилдан 7 йилгача ва 7 йилдан ортиқ бўлган беморларда аниқланган. Олинган маълумотлар, Бехчет касаллигига давомида қон зардобида текширилаётган цитокинлар кўрсаткичларининг бузилишини кўрсатади. Юқорида ўрганилган цитокинлар (ЎНО- α ва ИЛ-4) хужайрали ва гуморал иммун реакцияларни тезлаштиришда иштирок этишини ҳисобга олсак, бу касалликда цитокинлар ҳолатининг ўзгариши туфайли ушбу цитокинларни ишлаб чиқариш жараёни бузилади, натижада мазкур организмда патологик жараённинг ривожланиши учун қулай шароит яратилади, деб тахмин қилиш мумкин[4].

Т-регулятор хужайралар

Т-регулятор хужайралар Т-лимфоцитларнинг CD4+ субпопуляциясига киради ва иммун гомеостазини сақлашда марказий рол ўйнайди. Т-регулятор

хужайралар Foxp3 транскрипция омилини ва хужайра юзаси ва хужайра ичи маркерларини, шу жумладан CD25, GITR ва CTLA-4 ни таъсирлайди, бу маркерлар кенг доирадаги иммун хужайраларининг фаоллашиш, пролиферация ва эфектор функцияларини бостириши мумкин, шунингдек, ИЛ-10, ИЛ-35 ва ТҮО-В каби иммуносупрессив цитокинларни таъсирлаши мумкин [8]. БК зўрайиши кузатилган беморларда баъзи тадқиқотларда CD4+CD25+T-регулятор хужайралар сонининг қўпайиши қайд этилган [17], бошқа муаллифлар эса, увеитнинг зўрайиши арафасида периферик қон мононуклеар хужайраларида T-регулятор хужайралари улушининг камайгани ҳақида маълум қилганлар [28]. БК да яллиғланиш назоратсиз характерга эга бўлганлиги сабабли, баъзи муаллифлар БК бўлган беморларда T-хужайраларининг регулятор фаоллиги бузилган ва етарли эмаслигини таъкидлайдилар [39].

Худудимизда Бехчет касаллиги бўлган 50 та беморда иммунологик кўрсаткичлар ўрганилди. Назорат гуруҳини 20 ёшдан 35 ёшгача бўлган 14 деярли соғлом одам ташкил қилди[4].

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, Бехчет касаллиги умумий гуруҳининг беморларида даволашдан олдин CD3-хужайраларининг нисбий сонида статистик аниқ пасайиш кузатилди ($p<0,01$), ва назоратга нисбатан $59,07 \pm 0,95\%$ ўртacha $49,76 \pm 0,64\%$ ни ташкил этди. Т-лимфоцитларнинг субпопуляция таркибини ўрганиш, Бехчет касаллиги бўлган беморларда назорат гуруҳининг маълумотлари билан солиширганда, CD4 хужайраларининг нисбий сони аниқ камайган ва назоратга $38,57 \pm 0,41\%$ нисбатан ўртacha $30,66 \pm 0,62\%$ ни ташкил этишини кўрсатади. Т-лимфоцитларнинг бошқа популяцияси – CD8-хужайраларининг таркиби, аксинча, қўпайиш мойиллигига эга бўлган ($p>0,05$). Иммунорегулятор индекс (ИРИ) аниқ камайган ($p<0,01$). Иммун тизимининг гуморал қисми ҳолатини ўрганишда, умумий гуруҳдаги беморларда CD19-хужайралари нисбий сонининг статистик жиҳатдан аниқ ошиши (меъёрда $16,86 \pm 0,47\%$ га нисбатан $22,90 \pm 0,91\%$) аниқланди ($p<0,01$).

Бизнинг маълумотларимиз шуни кўрсатадики, умуман олганда, Бехчет касаллиги бўлган беморлар иммунитет тизимининг бузилишлари кузатилади, у хужайра иммунитети фаоллигининг пасайиши ва иммунитет гуморал қисмининг кучайиши билан ифодаланади. Кейинги тадқиқотларда биз Бехчет касаллиги бўлган беморларнинг иммун ҳолатини касалликнинг давомийлигига қараб ўрганиб чиқдик[4].

Текширилаётган беморлар касалликнинг давомийлиги бўйича 5 та гурухга бўлинган. Биринчи гуруҳга касалликнинг давомийлиги 1 йилгача бўлган 10 та бемор, иккинчи гуруҳга – касалликнинг давомийлиги 1 йилдан 3 йилгача

бўлган 13 та бемор, учинчи гурухга – касалликнинг давомийлиги 3 йилдан 5 йилгача бўлган 12 та бемор, тўртинчи гурухга – касалликнинг давомийлиги 5 йилдан 7 йилгача бўлган 8 та бемор ва бешинчи гурухга – касалликнинг давомийлиги 7 йилдан ортиқ бўлган 7 та бемор кирди[4].

Бехчет касаллиги бўлган беморларнинг иммун ҳолатини касалликнинг давомийлиги бўйича ажратмасдан аниқланашда, иммунологик кўрсаткичлар динамикасида аниқланган қонуниятлар уларни алоҳида гурухларга бўлганда ҳам сақланиб қолади.

3-жадвал

Бехчет касаллиги бўлган беморларда касалликнинг давомийлигига ($M \pm m$) қараб иммунитет тизимининг кўрсаткичлари келтирилган.

Имму- нитет кўрсаткич- лари	Назорат гурухи $n=14$	Касаллик давомийлиги				
		1 йилгача $n=10$	1 йилдан 3 йилгача $n=13$	3 йилдан 5 йилгача $n=12$	5 йилдан 7 йилгача $n=8$	7 йилдан ортиқ $n=7$
OD3, %	$59,07 \pm 0,95$	$51,30 \pm 0,97^{**}$	$51,23 \pm 0,56^{**}$	$49,17 \pm 1,13^{**}$	$49,37 \pm 2,39^{**}$	$46,28 \pm 2,37^{**}$
CD19, %	$16,86 \pm 0,47$	$20,30 \pm 1,36^*$	$20,77 \pm 1,74^*$	$22,25 \pm 1,21^*$	$25,62 \pm 3,02^{**}$	$28,57 \pm 2,56^{**}$
CD4, %	$38,57 \pm 0,41$	$29,90 \pm 2,19^*$	$31,08 \pm 0,81^*$	$31,08 \pm 0,79^*$	$30,25 \pm 1,36^*$	$30,71 \pm 2,27^*$
CD8, %	$18,21 \pm 0,46$	$20,00 \pm 0,79$	$21,54 \pm 0,73$	$21,25 \pm 0,95$	$19,75 \pm 0,25$	$20,57 \pm 1,13$
ИРИ	$2,12 \pm 0,06$	$1,52 \pm 0,13^*$	$1,45 \pm 0,06^*$	$1,47 \pm 0,07^*$	$1,51 \pm 0,06^*$	$1,50 \pm 0,15^*$

Изоҳ: р – назоратга нисбатан маълумотларнинг ишончлилиги.

* - $p < 0,05$; ** - $p < 0,01$

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики (3-жадвал), барча текширилган гурухларда CD3-хужайраларининг нисбий сони аниқ камайиши кузатилган ($p < 0,01$). Касалликнинг давомийлиги 7 йилдан ортиқ бўлган беморларда кучли ифодаланган пасайиш кузатилди (назорат гуруҳидаги $59,07 \pm 0,95\%$ га нисбатан $46,28 \pm 2,37\%$)[4].

CD4 ҳужайралари таркибини ўрганиш, иммун тизимининг ушбу популяциясида аниқланган бузилишлар назорат гуруҳига нисбатан барча текширилган гурухларда аниқ пасайишдан далолат беради ($p < 0,05$). Даволанишдан олдин барча текширилган беморлар гурухларида CD8-хужайраларининг нисбий сони назорат гуруҳига нисбатан ошишга мойиллиги бўлган ($p > 0,05$). ИРИ сезиларли даражада пасайган ($p < 0,05$).

Иммунитетнинг гуморал ҳолатини таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, барча текширилган гурухларда CD19 ҳужайралари нисбий сонининг аниқ ошиши кузатилган ($p < 0,01$). Шуни таъкидлаш керакки, аниқланган ўзгаришлар патологик жараённинг давомийлигига боғлиқ бўлган, яъни иммун тизими ушбу кўрсаткичининг энг кам бузилиши касалликнинг давомийлиги 1 йилгача бўлган беморларда ва энг катта ўзгаришлар касалликнинг давомийлиги 7 йилдан ортиқ бўлган беморларда аниқланган[4].

БК да аутоиммунитет ва В-лимфоцитлар фаоллиги

БК ни классик аутоиммун касаллик сифатида таснифлаш мумкин эмас, аммо касаллик баъзи аутоиммун хусусиятларга эга. БК да В-лимфоцитларнинг умумий сони одатда меъёрий бўлса-да, улар CD13, CD33, CD80 ва CD45RO хотира маркерлари каби фаоллашиш маркерларининг ошиб бораётган миқдорини ифодалайди [30]. БК бўлган беморларда, антинуклеар ва ревматоид омил каби иммун-яллигланиш ревматик касалликлари (ИЯРК) билан боғлиқ классик ўз-ўзининг хужайраларига қарши танаачалар аниқланмайди, аммо антиэндотелиал ёки шиллик қават антигенларига қарши танаачалар каби хужайранинг юзаки антигенларига қарши ўз-ўзининг хужайраларига қарши танаачалар хосдир [41,42]. Охирги пайтда, протеомик ёндашувлардан фойдаланган ҳолда, БК бўлган беморларнинг зардобида а-энолаза, а-тропомиозин, кинектин, селенни боғловчи оқсил, эстераза-D ва SipI карбокси-терминал суббирлиги каби ўзига хос антигенларга қарши танаачалар аниқланди [43]. Ушбу ўз-ўзининг хужайраларига қарши танаачаларнинг аксарияти увеит бўлган беморларда аниқланган ва уларнинг касаллик патогенезидаги роли ҳали номаълум.

Аутоиммунитетнинг яна бир муҳим элементи – бу тўқималар мослигининг бош комплекси (ТМБК) генлари билан боғлиқлик (major histocompatibility complex (MHC)). Классик аутоиммун бузилишларнинг аксарияти ТМБК II синф генлари билан боғлиқлиги кўрсатилган, БК ривожланиши эса кўпроқ ТМБК I синф антигени HLA-B51 билан боғлиқ [43].

БК даги аутоантigen-номзодлардан бири – бу асосан, тўр парда хужайраларда аниқланадиган, тўр парданинг S-антигенидир (S-Ag). S-Ag га қарши Т-хужайраларининг реакциялари инсон увеитининг ҳар хил турларида, шу жумладан, БК да учрайди [23]. S-Ag нинг иммунодоминант эпитоплари орасида пептид (aa 342-355, PDSAg) HLA-B молекуласининг B51 ва B27 каби соҳаларига (aa 125-138, B27PD) гомологик бўлиб, БК ва спондилоартритда (СпА) кечадиган увеит билан боғлиқ [36]. Ушбу эпитоп CD4+ Т-хужайралари томонидан тақдим этилган ва аниқланлиги сабабли, ТМБК I синф молекулаларининг ўзлари антиген эпитопларга айланадиган модел таклиф қилинган [17]. I синф антигенларини аниқлайдиган Т-лимфоцитлари иммун жавобнинг табиий қисми бўлганлиги сабабли, увеит бўлган беморларда толерантликнинг бузилиши PDS-Ag ва B27PD-реактив Т-лимфоцитлари ўртасидаги кесишган реакция натижасида юзага келиши мумкин. Қизиги шундаки, фақат орка увеити бўлган ва БК бўлмаган беморларнинг Т-лимфоцитлари (HLA-B51 мусбат), аммо увеитсиз, увеитоген пептидларга жавоб беради. Бу, PDS-Ag га жавоб берувчи увеал трактнинг

жиддий бузилиши ва Т-лимфоцитларининг фаоллашиши, анти-B27PD билан кесишган реакция учун зарурлигини кўрсатади.

Қон томирлар заарланишининг патогенези

2012 йилда АҚШ нинг Chapel Hill шаҳрида қабул қилинган тизимли васскулитларнинг замонавий таснифига кўра, БК Коган синдроми билан бир қаторда ҳар қандай тур ва калибрдаги томирларни заарлайдиган васскулит (ўзгарувчан турдаги васскулит) [38] деб таснифланган, бу касалликнинг гистологик ва клиник белгиларининг атипиклигини тасдиқлайди. Ҳақиқатан ҳам, БК ва бошқа тизимли васскулитлар ўртасида бир нечта аҳамиятли клиник ва гистологик фарқлар мавжуд: 1) барча калибрдаги артерия ва веналар заарланишининг бир хил эҳтимоли (умуман олганда, веналар тез-тез заарланади); 2) томирларнинг бошқа яллиғланиш касалликларига қараганда атеросклероз ривожланиш хавфи ошишининг йўқлиги; 3) аневризмалар шаклланишига бўлган ноёб мойиллиги, хусусан, ўпка артериясида; 4) томир деворида грануломатоз яллиғланишнинг йўқлиги.

БК да тромб ҳосил бўлишига олиб келадиган коагуляцион оқимда ўзига хос бузилишлар аниқланмаган. Тромбозларнинг асосий сабаби – қон томирларнинг яллиғланишидир. Қизиги шундаки, БК да қон томирлардаги инфильтратлар айниқса нейтрофиллар ва лимфоцитлардан иборат. Бошқа тизимли васскулитлардан фарқли ўлароқ, БК да бу хужайралар девор ичида эмас, балки кўпроқ томирлар атрофида жойлашади. Классик тизимли васскулитларга қараганда кўпинча нейтрофил дерматозга ўхшайдиган БК даги ушбу гистологик перивасскуляр инфильтрация, шиллик қават ва кўзнинг заарланишларида, ҳамда ўпка артериялари аневризмаларида намоён бўлган. Худди шундай, нейтрофиллар ва лимфоцитлардан таркиб топган перивасскуляр инфильтратлар, "ҳақиқий" васскулитнинг ўзига хос белгиларисиз, БК бўлган беморларда тери патергия синовининг гистопатологик асоси ҳисобланади [39].

М. Becatti ва бошқ. [30] ўз ишларида БК тромбоз аломатларининг патогенезида нейтрофилларнинг ҳал қилувчи ролини тасдиқлади. Оксидланиш стресси ва нейтрофиллар томонидан кислород фаол метаболитларининг ҳаддан ташқари қўп ҳосил бўлиши натижасида БК бўлган беморларда фибриногеннинг трансляциядан кейинги ўзгариши (карбонилланиш) нинг содир бўлиши ва фибриннинг плазмин лизисига сезгиригининг пасайиши кўрсатилган. Ушбу натижалар БК бўлган беморларда тромб шаклланишига нисбатан антикоагулянт даволаш эмас, балки иммуносупрессив даволашнинг ижобий таъсирини қисман тушуниради. БК нинг зўрайиши бўлган беморларга, тромбоз мавжудлигидан қатъий назар, гиперкоагуляция ва фибринолизнинг фаоллашиши хосдир[12].

Тромбоз хавфининг ортиши билан боғлиқ бўлган турли хил прокоагулянт ҳолатлар, масалан, С оқсили, S оқсили ва антитромбин III тақчиллиги, V омил (Лейден) ва протромбин (20210A) гени мутациялари ҳам, БК протромботик ҳолатига кўмаклашиши мумкин. V омил ва протромбин гени мутациясининг ташувчиси бўлган БК беморларда тромбоз хавфининг бир неча бор ортиши қайд этилган [31].

БК патогенезининг бошқа механизмлари

БК нинг иммунопатогенезини ўрганиш учун генлар экспрессиясини профиллаш усули ҳозирги пайтда бутун геномнинг ДНК-микрочипларидан фойдаланиш ёрдамида қўлланилади. БК бўлган беморларнинг ҳам CD14+ моноцитларида, ҳам CD4+ лимфоцитларида мРНК ни профиллашда қатъий деб хисобланган йўлларни бойитиш таҳлилидан фойдаланган ҳолда, JAK/STAT сигнализациясининг фаоллашиши аниқланди, бу ҳам туғма, ҳам орттирилган иммунитетнинг фаоллашишидан далолат беради [9,43]. ИФН-γ, глюкокортикоид рецептор ва ИЛ-6, CD14+ моноцитлар генларини бошқаришда муҳим аҳамиятга эга. J.M. Xavier ва бошқ. [34] ишида БК патогенезида нейрегулин сигнализация йўли EGF/ErbB (Epidermal Growth Factor/ Epidermal growth factor receptor) нинг иштирок этиши кўрсатилган. Турк ва япон тўлиқ геномлари бўйича ўtkазилган тадқиқотлар маълумотларига асосан, БК бўлган беморларда ҳужайралараро адгезия, MAPK (mitogen-activated protein kinase) сигнализация йўллари, ТЎО-В, ECM-рецепторлари (extracellular matrix-receptor) билан ўзаро таъсирлар, коагуляцион каскаднинг комплементга боғлиқ фаоллашиши, протеосомали бузилишларининг генетик хавфи мавжуд бўлиб, улар касалликнинг патогенезида муҳим рол ўйнайди [35].

БК – тўқималар мослигининг бош комплекси I синф генлари (MHC-I-Opathy) билан боғлиқ касаллик сифатида

Одамларда ТМБК соҳаси тарихий жиҳатдан Одам лейкоцитар антигени (инглизча HLA, Human Leucocyte Antigen) деб аталади. HLA учта кичик соҳа фарқланади: биринчи навбатда I синф, кейин III ва II синф деб аталадиган соҳалар келади. 1 ва II синфлар деб аталадиган, ТМБК молекулаларини кодлайдиган 1 ва II синф генларининг иккита тўплами – ҳужайра иммунитетининг марказий ўйинчилариdir. ТМБК I синф молекулаларининг асосий вазифаси – оқсил молекулаларининг ҳужайра ичida бўлиниши натижасида олинган пептид фрагментларини боғлаш, ҳамда бу пептидларни Т- ва НК-хужайра рецепторлари томонидан тан олиниши учун ҳужайра юзасида намойиш этиш ва қўзғатувчини зарарсизлантириш учун кейинчалик иммун реакциясини фаоллаштиришdir. Одатда, Т-лимфоцитлар антигенларни уларнинг дастлабки шаклида фарқлай олмайдилар; улар

антиген-тақдим қилувчи хужайралар юзасида ТМБК молекулалари билан боғланган антигенларнинг фақат қайта ишланган парчаларини аниқлайдилар, бу ТМБК тизимининг орттирилган иммунитет учун аҳамиятини таъкидлайди. Яқинда СпА учун "MHC-I-Opathy" (ТМБК I синф генлари билан боғлиқ касалликлар) концепцияси ишлаб чиқилган, биринчи навбатда – HLA-B27 билан боғлиқ анкилозловчи спондилит (AC), HLA-C*0602 билан боғлиқ темиратки ва HLA-B51 билан боғлиқ БК [1,15]. Ушбу касалликларнинг намоён бўлиши тўсиқ функцияси бузилган жойлар (офиз бўшлиғининг шиллиқ қавати, ичаклар, тери) ёки энг қучли жисмоний таъсир кўрсатиладиган жойлар (пайлар, шу жумладан, кўзлар, томир деворлари ва клапанлар соҳаларининг кичик пайлари) билан боғлиқ. "MHC-I-Opathy" концепцияси тўсиқ органлар функцияси ва механик стресс жойларида туғма иммун реакциясининг бузилиши кўпинча кучли ифодаланган нейтрофил яллиғланиш ва ИЛ23 - ИЛ-17 ўқи цитокинларининг ортиқча ишлаб чиқарилиши билан Т-лимфоцитларининг CD8(+) иккиламчи адаптив иммун реакцияларини чақириши мумкинлигига асосланади, бу эса касалликларнинг зўрайиши ва қайталаниши билан якунланади. Ушбу касалликларнинг патогенези, ТМБК I синfigа боғланган Т-лимфоцитлари билан боғлиқ, ҳам туғма иммунитет, ҳам цитотоксик реакцияларни ўз ичига олишини ҳисобга олсак, "MHC-I-Opathy" туғма ва орттирилган иммунитет бузилишлари кузатилган касалликлар ўртасидаги оралиқ бўғин бўлган касаллик сифатида таснифланиши мумкин. Шунинг учун, ушбу бузилишлар туғма иммун жавоби хужайралари ва Т-лимфоцитлар томонидан ишлаб чиқариладиган цитокинларга қарши қаратилган терапияга жавоб беришининг эҳтимоли каттадир[1].

Бехчет касаллиги бўлган bemорлардаги икки ва бир занжирли ДНКга G-синф аутоиммун қарши танаchalарнинг таъсири

IgG ўз-ўзининг хужайраларига қарши танаchalар – бу иммун тизимининг таркибий қисмлари бўлиб, уларнинг фаолияти бузилганда иммунитетнинг ўз организмига нисбатан тажовузи вужудга келади. Бу ҳолда, тажовузкорлик икки занжирли ДНК-специфик оқсилга нисбатан иммуноглобулин IgG ни ишлаб чиқариш билан ифодаланади, у эса қатъий белгиланган элементлар билан алоқада уларни йўқ қиласди. Хужайрадан ташқари ДНКнинг асосий манбаларидан бири ўлик хужайралар эканлиги ҳақида далиллар мавжуд. Бундан ташқари, ҳар бир хужайрада дастурлашган "ўз жонига қасд қилиш" механизми – апоптоз мавжуд. Апоптоз тамоили шундан иборатки, хужайра ўз ДНК сини "шикастлайди", ва сигнал манбасини "ютиб, қайта ишлайдиган" фагоцит-хужайраларга сигнал юборади. Шикастланган хужайралар

парчаларини ўз ичига олган фагоцитларда барча компонентлар, шу жумладан, икки занжирли ДНК аниқланади[1].

Шу муносабат билан биз ЎзР Республика ихтисослаштирилган дерматовенерология ва косметология илмий-амалий тиббиёт марказида (РИДВКИАТМ) Бехчет касаллигининг аутоиммун хусусиятини аниқлаш учун қон зардобидаги икки занжирли ДНК (dsДНК) ва бир занжирли ДНК (ssДНК) га G (IgG) синф аутоиммун қарши танаачаларбни ўрганишга қизиқдик[4].

Ушбу бобда Бехчет касаллиги бўлган 50 та беморнинг қон зардобида икки занжирли ДНК (dsДНК) ва бир занжирли ДНК (ssДНК) ни ўрганиш натижалари 14 та амалий соғлом шахсларнинг кўрсаткичлари билан таққосланади. Олинган маълумотлар шуни кўрсатдики, Бехчет касаллиги бўлган умумий гурух беморларининг қон зардобида даволанишдан олдин dsДНК ва ssДНК концентрацияси назорат гуруҳи маълумотларига ($p<0,001$) нисбатан сезиларли даражада ошган ва улар назорат гуруҳидаги кўрсаткичларга нисбатан $23,14 \pm 0,76$ ХБ ва $22,16 \pm 1,02$ ХБ мос равишда, ўртacha $35,26 \pm 0,79$ ХБ ва $31,29 \pm 0,68$ ХБ га teng бўлган[4].

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, умумий гуруҳдаги Бехчет касаллиги бўлган беморлар қон зардобида dsДНК ва ssДНК ишлаб чиқарилишининг бузилиши кузатилади, бу улар микдорининг ошиши билан ифодаланади, ҳамда аутоиммун жараён ривожланишини кўрсатади. Кейинчалик, касалликнинг давомийлигига қараб Бехчет касаллиги бўлган беморларда текширилган dsДНК ва ssДНК ҳолатини ўрганиб чиқдик. Бехчет касаллиги бўлган беморларда ушбу кўрсаткичларни касалликнинг давомийлигига қараб ўрганиш шуни кўрсатдики, даволанишдан олдин касалликнинг давомийлиги 1 йилгача бўлган беморларнинг қон зардобида dsДНК ва ssДНК ($p<0,05$) микдори назорат гурухининг кўрсаткичлари билан солиширганда сезиларли даражада ошган, ва улар назорат гуруҳидаги кўрсаткичларга нисбатан $23,14 \pm 0,76$ ХБ ва $22,16 \pm 1,02$ ХБ мос равишда, ўртacha $31,29 \pm 1,86$ ХБ ва $29,80 \pm 2,34$ ХБ га мос равишда teng бўлган. Бехчет касаллигининг давомийлиги 1 йилдан 3 йилгача бўлган беморларда ушбу кўрсаткичлар даражасини ўрганишда, ушбу гуруҳдаги беморлар қон зардобида қабул қилинганда, соғлом одамларнинг кўрсаткичларига нисбатан ($23,14 \pm 0,76$ ХБ ва $22,16 \pm 1,02$ ХБ мос равишда, $p<0,01$) ҳам dsДНК ($34,31 \pm 1,74$ ХБ), ҳам ssДНК ($30,21 \pm 1,08$ ХБ) концентрациясининг сезиларли даражада ошиши аниқланди[4].

Маълумотлардан кўриниб турибдики, Бехчет касаллиги бўлган беморларда даволаниш бошланишидан 3 дан 5 йилгача бўлган муддат олдин, қон зардобида G синф аутоиммун қарши танаачалар кўрсаткичларида янада кучли

ўзгаришлар аниқланади. Масалан, ушбу гуруҳдаги беморларда, назорат гурухининг маълумотларига нисбатан ($23,14 \pm 0,76$ ХБ ва $22,16 \pm 1,02$ ХБ мос равиша) dsДНК ($35,13 \pm 1,36$ ХБ) ва ssДНК ($31,17 \pm 1,17$ ХБ, $p < 0,01$) микдорининг статистик жиҳатдан аниқ ошиши кузатилади. Бехчет касаллиги бўлган bemорларда IgG аутоиммун қарши танаchalари қўрсаткичларини текширишда, касалликнинг давомийлиги 5 йилдан 7 йилгача ва 7 йилдан ортиқ бўлган иккала гуруҳдаги bemорлар қон зардобида, қабул қилинганда, назорат гурухининг маълумотларига нисбатан ($23,14 \pm 0,76$ ХБ ва $22,16 \pm 1,02$ ХБ мос равиша), dsДНК концентрацияси ($37,99 \pm 1,29$ ХБ, $p < 0,01$ ва $39,83 \pm 0,73$ ХБ, $p < 0,001$ мос равиша) ва ssДНК ($32,60 \pm 1,51$ ХБ, $p < 0,01$ ва $34,16 \pm 1,15$ ХБ, мос равиша $p < 0,001$) аниқ ошиши кузатилади. Шуни таъкидлаш лозимки, аниқланган ўзгаришлар патологик жараён давомийлигига боғлиқ бўлган, яъни аутоиммун IgG қарши танаchalарининг энг кам бузилиши касалликнинг давомийлиги 1 йилгача бўлган bemорларда ва энг кўп ўзгаришлар касаллик давомийлиги 7 йилдан ортиқ бўлган bemорларда аниқланган. Юқоридаги маълумотлар Бехчет касаллигига қон зардобида dsДНК ва ssДНК га нисбатан G синф аутоиммун қарши танаchalari ишлаб чиқарилишининг бузилишини қўрсатади.

Шундай қилиб, тадқиқот натижалари Бехчет касаллиги аутоиммун хусусиятга эгалигини, ва у dsДНК ва ssДНК микдорларининг ошиши билан ифодаланишини қўрсатади. Аутоиммун IgG қарши танаchalарининг ҳолатида аниқланган ўзгаришлар касалликнинг давомийлигига боғлиқдир[4].

Адабиётлар:

1. Мирсаидова М.А., Раджабова Ю.Н. Иммунно-генетические аспекты болезни Бехчета. (Обзор литературы) // Дерматовенерология и эстетическая медицина. -Ташкент, 2016, № 3-4 (31-32). - С.5-8. (14.00.11; №1).
2. Мирсаидова М. А., Раджабова Ю.Н. Выявление простого герпеса при болезни Бехчета// Дерматовенерология и эстетическая медицина. - Ташкент, 2018, №3(39). - С.125-126.
- 3.Порсохонова Д.Ф., Мирсаидова М.А., Раджабова Ю.Н. Состав урогенитальной микрофлоры и отделяемого эрозий и язв гениталий у пациентов с болезнью Бехчета//Астана медыциналик журналы.- Астана,2019, №2. -С. 710-714.
4. Раджабова Ю.Н. Иммунологические и морфологические особенности болезни Бехчета, совершенствование терапии//Диссертация на соискание ученой степени (PhD) доктора философии по медицинским наукам.- Ташкент, 2020, С.66-76.

5. van der Houwen T.B., van Hagen P.M., van Laar J.A.M., Immunopathogenesis of Behcet's disease and treatment modalities. *Seminars in Arthritis & Rheumatism* 2022; doi: <https://doi.org/10.1016/j.semarthrit.2022.151956>
6. Direskeneli H. Behcet's disease: infectious aetiology, new autoantigens and HLA B51. *Ann.Rheum.Dis.* 2001; 60: 996-1002
7. Önder M., Gürer M.A. The multiple faces of Behcet's disease and its aetiological factors. *J.Eur.Acad.Dermatol.Venerol.* 2000; 15: 126-136
8. Sönmezoglu M., Dervis E., Badur S., Yenen O.S. Examination of the relationship between the hepatitis C virus and Behcet's disease. *J.Dermatol.* 2004; 31: 442-443
9. The Behcet's disease. Research Committee of Japan. Skin hypersensitivity to streptococcal antigens and the induction of systemic symptoms by the antigens in Behcet's disease. *J.Rheumatol.* 1989; 16: 506-511
10. Greco A, De Virgilio A, Ralli M, Ciofalo A, Mancini P, Attanasio G, de Vincentiis M, Lambiase A. Behcet's disease: New insights into pathophysiology, clinical features and 21 treatment options. *Autoimmun Rev.* 2018; 17(6):567-575. doi: 10.1016/j.autrev.2017.12.006. Epub 2018 Apr 6
11. Tong B, Liu X, Xiao J and Su G) Immunopathogenesis of Behcet's Disease. *Front. Immunol.* 2019; 10: 665. doi: 10.3389/fimmu.2019.00665
12. Hirohata S., Oka H., Mizushima Y. Streptococcal-related antigens stimulate production of IL-6 and interferon- γ by T cells from patient with Behcet's disease. *Cell. Immunol.* 1992; 140: 410-419
13. Akdenis N., Esrefoglu M., Keles M.S. et al. Serum interleukin-2, interleukin-6, tumor necrosis factor-alpha and nitric oxide levels in patients with Behcet's disease. *Ann.Acad.Med.Singapore.* 2004; 33: 596-599
14. Evereklioglu C., Er H., Türköz Y., Çekmen M. Serum levels of TNF- α , sIL-2R, IL-6 and IL-8 are increased and associated with elevated lipid peroxidation in patients with Behcet's disease. *Mediators Inflamm.* 2002; 11:87-93
15. Diri E, Mat C, Hamuryudan V, Yurdakul S, Hizli N, Yazici H. Papulopustular skin lesions are seen more frequently in patients with Behcet's syndrome who have arthritis: a controlled and masked study. *Ann Rheum Dis.* 2001; 60:1074–6
16. Hatemi G, Bahar H, Uysal S, Mat C, Gogus F, Masatlioglu S, Altas K, Yazici H. The pustular skin lesions in Behcet's syndrome are not sterile. *Ann Rheum Dis.* 2004; 63(11): 1450–2
17. Behcet H. Über rezidivierende aphthose, durch ein virus verursachte Geschwüre am Mund, am Auge und an der Genitalien. *Dermatol. Wochenschr.* 1937; 105: 1152-1163

18. Lehner T. The role of heat shock protein, microbial and autoimmune agent in aetiology of Behcet's disease. *Int.Rev.Immunology*. 1997; 14: 21-32
19. Lee E., Lee S., Band D. et al. Herpes simplex virus detection by polymerase chain reaction in intestinal ulcer of patients with Behcet's disease. Processing of the 7 International Conference on Behcet's disease. Tunis, 1997; 71-74
20. Lee S., Bang D., Cho Y.H. et al. Polymerase chain reaction reveals Herpes simplex virus DNA in saliva of patients with Behcet's disease. *Arch. Dermatol. Res.* 1996; 288: 179–183
21. Galeone M, Colucci R, D'Erme AM, Moretti S, Lotti T. Potential infectious etiology of Behcet's disease. *Pathol Res Int*. 2012; 2012: 4.
22. Direskeneli H., Eksioglu-Demiralp E., Yavuz S. et al. T cell responses to 60/65 kDa heat shock protein derived peptides in Turkish patients with Behcet's disease. *J. Rheumatol.* 2000; 27: 708–713
23. Direskeneli H., Saruhan-Direskeneli G. The role of heat shock proteins in Behcet's disease. *Clin. Exp. Rheumatol.* 2003; 21: 44–48
24. Imamura Y., Kurokawa M.S., Yoshikawa H. et al. Involvement of Th1 cells and heat shock protein 60 in the pathogenesis of intestinal Behcet's disease. *Clin. Exp. Immunol.* 2005; 139: 371–378
25. Celet B., Akman-Demir G., Serdaroglu P. et al: Anti- $\alpha\beta$ -crystallin immunoreactivity in inflammatory nervous system diseases. *J. Neurol.* 2000; 247: 935–939
26. Krause I., Monselise Y., Milo G., Weinberger A. Anti-Saccharomyces cerevisiae antibodies a novel serologic marker for Behcet's disease. *Clin. Exp. Rheumatol.* 2002; 20: 21–24
27. Lee K.H., Chung H.S., Kim H.S. et al. Human α -enolase from endothelial cells as a target antigen of anti-endothelial cell antibody in Behcet's disease. *Arthritis Rheum* 2003; 48:2025–2035
28. Han EC, Cho SB, Ahn KJ, Oh SH, Kim J, Kim DS, et al. Expression of proinflammatory protein S100A12 (EN-RAGE) in Behcet's disease and its association with disease activity: a pilot study. *Ann Dermatol*. 2011; 23(3): 313–20 22
29. Safi R, Kallas R, Bardawil T, Mehanna CJ, Abbas O, Hamam R, et al. Neutrophils contribute to vasculitis by increased release of neutrophil extracellular traps in BEHCET'S disease. *J Dermatol Sci*. 2018; 92 (2):143–50.
30. Le Joncour A, Martos R, Loyau S, Lelay N, Dossier A, Cazes A, Fouret P, Domont F, Papo T, Jandrot-Perrus M, Bouton MC, Cacoub P, Ajzenberg N, Saadoun D, Boulaftali Y. Critical role of neutrophil extracellular traps (NETs) in patients with Behcet's disease. *Ann Rheum Dis*. 2019; 78(9):1274-1282. doi: 10.1136/annrheumdis-2018-214335.

31. Hasan MS, Bergmeier LA, Petrushkin H, Fortune F. Gamma delta (gammadelta) T cells and their involvement in Behcet's disease. *J Immunol Res*. 2015; 2015: 705831.
32. Freysdottir J, Hussain L, Farmer I, Lau S-H, Fortune F. Diversity of gammadelta T cells in patients with Behcet's disease is indicative of polyclonal activation. *Oral Dis*. 2006; 12(3): 271–7.
33. Ergun T, Ince U, Eksioglu-Demiralp E, Direskeneli H, Gurbuz O, Gurses L, et al. HSP 60 expression in mucocutaneous lesions of Behcet's disease. *J Am Acad Dermatol*. 2001; 45(6): 904–9.
34. Accardo-Palumbo A, Giardina AR, Ciccia F, Ferrante A, Principato A, Impastato R, et al. Phenotype and functional changes of Vgamma9/Vdelta2 T lymphocytes in Behcet's disease and the effect of infliximab on Vgamma9/Vdelta2 T cell expansion, activation and cytotoxicity. *Arthritis Res Ther*. 2010; 12(3): R109
35. Parlakgul G, Guney E, Erer B, Kilicaslan Z, Direskeneli H, Gul A, et al. Expression of regulatory receptors on gammadelta T Cells and their cytokine production in Behcet's disease. *Arthritis Res Ther*. 2013; 15(1):R15.
36. Deniz R, Tulunay-Virlan A, Ture Ozdemir F, Unal AU, Ozen G, Alibaz-Oner F, et al. Th17-inducing conditions lead to in vitro activation of both Th17 and Th1 responses in Behcet's disease. *Immunol Investig*. 2017; 46(5):518–25.
37. Hamzaoui K, Ayed K, Hamza M, Touraine JL. Natural killer cells in Behcet's disease. *Clin Exp Immunol*. 1988; 71(1): 126–31.
38. Yamaguchi Y, Takahashi H, Satoh T, Okazaki Y, Mizuki N, Takahashi K, et al. Natural killer cells control a T-helper 1 response in patients with Behcet's disease. *Arthritis Res Ther*. 2010; 12(3):R80.
39. Kucuksezer U.C, Aktas-Cetin E, Bilgic-Gazioglu S, Tugal-Tutkun I, Gul A, Deniz G. Natural killer cells dominate a Th-1 polarized response in Behcet's disease patients with uveitis. *Clin Exp Rheumatol*. 2015; 33 (6 Suppl 94):S24–9.
40. Cosan F, Aktas Cetin E, Akdeniz N, Emrence Z, Cefle A, Deniz G. Natural killer cell subsets and their functional activity in Behcet's disease. *Immunol Investig*. 2017; 46(4):19–32
41. Stojanov S, Kastner DL. Familial autoinflammatory diseases: genetics, pathogenesis and treatment. *Curr Opin Rheumatol*. 2005; 17(5):586–99.
42. Gul A. Behet's disease as an autoinflammatory disorder. *Curr Drug Targets Inflamm Allergy*. 2005; 4(1):81–3.
43. Atagunduz P, Ergun T, Direskeneli H. MEFV mutations are increased in Behcet's disease (BS) and are associated with vascular involvement. *Clin Exp Rheumatol*. 2003; 21(4Suppl 30): S35–7

3-БОБ. БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИНИНГ КЛИНИК СИМПТОМАТИКАСИ

Бехчет касаллигининг ташҳиси ушбу касалликни ўрганиш бўйича Халқаро гуруҳ томонидан ишлаб чиқилган мезонларга асосланади. Афтозли стоматит қуйидаги белгиларнинг камида иккитаси билан бирга кечганда, ташҳис ишончли деб ҳисобланади[8]:

- жинсий органларнинг қайталанувчи яралари
- қўзларнинг заарланиши
- терининг заарланиши
- патергия синовининг ижобий натижаси

Мезонлар	Белгилар
Қайталанувчи афтозли стоматит	Йил давомида камида 3 марта такрорланадиган, шифокор ёки бемор томонидан аниқланган кичик яралар (афталар) ва/ёки катта яралар ёки герпессимон яралар тошиши
Кўйида санаб ўтилган ҳар қандай иккита белги билан бирга кузатилганда:	
Жинсий органларнинг қайталанувчи яралари	Шифокор ёки бемор томонидан аниқланган яралар ёки чандиқли яралар тошмалари
Кўзларнинг заарланиши	Офтальмолог томонидан аниқланган олдинги ёки орқа увеит, тирқишли чироқ текширувида шишасимон танадаги хужайралар, ретинал ваккулит
Терининг заарланиши	Балогат ёшига етмаган ва глюкокортикоид терапиясини олмайдиган шахсларда шифокор томонидан аниқланган тугунчали эритема, псевдофолликулит ёки тугунча-пуфакчали тошмалар, акнесимон тугунлар
Патергия синовининг ижобий натижаси	24 – 48 соатдан кейин шифокор томонидан баҳоланади

Тери ва шиллиқ қаватдаги белгилари

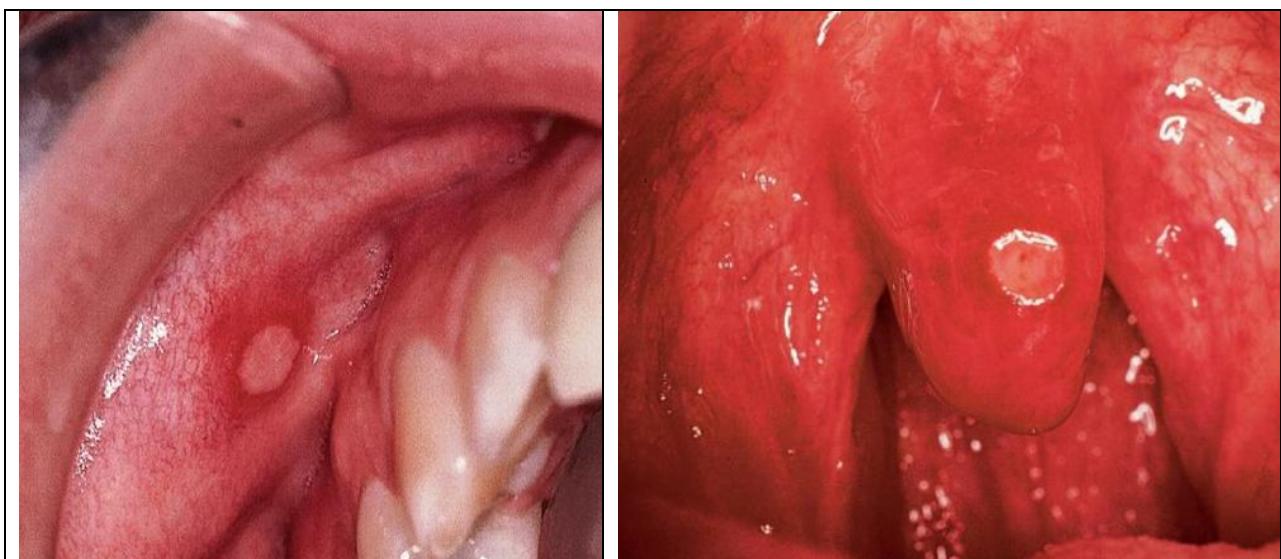
Оғиз бўшлиғи ва жинсий органлар шиллиқ қаватининг ярали заарланишлари

Адабиётда ярали жараённинг турли хил атамалари учрайди. Масалан, энг кенг тарқалган ном – оғиз бўшлиғи шиллиқ қаватининг ярали заарланиши билан бир қаторда, улар синоним сифатида ишлатилади: афтозли стоматит, оғиз бўшлиғи афталари, афтозли яралар тошмаси.

Кўпгина беморларда касаллик оғиз бўшлиғи шиллиқ қаватининг қайталанувчи заарланиши билан бошланади, яъни оғиздаги яралар – одатда БК нинг эрта ва универсал белгисидир. Дунёning турли минтақаларида БК

бўлган беморларда оғиз бўшлиғи шиллик қаватининг ярали заарланишлари частотаси 92-100% ни ташкил қиласди, дастлабки белги сифатидаги оғиз яралари беморларнинг 47-80% да кузатилади. Кўпинча қайталанувчи афтозли стоматит (ҚАС) БК нинг тўлиқ ифодаланган белгиларидан кўп йиллар олдин содир бўлади. Маълумки, бутун касаллик давомида БК бўлган беморларнинг атиги 2-3% ида бу белги кузатилмайди [1].

Ўлчамлари тез катталашишга мойил бўлган оғиз яралари шунчалик оғриклики, бунда бемор уларнинг зўрайиши пайтида овқатланолмайди. Яралар (афталар) одатда сарғиш ёки қул ранг сохта мембрана билан қопланган ва четлари қизил. Улар оғиз бўшлиғи шиллик қаватининг исталган жойида жойлашиши мумкин, лекин қўпинча лунжлар юзасида, тилда, лаблар, милклар ва юмшоқ танглай шиллик қаватида жойлашади. Оғир заарланишлар учун ютишни қийинлаштирадиган оғиз-ҳалқум яралари хосдир[1,8].

Айнан оғиз бўшлиғининг орқа деворида яраларнинг жойлашиши БК учун кўпроқ ўзига хос ҳисобланади, бу дифференциал ташҳис кўйишда муҳим аҳамиятга эга. Афтозли стоматитнинг қайталанишлари орасидаги оралиқ бир неча ҳафтадан бир неча ойгача давом этади ва БК ни ташҳислашнинг халқаро мезонларига мувофиқ, афтозли стоматит қайталанишларининг частотаси бир йилда камида 3 марта бўлиши керак, бу БК бўлган беморларнинг 97% га хосдир [1,15].

Катта, кичик ва герпессимон яралар (афталар) фарқланади. Улар битта ёки кўп миқдорда бўлиши мумкин. Шу билан бирга, афталарнинг турли хил варианлари пайдо бўлиш имкони бор.

Одатда, афталар юмалоқ ёки овал шаклга эга бўлиб, улар "тешгич" кўринишига эга бўлиши ёки "тешгич билан сиқиб чиқарилган" бўлиши мумкин. БК учун энг хос бўлган белги (85-99%) – кичик афталардир. Уларнинг диаметри 10 мм дан ошмайди ва 7-10 кун ичida чандиқсиз битади.

Герпесимон яралар (афталар) кам учрайди. Улар диаметри 1 дан 3 мм гача бўлган кўп сонли оғриқли афталарнинг кетма-кет пайдо бўлиши билан тавсифланиб, чандиқ ҳосил қилиб битиши мумкин. Кичик ва катта афталардан фарқли ўлароқ, герпесимон афталар нафақат оғиз ва жинсий органларнинг мугузланмайдиган шиллик пардаларини, балки кўз ва сийдик чиқариш органларини ҳам заарлаши мумкин [11]. Катта афталар (диаметри 1 дан 3 см гача) жуда оғриқли, чуқурроқ ва одатда битиши учун кўпроқ вақтни талаб қиласи (4 ҳафта гача), чандиқ ҳосил бўлиши билан.

Белгини (оғиз бўшлиғи яралари) ўрганаётганда, текширилган беморлар гурухида кичик афталар 17 тасида (34,0%), катта афталар - 13 (26,0%) ва 2 тасида (герпесимон) (4,0%) кузатилган. Ўткир қиррали (ёнғоқлар, писта ва бошқалар) озиқ-овқатларни истеъмол қилиш ва стоматологик муолажаларни бажариш натижасида шиллик қаватларнинг шикастланиши[8].

Жинсий органларнинг яралари

Жинсий органларнинг яралари – БК нинг иккинчи энг кўп тарқалган белгиси бўлиб, 50-85% ҳолларда учрайди. Касалликнинг биринчи белгиси сифатида жинсий орган яралари bemorlarning 21,7% ида кузатилади.

Жинсий органларнинг яралари оғиз бўшлиғида жойлашган яраларга қараганда жуда оғриқли, каттароқ ва чуқурроқдир. Улар кўпинча биттадан, лекин бир нечта, овалсимон ёки тугма каби думалоқ шаклда, ва туби сарикқизил рангга эга бўлган аниқ чегара чизиги билан ҳам бўлишлари мумкин[7].

Эркакларда жинсий орган яралари билан бир вақтда эпидидимит ва натижада беспуштлик ривожланиши мумкин [1]. Яралар перианал соҳада ҳам жойлашиши мумкин. Оғиз бўшлиғи ва жинсий органлардаги яралар БК бўлган bemorlarning 15% да бир вақтнинг ўзида пайдо бўлади [11].

Эркакларда яраларнинг афзал кўрган жойлашиши – ёрғоқ (89%) ва жинсий олат (5%), аёлларда – катта (71%) ва кичик жинсий лаблар (10%). Яралар одатда 10-30 кун ичида битади, катталари (1 см дан ортиқ) 90%, кичиклари 49-54% ҳолларда чандиқлар қолдиради. Алоҳида ҳолларда яралар шунчалик каттаки, улар қўпол чандиқлар пайдо бўлиши билан кечадиган бутун вулванинг заарланишига олиб келиши мумкин. Аёлларда жинсий

органларнинг ярали заарланишлари диспареунияга (жинсий алоқа пайтида оғриқлар) олиб келади[14].

Тадқиқотларимиз натижалари шуни қўрсатдики, клиник манзара ҳар доим ҳам касаллик белгилари мажмусининг ифодаланиши билан бир вақтда шаклланмайди. Касаллик у ёки бу белгидан бошланиши мумкин.

Масалан, оғиз бўшлиғи яралари дастлабки белги сифатида 32 та (64,0%) беморда, жинсий органлар яраси - 16 тасида (32,0%), 2 тасида эса биринчи белги артрит (4,0%) бўлган[13].

Жинсий органларнинг яралари қўпинча оғиз бўшлиғида эрозив-ярали элементлар ривожланганидан кейин пайдо бўлган, аммо 32,0% ҳолларда улар касалликнинг дастлабки белгиси бўлган. Яралар қаттиқ, четлари бўртиб чиққан, асоси кулранг-яшил, қўпинча қасмоқ ёки экссудатив парда билан қопланган, асосан эркакларда, ёрғоқда 14,0% ва жинсий олат танасида 4,0%, аёллар ташқи жинсий органларида жойлашган[13].

Шунингдек, биз яранинг қин шиллиқ қаватида ва бачадон бўйнида жойлашиши билан боғлиқ ягона ҳолатни кузатганимиз. Жинсий органларнинг қайталанувчи яралари, оғиз бўшлиғи яраларига қарагандা кам оғриқли бўлиб, одатда 3-4 ҳафта ичидаги тузалиб, барча ҳолатларда чандиқлар ҳосил қилган. Қин ва бачадон бўйни яралари қўпинча аломатсиз кечган, шунинг учун аёл беморларда ойналар ёрдамида текшириш, колпоскопияни ўтказиш катта аҳамиятга эга[13].

БК нинг микробиологик манзараси

Сўнгги ўн йиллар давомида молекуляр биология, электрон микроскопия соҳасидаги ютуқлар ва одатда, яллиғланиш жараёнининг ривожланишига сабаб бўлган, шу жумладан, тўқималарнинг эрозив-ярали заарланишига олиб келадиган микроорганизмларни аниқлашнинг юқори технологияли усулларини яратиш туфайли, урогенитал трактнинг микрофлораси ҳақидаги тасаввурларимиз кўп жиҳатдан ўзгарди.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда, ушбу тадқиқотнинг мақсади жинсий органларнинг эрозив-ярали касалликлар ривожланишини қўзғатган этиологик омилларни ўрганиш эди.

Жинсий органларнинг турли эрозив-ярали касалликларига чалинган 55 та аёл РИДВКИАТМ да кўриқдан ўтказилди. Улардан 9 аёлда “Ярали пиодерма”, 4

тасида - “Токсикодерма”, 12 тасида - “Бехчет касаллиги”, ва 27 тасида “Жинсий герпес” ташхиси қўйилган. Ташхис клиник ва лаборатория қўрсаткичлари асосида қўйилган ва гистологик текширув билан тасдиқланган[8].

Шартли патоген микрофлорани (ШПМ) ўрганиш мақсадида ПЗР дан фақат сифатли баҳолаш учун фойдаланиш кам маълумотга эга, чунки ШПМ ҳам патологик шароитда (катта миқдорда), ҳам меъёрий ҳолатда (чекланган миқдорда) мавжуд. Шу муносабат билан, ШПМ қўзғатадиган касалликларни ташхислаш вазифаси муҳим ва долзарбдир. Шу сабабли, РИДВКИАТМ лабораторияси “Фемофлор-16” тест тизими (ДНК-Технология, Россия) ёрдамида қин дисбиозини ташхислашни бошлади[15].

ДНК ни ажратиш илова қилинган йўриқномага мувофиқ усул бўйича амалга оширилди. Амплификация “ДНК-Технология” компанияси томонидан ишлаб чиқарилган “Фемофлор-16” тўплами ёрдамида реал вақт режимида ўтказилди. Ушбу тўплам 12 та синов учун реактивлар мажмуасини, шу жумладан, ижобий ва салбий назоратни, ўз ичига олади. 25 та қўрсаткич аниқланади: микроорганизмларнинг 23 та гурухи, материал олиш назорати ва умумий бактериал масса, пробиркалардан бирига амплификация учун аралашмага, ПЗР самарадорлигини баҳолаш учун мўлжалланган, ички назорат намунаси қўшилади. Тадқиқот учун материал сифатида қиннинг орқа гумбази ва бачадон бўйни каналининг эпителийсидан қириндилар қўлланилган[7].

Диагностик тест натижаси қин микрофлораси турини тавсифловчи диаграмма шаклида олинган. Мутлақ (шартли патоген организм бактериал массасининг олинган қўрсаткичлари логарифмларида Lg_{10} ШПМ) ва нисбий қўрсаткичлар (шартли патоген организм умумий бактериал (ШПМ) массасининг олинган қўрсаткичлари ва умумий бактериал масса (УБМ) логарифмларидаги фарқ) ҳисоблаб чиқилган – (Lg_{10} ШПМ – Lg_{10} УБМ). *Candida spp.*, *Mycoplasma hominis*, *Ureaplasma spp.*, *Mycoplasma genitalium* мутлақ қийматларда баҳоланди.

ШПМ нинг мавжудлиги, унинг миқдори ва умумий бактериал массага (УБМ) нисбатан лактобактериялар миқдори ҳисобга олинган.

Микроорганизмларнинг 23 та гурухи қўйидаги турларга бўлинган:

1. Факултатив-анаэроб микроорганизмлар:

Enterobacteriaceae оиласи

Streptococcus spp.

Staphylococcus spp.

2. Облигат-анаэроб микроорганизмлар:

Gardnerella vaginalis + *Prevotella bivia* + *Porphyromonas spp.*

Eubacterium spp.
Sneathia spp.+*Leptotrichia* spp.+*Fusobacterium* spp.
Megasphaera spp.+*Veillonella* spp.+*Dialister* spp.
Lachnobacterium spp.+*Clostridium* spp.
Mobiluncus spp.+*Corynebacterium* spp.
Peptostreptococcus spp.
Atopobium vaginae
3. Дрожжисимон замбуруғлар
Candida spp.
4. Микоплазмалар
Mycoplasma hominis
Ureaplasma (urealyticum + parvum)
5. Патоген микроорганизмлар
Mycoplasma genitalium[7].

Биз текширган беморлар орасида қайталанишлар асосан Бехчет касаллиги, пиодермия ва жинсий герпесда, 12 ой давомида ўртача 2-3 марта кузатилган. Шунингдек, қуидаги белгилар: қичишиш – 8 (24,2%), оғриқлилик барча 55 та (100%) ҳолатда, ачишиш ҳисси – 15 та (45,4%) ҳолатда кузатилган. Касалликнинг зўрайиши билан оғриқлилик камайиб борган, эҳтимол бу ички органларда касалликнинг янада оғир белгиларининг шаклланишини англалиши мумкин[8].

Беморларнинг ушбу грухси орасида аёлларнинг 40% да, асосан, жинсий герпес бўлган беморларда, эрозия аниқланган; қолган 60% да яралар аниқланган. Жинсий органларнинг яралари одатда қаттиқ, четлари бўртиб чиққан, асоси қулранг-яшил, кўпинча қасмоқ ёки экссудатив парда билан қопланган, асосан ташқи жинсий органларида жойлашган: аёлларда – катта ва кичик жинсий лабларида. Бундан ташқари, қин, бачадон бўйни, дилоқ, сийдик йўллари, анус, чот, чов ва сонлар ички юзаси терисининг яралари кузатилган. Жинсий органларнинг қайталанувчи яралари, оғиз бўшлиғига қараганда, кам оғриқли бўлиб, одатда 2-4 ҳафта ичидаги тузалиб, баъзида чандиқларни ҳосил қилган. Қин ва бачадон бўйни яралари кўпинча аломатсиз кечган, шунинг учун аёл беморларда ойналар ёрдамида текшириш, колпоскопияни ўтказиш катта аҳамиятга эга. Баъзи аёлларда (20%) вақти-вақти билан қалтираш, иситмалаш ва регионар лимфаденопатия кузатилган. Баъзи ҳолларда (10%) сурункали жинсий органлар яралари катта ва кичик жинсий лаблар, чов-сон бурмаси соҳасида "минус тўқима" симптомига, ташқи жинсий органларда чандиқ ва жинсий лабларнинг тешилишига сабаб бўлган[8]. Гистологик текширувда майдага қон томирлари эндотелиал

хужайраларининг шишиши билан, томирлар ёриғининг ёпилиши ва сурункали яллиғланиш периваскуляр инфильтрацияси аниқланади. Баъзи ҳолларда генитал яраларнинг биопсияси носпецифик яллиғланиш ўзгаришларини аниқлаши мумкин.

Шартли патоген микрофлоранинг (ШПМ) "Фемофлор" ёрдамида ПЗР-диагностикаси маълумотларига биноан, текширилган 55 та аёлдан 11 тасида (20%) нормоценоz аниқланган. Шу билан бирга, бутун ШПМ нинг паст титрлари – 6 тасида (54,5%) бўлган. 6 та беморда (54,5%) *Ureaplasma (urealiticum+parvum)*, яна 6 тасида (54,5%) *Candida spp.* замбуруғларининг чегара титрлари аниқланган. Анаэроб микроорганизмлар 3 та беморда (27,3%) чегара титрларда ажратилган. Текширилган аёлларда лактобактериялар миқдори камайган[13].

Анаэроб номувозанатлилик 9 та аёлда (16,4%) аниқланган. *Gardnerella vaginalis*, *Prevotella bivia* ва *Porphyromonas spp* – 5 тасида (55,6%), *Eubacterium spp.* (55,6%), *Mobiluncus spp.* ва *Corynebacterium spp.* – 2 тасида (22,2%), *Atopobium vaginae* – 3 тасида (33,3%), *Megasphaera spp./Veillonella spp./Dialister spp.* – 1 тасида (11,1%) ажратилган. Бундан ташқари, *Candida* тури замбуруғлари 6 та (66,7%) беморда, *Ureaplasma (urealiticum+parvum)* 7 та (77,8%) беморда аниқланди[13].

Аэроб номувозанатлилик 8 та (14,5%) беморда аниқланди. Микроорганизмларнинг қуйидаги групчлари аниқланди: *Streptococcus spp* 5 тасида (62,5%), *Enterobacteriaceae* 4 тасида (50%). Учта беморда диагностик титрда энтеробактериялар билан бирга *Ureaplasma (urealiticum + parvum)* ажратилган.

1-жадвал.

Аниқланган ШПМ га боғлиқ ҳолда микробиоценоз турлари

Микробиоценоз турлари	55 та бемор	
	n	%
Анаэроб	9	16,4
Аэроб	8	14,5
Аралаш	27	49,1
Нормоценоz	11	20,0
Жами	55	100

Аэроб-анаэроб (аралаш) номувозанатлилик 27 (49,1%) беморда аниқланди. Унга қуйидаги микроорганизмлар сабаб бўлган: *Streptococcus spp.* – 5 тасида (18,5%), *Staphylococcus spp.* шунингдек, 6 тасида (22,2%),

Enterobacteriaceae 3 тасида (11,1%), Gardnerella vaginalis/Prevotella bivia, Porphyromonas spp., шунингдек, Eubacterium spp. 12 та текширилган беморда (44,4%) ажралиб чиқди; Atopobium vaginae 2 (7,4%), Megasphaera spp./Veilljnella spp./Dialister spp. 1 тасида (3,7%). Шунингдек, 5 та аёлда диагностик титрда Ureaplasma (urealiticum + parvum), 7 тасида (25,9%) Candida аниқланган. Лактобактериялар сонига қараб турли даражадаги дисбиоз ташхиси қўйилган.

Дисбиознинг яққол ифодаланган даражаларида:

- яққол ифодаланган аэроб-анаэроб (аралаш) дисбиоз 27 bemorning 11 тасида (40,7%);
- яққол ифодаланган анаэроб дисбиоз 9 та bemordan 7 тасида (77,8%);
- яққол ифодаланган аэроб дисбиоз 8 bemordan 3 тасида (37,5%) (2-жадвал).

2-жадвал.

Аниқланган ШПМ га боғлиқ ҳолда ифодаланган дисбиоз турлари

Дисбиоз турлари	n	%
Анаэроб	n=9	7
Аэроб	n=8	3
Аралаш	n=27	11
Жами	n=44	21
		47,7%

Кўриб турганимиздек, кўп ҳолларда бузилишнинг яққол ифодаланган даражаси анаэроб микрофлора томонга силжиган. Лактобактериялар паст титрлари, ифодаланган даражали барча аёлларда ҳам аралаш шаклларда, ҳам анаэроб ва аэроб шаклларда аниқланган. Шу билан бирга, барча аниқланадиган вазиятларда ҳам факултатив аэроб, ҳам анаэроб микроорганизмларнинг сезиларли ошиши кузатилади[13].

Юқорида санаб ўтилган барча микроорганизмлардан фактат факултатив аэроблар (энтеробактериялар, стафилококклар, стрептококклар) амалий лаборатория шароитида маданий равишда аниқланиши мумкин. Барча анаэроблар қатъий анаэроб етиштириш шароитларини, узоқ инкубация муддатларини яратишни талаб қиласи. Бир қатор микроорганизмлар эса етиштириш қийин бўлганларга киради. Микроскопик жиҳатдан Gardnerella vaginalis ва Mobiluncus spp.ни аниқлашнинг эҳтимоли юқори, чунки бу микроорганизмлар бир қатор ўзига хос хусусиятларга эга. Қолганлари морфологик ва тинкториал хусусиятларда жуда ўхшашиб, бу эса микроскопияни ишониб бўлмайдиган диагностика усулига айлантиради. Бу Gardnerella vaginalis ва Mobiluncus spp.га қараганда бактериал вагинознинг ўзига хос маркери бўлган Atopobium vaginae ни аниқлашда айниқса

муҳимдир. Демак, бугунги кунда “Фемофлор” тест тизими ёрдамида ўтказиладиган ПЗР-диагностика энг ишончли, тушуниш учун осон диагностика усули ҳисобланади[13].

Шундай қилиб, амалга оширилган илмий тадқиқотлар натижаларини, эрозив-ярали заарланишларнинг клиник хусусиятларини таҳлил қилиш, лаборатория тадқиқотлари маълумотларини ҳисобга олган ҳолда, биз кузатган гарднереллёз ва уреамикоплазмали инфекциялари билан касалланишнинг кўпайиши, ШПМ учун қулай шароитларининг мавжудлигига, патоген хусусиятларга эга бўлиши мумкин деган холосага келишимиз мумкин, бу ҳол бундай bemorlarning иммунологик ўзгаришларида муҳим рол ўйнайди. Бундан ташқари, юқорида кўрсатилган кўзғатувчиларнинг эпителийсига тажовузли таъсир, уларнинг эрозив-ярали жараёнларнинг келиб чиқиши, авж олиши ва қайталанишидаги ролини истисно қилмайди[6].

Терининг заарланиши

Тери белгилари БК бўлган bemorlarning 38-99% ида учрайди, баъзи бир худудий фарқлар билан [11]. Ушбу белгиларнинг доираси жуда кенг, жумладан: тугунчали эритемага ўхшаш ўзгаришлар, қайталанувчи псевдофолликулит, тугунча-пуфакчали тошмалар ва акнесимон тошмалар (ГК терапияси бўлмагандан), кўп шаклли эритема, буллёз некротик васкулит, пайпасланадиган пурпурा, гангренасимон пиодермия. Шу билан бирга, битта bemorda турли хил тошмалар кузатилиши мумкин, уларнинг энг кўп тарқалган комбинацияси – тугунчали эритема ва тугунча-пуфакчали тошмалардир [11,15].

Биз текширган bemorlarда асосан псевдофолликулит - 12 та (24,0%), тугунча-пуфакчали элементлар - 6 тасида (12%), акнесимон тошмалар - 1 bemorda (2,0%) ва тугунчали эритема 7 тасида (14,0%) кузатилган[13].

Тугунчали эритемага ўхшаш ўзгаришлар БК бўлган bemorlarning тахминан 50% да учрайди. Энг кўп жойлашиши – бу болдиrlарнинг олд юзаси, тўпиқлар, кам ҳолларда – юз, қўллар, думба соҳаси. Улар симметрик тарқалишга мойил. Кўпинча аёлларда аниқланади (70%) ва 1-6 ҳафтадан сўнг ўтиб кетади, қолдиқ гиперпигментацияни қолдиради[1].

БК да тугунчали эритемага ўхшаш ўзгаришларнинг морфологик манзараси, айниқса кечки босқичда, бошқа касалликлардагидан фарқ қилмайди ва шунинг учун дифференциал диагностикада жиддий аҳамиятга эга эмас. Гистопатологик нуқтаи назардан, БК да тугунчали эритемага ўхшаш ўзгаришларнинг эрта босқичи асосан септал панникулит сифатида намоён бўлиб, нейтрофилларнинг ифодаланган инфильтрацияси, айниқса дерманинг юқори ва пастки қисмидаги қон томирлари атрофида ва эритроцитларининг томирлардан ташқарига оқиши билан кечади. Кечки босқичда лимфоцитар инфильтратлар устунлик қиласи. Баъзида қон томирлардаги яллигланиш ўзгаришлари тромб ҳосил бўлиши билан бирга кечади. Нейтрофил периваскуляр инфильтрация ёки нейтрофил инфильтрацияли вакуулитнинг мавжудлиги, БК даги тугунчали эритемани классик тугунчали эритемадан ажратиб турадиган муҳим хусусиятдир [13].

Тугунча-пуфакчали тошмалар, псевдофолликулит ва акнесимон тошмалар bemорларнинг 65-96% да учрайди. Бехчет касаллиги ёшлик пайтда илк маротаба тез-тез пайдо бўлиши сабабли, оддий ҳуснбузарлар ҳам худди шу пайтда кузатилса, тошма аслида БК белгиси эканлигини тушуниш муҳимдир. Баъзи муаллифларнинг фикрига кўра, фолликуляр бўлмаган тошмалар, шунингдек, тана ва қўл-оёқларнинг терисида жойлашиши – БК учун кўпроқ ўзига хосдир, оддий ҳуснбузарлар эса кўпроқ юз терисини заарлайди [1]. Кўп йиллар давомида, БК да тугунча-пуфакчали тошмалар юқумли бўлмаган тошмалар деб ҳисобланган, аммо тадқиқотлар пуфакчаларнинг таркиби стерил эмаслигини кўрсатди [1]. БК бўлган bemорларнинг пуфакчаларида кўпинча *Staphylococcus aureus* ва *Prevotella* spp. олинган. БК да тугунча-пуфакчали заарланишларни гистопатологик текширишда, соч фолликулалари атрофида ва эпидермисдан бироз чуқурроқ нейтрофил инфильтратлари аниқланади. Нейтрофиллар дермадаги қон томирлар атрофида ҳам топилади. Баъзи муаллифларнинг фикрига кўра, тугунча-пуфакчали тери ўзгаришлари асосини bemорларнинг 43,5-70,5% ида лейкоцитокластик вакуулит ташкил қилган [1].

БК нинг бошқа маълум бўлган тери алматларига экстрагенитал тери яралари ва Sweet синдромига ўхшаш ўзгаришлар киради. Экстрагенитал яралар клиник жиҳатдан афтали заарланишларга ўхшаб кетади, улар четлари эритематоз, шишган бўлиб, асоси сарғиш некротик бўлган, чуқур жойлашган яралардир. Экстрагенитал яралар қайталаниб кечади, одатда чандиқ ҳосил бўлишига олиб келиши мумкин ва оёқлар, қўлтиқ ости соҳаларида, кўкракда, бўйинда, оёқ бармоқларида ва чов соҳасида жойлашади [7]. БК бўлган bemорларнинг тахминан 4% ида Sweet синдромига ўхшаш белгилар бўлиши мумкин – юзда ва қўл-оёқларда жойлашган оғриқли яллигланиш тугунчалари

ва пилакчалари. Sweet синдроми – миело/лимфопролифератив касалликлар (20%) ёки сурункали инфекциялар билан боғлиқ бўлган ўткир фебрил нейтрофил дерматоздир. Унинг белгилари: иситма, томоқ оғриғи, диарея, конъюнктивит, артralгия, оғриқли папулалар, пилакчалар, юз териси, қўл ва оёқларда пуфакчалар, ЭЧТ ошиши, нейтрофилли лейкоцитоз [1,9]. БК нинг кам учрайдиган тери белгиларига гангреноз пиодермия, кўп шаклли эритема, терининг перниосимон заарланишлари, пайпасланадиган пурпурা, Шенлейн-Генох пурпураси, буллёз некротик васскулит, тирноқости инфарктлар, геморрагик буллалар, чипқонлар, абсцесслар ва акрал пурпурали тугунчали заарланишлар киради. Гистологик жиҳатдан терининг барча турдаги ўзгаришларида нейтрофил инфильтратлар қайд этилган, бу эса БК ни нейтрофил дерматозлар қаторига киритиш имконини беради [8].

БК нинг кўз белгилари. Кўзнинг заарланиши одатда касалликнинг бошланишидан кейинги биринчи икки йил давомида рўй беради ва 90% ҳолларда икки томонлама бўлади. Одатда, ундан олдин афтозли стоматит ва жинсий органларнинг яралари пайдо бўлади. Умуман олганда, БК да кўзнинг заарланиши тахминан 50% ҳолларда учрайди, лекин ёш эркакларда уларнинг частотаси 70% ёки ундан ортиқ дараҷага етади [10]. Гипопион қўшилиши мумкин бўлган, қайталанувчи олдинги увеит кўз оғриғи ва ёруғликдан қўрқишига (фотофобияга) сабаб бўлади. Орқа увеит ва ретинал васскулит – шишасимон тана ёки тўр пардага қон қуилишлари, тўр пардада экссудат ҳосил бўлиши, томирларнинг тиқилиб қолиши, тўр парда ёки кўриш нервининг васскуляризацияси ва атрофияси оқибатида кўринарли заарланишларга олиб келади. БК нинг кўз белгилари асосини, ҳар қандай ўлчамдаги артерия ва веналарни заарлайдиган яллиғланишли, некротик, облитерацияловчи васскулитлар ташкил қиласи [16].

Биз текширган 50 та беморнинг кўз белгиларидан, олдинги увеит 10% ида, орқа увеит 10% ида, гипопион 6% ида ва кўрлик ташхиси 4% ида қўйилган.

Бундан ташқари, ўпка, меъда-ичак тракти, юрак-қон томир тизими ва марказий нерв тизимининг заарланиши эҳтимоли бор [13].

БК бўлган bemорларнинг 10% гача йўтал, нафас қисилиши ва кўкрак қафасидаги оғриқлар каби ўпка белгилари мавжуд, бу чамаси, ўпка васскулитига боғлиқ. БК да ўпка артерииити, артериобронхиал оқма шаклланиши туфайли қон тупуриш билан намоён бўлади, у ўлимга олиб келиши мумкин. Ўпка артериал ва веноз тромбозлари[2] ва инфарктлар учрайди. Гистологик жиҳатдан, йириқ ва майда ўпка артериялари ва веналарининг васскулитлари аниқланади, улар ўз навбатида тромбозга, эластик қатламнинг деструкциясига, аневризмалар ва артериобронхиал оқмалар пайдо бўлишига олиб келади [9]. Биз текширган bemорларда ўпка ва

плевранинг заарланиши турли характерга эга бўлганлиги сабабли, текширилган беморлар орасида пневмония 2 та беморда, ўпка инфаркти ва экссудатив плеврит 1 та беморда кузатилган[8,14].

Меъда-ичак тракти (МИТ) заарланишининг белгилари ҳам тез-тез учрайди. Ушбу белгилар беморларнинг тахминан 10% да аниқланади. Улар бутун меъда-ичак тракти бўйлаб, орқа чиқариш тешигига қадар, яралар мавжудлигидан келиб чиқиши мумкин. БК да овқат ҳазм қилиш органлари заарланишининг белгилари – эзофагит, гастродуоденит, колит, ичак тешилиши ва меъда-ичакдан қон кетиши мумкин бўлган энтеритларни ўз ичига олиши мумкин.

Кўпинча меъда-ичак ярасининг тешилиши БК да ўлим сабабларидан бири ҳисобланади [14]. Меъда-ичак трактининг патологиясини текширишда, 50 та бемордан 4 тасида гастрит, сурункали холецистит – 10% ида, жигар стеатози – 10% ида, ўт йўллари дискинезияси – 2% ида, ўт-тош касаллиги битта беморда борлиги аниқланган. Беморларнинг 34% иштаҳа йўқолишига, 8% диспепсияга, 6% ич кетишига, 28% қорин дам бўлишига шикоят қилганлар[13].

БК бўлган беморларда юрак касалликларининг частотаси 1 дан 16,5% гача бўлган. Энг кўп учрайдиганлари: перикардит, клапанларнинг заарланиши, коронар arterийит, аневризмалар, миокард инфаркти [2]. БК да юрак томонидан бузилишлар ҳар доим ҳам ўз вақтида ташхисланмайди, натижада номуносиб даволаш тайинланади. Аневризмаларнинг шаклланиши ва йирик томирлар тромбозининг ривожланиши башоратни сезиларли даражада ёмонлаштиради ва БК да ўлимлар сонини оширади [9]. Юрак соҳасида заарланишлардан битта беморда аввал бошидан ўтказган миокард инфаркти қайд этилган[8].

Қон томирлар патологияси асосан вена томирлари ўзанида аневризмалар ва тромбозларнинг шаклланиши билан тавсифланади [9]. БК бўлган беморларнинг турли гурухларида қон томир патологиясининг қиёсий частотаси 14 дан 39% гача ўзгаради, бунда вена томирлари ўзани артериялар ўзанига қараганда тез-тез заарланади [8]. Веноз бузилишларда тромбозлар ҳар қандай томирда, шу жумладан, юқори ва пастки ковак веналарда, мия, ўпка ва бошқа веналарда шаклланиши мумкин [9]. Касаллик тромбознинг юқори хавфи билан боғлиқ бўлиб, бу, биринчи навбатда, анъанавий протромбоген омиллар ёки гиперкоагуляцияга мойиллиги билан эмас, балки эндотелийнинг заарланиши ва дисфункциясига олиб келадиган юқори яллиғланиш фаоллигига боғлиқ [8,14]. Тромбоэмболия хавфи одатда паст бўлади, аммо унинг ривожланиши тиббий муолажалар пайтида томир ичига иғналар ва катетерларни киритиш билан қўзғатилиши мумкин. Оёқ

веналарининг тромбози тез-тез учраб туради, пастки ва юқори ковак веналар, жигар веналари, мия синуси веналари ва юрак бўшлиқлари тромбози бироз камроқ кузатилади. Артериялар орасида ўпка артериялари жуда тез-тез заарланади, бу уларнинг веноз томирларга анатомик ўхшашлиги (нисбатан ингичка девор, кам эластиклик, паст босим) билан боғлиқ. Шу билан бирга, аорта ва периферик артерияларнинг қатнашиши жуда кам учрайди. Шуни таъкидлаш лозимки, веналарнинг заарланишидан фарқли ўлароқ, артериал васкулит тромбозли асоратлардан кўра тез-тез аневризма шакланиши билан бирга кечади. Кўпгина органлар заарланишлари сингари, БК да қон томирлар ўзанининг иштироки қўпинча эркакларда ривожланади, ва унинг частотаси, турли муаллифларнинг фикрига кўра, 5 дан 40% гача ҳолатларни ташкил қиласди. Беморларнинг 70% дан ортифида томирли белгиларнинг намоён бўлиши, касаллик бошланганидан кейин 5 йил давомида рўй беради, аммо оёқ веналари ва мия синусларининг тромбози анча олдин ривожланиши мумкин. Бундан ташқари, bemорларнинг 20% ида томирлар заарланиши айни касалликнинг бошида ва 10% ида - ташхис қўйишдан ва БК нинг классик белгилари пайдо бўлишидан олдин ҳам аниқланади (Hughes-Stovin синдроми) [2]. БК бўлган битта bemорда кўпинча томирлар заарланишининг бир нечта вариантларини аниқлаш мумкин. Адабиётда мия синусларининг тромбози билан ўпка артерияларининг заарланиши, юрак камераларининг тромбози билан ўпка артерияларининг заарланиши, Бадда-Киари синдроми билан пастки ковак вена тромбозининг ассоциациялари тасвиранган. Бундан ташқари, оёқлар веналарининг тромбози ҳар қандай бошқа турдаги томирли заарланишлар билан бирга кечиши мумкин [1]. Оёқларнинг чуқур веналари тромбози БК нинг барча қон томирли аломатларининг 70% дан ортигини ташкил қиласди. Энг кўп сон, тизза ости, тери ости ва болдир томирлари заарланади. Юзаки веналарнинг тромбозида пайпаслаш вақтида веналар бўйлаб зичлашган қайишларни аниқлаш мумкин. Ўткир чуқур веналар тромбози эса аксинча, шиш, оғриқ ва оқсоқликни келтириб чиқаради. Оёқ веналарининг заарланиши тез-тез қайталанишлар билан тавсифланади (кузатувнинг биринчи йилида 20% гача, икки йилда - 40% гача), шунинг учун bemорларда кўпинча посттромбофлебитик синдром ва сурункали веноз етишмовчилик белгиларини кузатиш мумкин – веналарнинг варикоз кенгайиши, терининг гиперпигментацияси ва қалинлашиши, сурункали оғриклар, трофик яраларнинг шакланиши. Нурли ташхисот усуллари, биринчи навбатда, ултратовушли допплерография, у ўткир жараённи сурункали жараёндан фарқлашга ёрдам бериши мумкин. Қон томир деворининг ҳолатини баҳолаш учун МРТ ва позитрон-эмиссия томографиясидан фойдаланиш истиқболли ёндашиш деб ҳисобланади.

Оёқлар веноз ўзанининг заарланиши билан кечиши мумкин бўлган бошқа касалликлардан фарқли ўлароқ, БК учун беморлар орасида ёш эркакларнинг устун келиши, қайталанишларнинг янада юқори частотаси билан тавсифланади, бу эса нотўлиқ реканализация ва коллатералларнинг фаол шаклланишига, бир вақтнинг ўзида ҳам чуқур, ҳам юзаки веналар қатнашишига, шунингдек, симметрик заарланишга олиб келади. БК да пастки ковак вена (ПКВ) ҳар қандай қисмининг тромбози ривожланиши мумкин, аммо оёқлар веналари тромбозининг тарқалиши туфайли кўпинча жигарости қисмнинг жалб қилиниши кузатилади. Мисол учун, умумий сон венасининг икки томонлама тромбози бўлган беморларда ёнбош венаси тромбозининг ривожланиш хавфи 50% ни, ПКВ эса 20% ни ташкил қиласди [14]. Биз текширган беморларнинг 8% ида анамнезида оёқ веналарининг тромбози борлиги аниқланди[13]. Беморлар текширувда орқа ва қориннинг пастки қисмидаги оғриқларга шикоят қилишлари мумкин, кўриқда қорин олд деворида веноз коллатералларни аниқлаш мумкин. Камдан-кам ҳолларда оёқ ва ёрғоқнинг шишиши ривожланади. ПКВ нинг жигар ва жигар усти бўлимлари, баъзиде жигар веналари тромбози билан биргаликда, томирли заарланишлари бўлган беморларнинг <5% да учрайдиган Бадда-Киари синдромининг ривожланишига олиб келиши мумкин. Жигарнинг заарланиши кескин клиник манзара билан намоён бўлиши мумкин, жумладан, тарқоқ шишлар, асцит, портал гипертензия белгилари, гепатоцеллюляр етишмовчилик ва холестаз билан, бунда 10-ойлик соғсаломат қолиш даражаси тахминан 60% ни ташкил қиласди. Беморларнинг бир қисмида Бадда-Киари синдромининг ривожланиши белгисиз тарзда рўй беради, касалликнинг бундай кечишида соғсаломат қолиш даражаси сезиларли даражада юқори – тахминан 90% [8].

Артralгия ёки артритлар – бир ёки бир нечта бўғимларни заарланиши bemорларнинг тахминан 45% да кузатилади [14]. Тизза бўғимларининг артити энг кўп тарқалган, лекин шу билан бирга ошиқ-болдир, билак ва тирсак бўғимларининг заарланиши ҳам тасвиirlанган.

Артрит эпизоди бир неча ҳафта давом этади, бўғимлар деформацияси кам учрайди. Гистологик жиҳатдан, юзаки синовиал парда ва, асосан полиморф ядроли хужайралардан иборат инфильтрат билан чегараланган, ўткир яллигланиш аниқланади [8]. БК бўлган 50 та bemor бизнинг кузатувимиз остида текширилди: текширилганлар ичида бўғимлар патологияси орасида 20% bemорларда артralгия кузатилди. Ассиметрик моно- ёки олигоартрит, кўпинча тизза ва ошиқ-болдир бўғимларда қайд этилди. Масалан, bemорларнинг 6% ида тизза бўғимининг артити, 6% ида ошиқ-болдир ва тизза бўғимларининг олигоартрити ташхисланди[13].

БК да сийдик-таносил тизими жараёнга нисбатан кам жалб қилинган. Буйрак заарланишининг энг кенг тарқалган тури – гломерулонефритдир. БК даврида сийдикдаги ўзгаришлар bemорларнинг 10,8% ида ўртача ифодаланган протеинурия ва гематурия шаклида аниқланади. Буйрак амилоидози ва буйрак веналари тромбози ҳолатлари баён этилган. Камдан-кам ҳолларда БК панкреатит, гломерулонефрит, эпидидимит ва АА турдаги амилоидоз билан нефротик синдром ассоциацияси шаклида намоён бўлади [6]. Биз текширган bemорларда сийдик-таносил тизимининг заарланишлари кўйидаги кўринишда бўлган: сийдик-тош касаллиги – 12%, уретритлар – 24%, эндоцервицитлар – 30%, циститлар – 12%, пиелонефрит – 22%[13].

Неврологик белгиларнинг частотаси турли манбаларга кўра, 2,2 дан 49% гача ўзгариб туради [3]. Нерв тизимининг заарланиш синдромлари касалликнинг бошида ҳам, биринчи белгилари пайдо бўлгандан кейин бир неча йил ўтгач ҳам пайдо бўлиши мумкин. Нерв тизимининг заарланиш характеристига кўра 2 асосий турга бўлинади: паренхиматоз (80% гача) ва нопаренхиматоз (таксминан 20%) [5]. Паренхиматоз заарланиш, миянинг майда тешувчи томирларининг заарланиши билан боғлиқ бўлган менингоэнцефалит белгилари билан намоён бўлади. Патологик жараёнда мия устуни, бош мия ярим шарлари, орқа мия, кўрув нервлари қатнашиши, шунингдек, ушбу тузилмалар биргаликда заарланиши мумкин. Патологик ўчоқнинг жойлашишига қараб, марказий парезлар, координатор, сезувчанликнинг бузилишлари, булбар синдром, офтальмоплегия, бош оғриғи, руҳий ва тос органларининг бузилишлари, камроқ – менингеал синдром, тутқаноқ хуружлари, когнитив функцияларнинг бузилиши ривожланади. Марказий нерв тизимининг паренхиматоз заарланишларида неврологик касалликларнинг кечиши ҳам қайталанувчи, ҳам бирламчи/иккиламчи зўрайиши мумкин. Кўпинча зўрайишларнинг клиникаси ўткир мия қон айланишининг бузилиши (ЎМҚАБ), бош мия ўсмасига ўхшаш бўлиб, бу касалликнинг ташҳисини муракаблаштиради [4]. Нерв тизимининг нопаренхиматоз заарланишининг ривожланиши веноз синусларнинг тромбози, йирик мия томирларининг иштироки ва асептик менингит билан боғлиқ. Бош мия ички гипертензияси, менингеал синдром, эс-ҳушнинг бузилиши белгиларининг ўткир ривожланиши, ўчоқли неврологик симптоматика ва эпилептик хуружлар қайд этилган. Аневризмалар, артериал томирларнинг диссекцияси, уларнинг тромбози мавжуд бўлганда, ЎМҚАБ клиникаси ривожланади. Нерв тизимининг паренхиматоз ва нопаренхиматоз заарланишларининг қўшилиб кечиши эҳтимоли бор. Адабиётда БК да периферик нерв тизимининг иштирок этиш ҳолатлари – полиневропатия, кўп сонли мононевропатия, полирадикулопатия, миозит ва миопатия

тасвириланган [3]. Шуни таъкидлаш керакки, рухий касалликлар БК бўлган беморларнинг 26,5-88,3% ига хосдир, аммо кўпчилик нашрларда улар неврологик касалликларга қараганда камроқ эътиборга олинади. БК бўлган беморларда ҳаёт сифати ва меҳнат қобилияти, рухий касалликлар мавжудлигига сезиларли даражада паст эканлиги аниқланди, уларнинг мавжуд эмаслигига қараганда. Уларнинг БК клиникаси, башорати ва натижаларига таъсири шу пайтгача етарлича ўрганилмаган [4].

Сўнгти йилларда депрессия ревматик касалликларда, хусусан, ревматоид артритда (2,5-3,5 марта) юқори ўлим хавфнинг муҳим мустақил омили эканлиги аниқланди [4]. Бошқа ревматик касалликларда бўлгани каби, БК нинг депрессия билан чамбарчас боғлиқлиги, умумий патогенетик, биринчи навбатда стресс омиллари таъсирида қайд этилиши мумкин. Рухий бузилишлар БК дан олдин, у билан бир вақтнинг ўзида ёки унинг фонида бошланиши мумкин. Уларнинг ривожланишида, психоорганик синдром ва когнитив бузилишнинг шаклланишига олиб келадиган, марказий нерв тизими органик омилларининг роли муҳимдир. Энг кўп ҳолларда (44,4-88,3%) БК бўлган беморларда депрессив, хавотирли бузилишлар ва когнитив бузилишлар, асосан, енгил шаклда учрайди [4]. Ташвиш-депрессив спектрнинг бузилишлари БК бўлган беморларнинг 20,6-86,7% ида аниқланади. Улар орасида депрессиянинг сурункали варианatlари – дистимия (33,3%) ва қайталанувчи депрессив бузилиш (28,3%) устунлик қиласи. Марказий нерв тизимининг паренхиматоз заарланишлари бўлган БК беморларнинг 70-80% да орка мия суюқлигига (ОМС) ўзгаришлар аниқланади [3,4,5]. ОМС даги оқсил концентрацияси ўртacha даражада ошган, ва олигоклонал секреция одатда йўқ. БК даврида МНТ паренхиматоз заарланишининг 60-80% ҳолларида, ОМС да $4,0 \times 10^3$ лейкоцит/л гача бўлган лейкоцитоз кузатилади. Лейкоцитоз нейтрофилёз (кўпинча), лимфоцитоз ҳисобига ёки ҳужайра таркиби бўйича аралаш бўлиши мумкин. БК бўлган беморларда марказий нерв тизимининг заарланишида ОМС даги глюкоза миқдори одатда ўзгармайди. Бу кўрсаткич пасайганда, инфекцияни истисно қилиш мақсадга мувофиқдир. Мия веноз синусининг тромбози (БМВСТ) ёки мия ички гипертензияси синус тромбозисиз бўлган беморларда (сохта ўсма синдроми) одатда ОМС меъёрда бўлади, аммо унинг оқиб чиқиш босими юқори бўлади [9,14]. БК неврологик белгиларини диагностика қилиш бўйича еттинчи тавсияда муаллифлар, БК доирасида неврологик бузилишларга шубҳа туғилганида, патергия синовини қўллашни таклиф қиласидилар, чунки ижобий натижга, айниқса касалликнинг бошқа тизимли белгилари билан биргаликда, ташҳисотга катта ҳисса қўшади [12]. Биз текширган гуруҳда марказий нерв тизими заарланишининг оғир кўринишлари аниқланмади,

аммо касаллик даврида турли неврологик белгилар кузатилди: мигрен – 12%, депрессия – 14%, аралаш турдаги ВКД – 6% беморларда[13].

Адабиётлар:

1. Агакишиев Д.Д., Ахмедов М.Б., Искендеров Г.Ф. и др./Синдром Бехчета: размышления о болезни «Шелкового пути»//Вестник последипломного медицинского образования. –2006. –№3-4. –С.25-27.
- 2.Алекберова З.С., Овчаров П.С., Лисицына Т.А. и др./Болезнь Бехчета: внутрисердечный тромбоз (описание двух наблюдений и обзор литературы) //Терапевтический архив. –2017. –№5. –С.79-82.
- 3.Задорина Г.Н., Зиновьева О.Е., Сафиуллина Э.И. и др./Неврологические проявления болезни Бехчета//Неврологический журнал. –2017. №3. –С.148-156.
- 4.Ищенко Д.А., Вельтишев Д.Ю., Алекберова З.С. и др./Психотравмирующие факторы и расстройства тревожно депрессивного спектра при болезни Бехчета (междисциплинарное исследование) //Журнал неврологии и психиатрии. –2014. –№11. –С.14-19.
- 5.Калашникова Л.А., Алекберова З.С., Решетняк Т.М. и др./Неврологические проявления болезни Бехчета: обзор литературы и описание собственного наблюдения // Неврологический журнал. –2001. –№6. –С.8-13.
- 6.Левис Д.А. Синдром Бехчета: обзор для специалистов по мочеполовым болезням //Заболевания, передаваемые половым путем. –1997. –№2. –С.24-32.
7. Манищенкова Ю.А., Коломиец В.И., Некрасова Н.Б. и др./Особенности диагностики болезни Бехчета//Украинский ревматологический журнал. – 2013. –Т.51. –№1. –С.96-99.
- 8.Мирсаидова М.А., Порсохонова Д.Ф., Раджабова Ю.Н./ Методические рекомендации «Этиопатогенез и особенности течения болезни Бехчета на современном этапе». - Ташкент,2018 г. 47с.
9. Мирсаидова М.А., Раджабова Ю.Н. Сосудистые проявления при болезни среди представителей узбекской популяции//Дерматовенерология и эстетическая медицина. –Ташкент, 2017, № 2(34). - С.128-129.
- 10.Мирсаидова М.А., Раджабова Ю.Н. Глазные проявления при болезни Бехчета// Дерматовенерология и эстетическая медицина. - Ташкент,2019, №3 (43). -С.13.
- 11.Мирсаидова М.А., Раджабова Ю.Н. Разнообразие кожных проявление при болезни Бехчета//Дерматовенерология и эстетическая медицина. -Ташкент, 2019, № 3(43). -С.13.

- 12.Овчаров П.С., Лисицына Т.А., Вельтишев Д.Ю. и др./Неврологические и психические расстройства при болезни Бехчета//Журнал неврологии и психиатрии. –2016. –№6. –С.76-86.
- 13.Раджабова Ю.Н. Иммунологические и морфологические особенности болезни Бехчета, совершенствование терапии//Диссертация на соискание ученой степени (PhD) доктора философии по медицинским наукам.-Ташкент, 2020, С.44-61.
- 14.Хамитов Р.Ф., Пальмова Л.Ю., Якупова З.Н., Хасанова Э.Р./Болезнь Бехчета в терапевтической клинической практике//Казанский медицинский журнал. –2013. –Т.94. –№4. –С.545-548.
- 15.Mirsaidova M.A., Radjabova Y.N. The nature of the clinical manifestation of Behcet's disease in Uzbek population// 14th EADV Spring symposium. - Brussels. Belgium, 25-28 may, 2017. Abstract ID BRU17ABS 0028.
- 16.Tugal-Tutkun I., Önal S., Altan Yaycioglu R. Uveitis in Behcet's disease: an analysis of 880 patients. Am.J.Ophthalmol. 2004; 138: 373-380.

4-БОБ. БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИНИНГ КЕЧИШИ ВА БАШОРАТИ

БК нинг кечиши турли-туман бўлиб, енгил вариантлар билан бир қаторда, оғир кечадиган, ҳатто ўлимга олиб келадиганлар ҳам қузатилади.

БК нинг оғирлик даражасини аниқлаш мураккаб ва кам муҳокама қилинадиган масаладир[1]. БК оғирлик даражасини учта даража бўйича баҳолаш Ch. Zouboulis ва ҳаммуалиф. [3] ишида келтирилган. Паст оғирлик даражаси bemorларда қўйидаги белгилар борлигини англатади:

- оғиз бўшлифи шиллиқ қаватининг яралари
- жинсий органлар яралари
- одатий тери заарланишлари (тугунчали эритема, тугунча-пуфакчали тошмалар, фолликулит, лейкоцитокластик васскулит)
- артralгия
- қайталанувчи бош оғриғи
- эпидидимит
- меъда-ичак трактининг катта бўлмаган белгилари (сурункали диарея, қайталанувчи қорин оғриғи)
- плеврал турдаги қўкрак қафасидаги оғриқлар
- юзаки веноз тромбозлар.

Ўртacha оғирлик даражаси қўйидаги клиник манзарага эга бўлган bemorларда аниқланади:

- артрит
- оёқларнинг чуқур веналари тромбози
- олдинги увеит
- меъда-ичақдан қон кетиш.

БК нинг оғир шакли қўйидагиларни ўз ичига олади:

- орқа увеит, панuveит, ретинал васскулит
- артериялар тромбози ёки аневризмалар
- йирик веналар тромбози (пастки ковак вена, жигар венаси)
- неврологик белгилар (гемипарез, психоэмоционал бузилишлар ва бошқалар).
- ичак тешилиши (перфорацияси).

БК оғирлик даражасининг ушбу таснифи жуда шартлидир, чунки у касалликнинг фақат маълум бир босқичини акс эттиради ва даволаш таъсири остида ёки табиий ривожланиш жараённида оғирлик даражаси у ёки бу томонга ўзгариши мумкин. Аммо, бошқа томондан, кузатувнинг муайян билан вактида касалликнинг оғирлик даражасини аниқлаш, БК бўлган bemorларда даволаш тактикасини танлашга ёрдам беради[1].

Ҳудудимизда БК нинг оғирлик даражасини аниқлаш бўйича тадқиқотлар олиб борилганда, bemorлар уч гурухга бўлинган: 26 (52,0%) bemorларда паст

оғирлик даражаси бўлган. Ушбу гуруҳда жинсий органлар тери-шиллиқ қаватлари, оғиз бўшлиғи шиллиқ қаватининг заарланиши, тери белгилари, артрапгия, сийдик-таносил тизим касалликлари устунлик қилди, қайталанишлар бир йилда 6 мартагача кузатилди[2].

Ўртacha оғирлик даражаси 22 та (44,0%) беморда аниқланди. Беморларнинг ушбу гурухида бош оғриғи, депрессия ва турли оғирлик даражали артритлар шаклида невро-психик соҳанинг заарланиши устунлик қилган, қайталанишлар бир йилда 4 марта кузатилган[2].

Касалликнинг оғир даражаси билан иккита (4,0%) бемор бўлган: эркак ва аёл, уларда панувеит, ретинал вакулит туфайли ривожланган кўрлик ташҳиси қўйилган. Касаллик асоратлар билан РИДВКИАТМ клиникасига келишдан олдин, ревматологлар томонидан ташҳисланганлиги сабабли, бу bemорлар инфликсимаб + азатиоприн ва ГК таркибли даволашни олдилар. Қайталанишлар бир йилда 2-3 марта кузатилган.

Биз олган натижалар ўспирин ёшлар ва ўрта ёшдаги Бехчет касаллиги бўлган bemорлар сонининг жадал ўсишидан далолат беради, бунда касалликнинг давомийлиги 5 йилгача - 70,0%, аёл bemорларнинг устунлиги билан – 82,0%. Беморларимизда БК бўйича катта мезонлар 100% ҳолларда кузатилган, кўпроқ 34,0% оғиз бўшлиғи шиллиқ қаватининг кичик афталари, йилига 2 дан 6 мартагача қайталанишлар билан; жинсий органлар яралари иккинчи белги бўлиб, атипик жойлашган: қин шиллиқ қаватида, бачадон бўйнида, ва улар белгисиз кечган, бундай ҳолларда биз колпоскопияни мажбурий тартибда ўтказишни тавсия қиласиз; тери аломатлари орасида кўплаб bemорларга тугунчали эритема ва псевдофолликулит ташҳиси қўйилган; кўзнинг заарланиши олдинги ва орқа увеит шаклида кузатилган, 2 ҳолатда у кўрлик билан асоратланган[2].

Кичик мезонлардан 60% ҳолларда сийдик-таносил тизимининг заарланиши қайд этилган, бу чет эллик муаллифларнинг фикрига кўра, БК учун кам учрайдиган ҳолат. Бўғимларнинг заарланиши шиллиқ қават-тери фенотипи билан турли комбинацияларда кузатилди ва унинг кечиши яхши сифатли ўтди. Марказий нерв тизимининг оғир заарланишлари кузатилмади, фақат оғиз бўшлиғида ва жинсий органлар терисида оғриқли, тез-тез қайталанадиган тошмалар билан боғлиқ бўлган депрессия кўринишидаги руҳий белгилар кузатилди. Касалликнинг қайталаниши бир йилда 2 дан 6 мартагача кузатилган ва бу кўрсаткич касалликнинг оғирлигига қараб ўзгариб турган. Бошқа органлар ва тизимлардаги патологик ўзгаришлар устунлик қилди, бу ҳам касалликнинг оғирлик даражасига боғлиқ эди. Асосий гуруҳ оғирлик даражаси паст бўлган bemорлардан иборат бўлиб, оғиз бўшлиғи шиллиқ қавати, жинсий органлар териси ва сийдик-таносил

тизимнинг биргаликдаги заарланиши билан кечди, бу касалликнинг янада узоқ давом этишига ва тез-тез қайталанишига олиб келди. Ушбу маълумотлар bemornинг яшаш жойи билан боғлиқ бўлган BK нинг клиник тури мавжудлигини тасдиқлади[2].

Касаллик ҳар бир алоҳида bemordda турли оғирлик даражаларда намоён бўладиган, битта ёки бошқа органни жалб қилган ҳолда, қайталанишлар билан кечади. Гарчи касаллик зўрайиш мойиллигига эга бўлса ҳам, ва моҳияти бўйича сурункали бўлса ҳам, у циклик равища кечади, чунки қайталанишлар ремиссия билан алмасиб туради. Охиргиси BK бўлган bemorлар учун башоратни қийинлаштиради.

Мисол учун, агар касалликнинг биринчи ойлари ёки йиллари давомида кўз ёки MHT нинг заарланиши каби белгилар пайдо бўлса, касаллик потенциал ёмон башоратга эга деб ҳисобланади.

Агар bemorларда олдинги увеит устунлик қилса, у ҳолда кўриш қобилияти учун башорат ижобий ҳисобланади, салбий башорат эса тўр парда томирларининг қайталанувчи окклиюзион ваккулити ва уларнинг тромбози билан белгиланади. Турк ва япон тадқиқотчиларининг кузатувларига кўра, биринчи белгилардан 3,5 йил ўтгач, BK бўлган bemorларнинг 20-50% ида кўриш ўткирлиги пасаяди, ва 5 йил даволанмаса, улар кўр бўлиб қолиши мумкин [4, 5, 12]. Марказий нерв тизими, меъда-ичак тракти каби органларнинг заарланиши, шу жумладан перфорация билан, жараёнга йирик артериялар ёки вена томирларнинг қўшилиши башоратнинг салбий белгилари деб ҳисобланади. BK бўлган bemorларнинг ўлим даражаси ҳақидаги маълумотлар мамлакатга, кузатув даврига, bemorларнинг ёши ва жинсига қараб жуда хилма-хилдир. Масалан, 2003 йилдаги туркча E. Kural-Seyahi ва бошқалар ишида [7], BK бўлган 387 та bemornинг 20 йиллик натижалари кузатилган бўлиб, ўлим даражаси ўртacha 10% ни ташкил қилгани ва 14-34 ёшдаги эркаклар орасида энг юқори бўлгани таъкидланади. Бундан ташқари, касалликнинг ўлим билан тугаши ҳолатлари, унинг бошланишидан дастлабки 7 йил ичida юқори бўлган ва вақт ўтиши билан камайган. Вафот этган bemorлар орасида йирик томирлар, марказий нерв тизими ва кўзларнинг заарланиши кўпроқ касалликнинг бошланишида аниқланган. BK бўлган bemorларнинг ушбу гурухида ўлимнинг тахмин қилинган сабаблари, ўпка артерияси аневризмасининг ёрилиши ($n = 17$), MHT ининг паренхиматоз заарланиши ($n = 5$), ўсмалар ($n = 4$), сурункали буйрак етишмовчилиги ($n = 4$), юрак ишемик касаллиги ($n = 3$), димланган юрак етишмовчилиги/инсулт ($n = 3$), ўз жонига қасд қилиш ($n = 2$) ва йўл-транспорт ҳодисаси ($n = 1$) бўлган[11].

2010 йилдаги катта Европа тадқиқотида D. Saadoun ва бошқалар [8], 7,7 йил давомида кузатилган БК бўлган 817 bemornинг натижаларини таҳлил қилиб, ушбу гурухда ўлим даражаси 5% ни ташкил этганини ва турк тадқиқотида бўлгани каби [6], 15-34 ёшдаги эркаклар орасида янада юқори бўлганини, асосий ўлим сабаблари эса йирик томирларнинг заарланиши (одатда артериал аневризмалар ва Бадда-Киари синдроми) (43,9%), саратон ва гемобластозлар (14,6%), шунингдек, МНТ заарланиши ва сепсис (12,2%) эканлигини кўрсатдилар. Ушбу тадқиқотдаги кўп омилли таҳлилда, мустақил равишда ўлим билан эркак жинси, артериялар заарланиши ва БК нинг кўп сонли зўрайиши орасидаги боғлиқлик ўрганилди. L. Savey ва бошқаларнинг ишида [9] таъкидланадики, Шимолий Африка (6%) ёки Европа (3,5%) bemорлари билан солишитирганда, Африканинг Сахрои Кабирдан жанубдаги мамлакатлар bemорларида (12%) ўлим даражаси энг юқори бўлган.

БК бўйича натижаларни ўрганишга бағишлиланган энг йирик тадқиқотлардан бири 2018 йилда Жанубий Кореяда ўтказилган. Миллий реестр маълумотларини таҳлил қилганда, Y.B. Lee ва бошқалар [10] шуни кўрсатдики, ўртача 6 йиллик кузатув давомида 19937 БК бўлган bemорларда ўлим даражаси атиги 2,85% ни ташкил қилди. Бундан ташқари, олдинги тадқиқотлардан фарқли ўлароқ, 50 ёшдан ошган bemорларда ўлим даражаси юқори бўлган. Жанубий Корея ва Япониядаги bemорлар ўлимининг асосий сабаблари, одатда, меъда-ичакдан қон кетиш, ичак тешилиши, юқори ёки пастки ковак вена синдроми, цереброваскуляр заарланиш, сепсис ва ўпка абсцесси бўлган [9, 10].

Биз кузатган 50 та bemор орасида сўнгги 7 йил ичида ўлим ҳолатлари кузатилмаган[2].

Адабиётлар:

1. Порсохонова Д.Ф., Новоселов В.С., Якубович А.И., Раджабова Ю.Н., Максимов И.С. Проблемы и особенности современного течения и лечения болезни Бехчета в среднеазиатском регионе//Российский журнал кожных и венерических болезней. -Россия, 2019, №1-2. -С.24-28. (14.00.11; №1).
2. Раджабова Ю.Н. Иммунологические и морфологические особенности болезни Бехчета, совершенствование терапии//Диссертация на соискание ученой степени (PhD) доктора философии по медицинским наукам.- Ташкент, 2020, С.47-49.
3. Zouboulis C., Vaiopoulos G., Macromichelakis N. et al. Onset signs, clinical course, prognosis, treatment and outcome of adult patients with Adamantiades – Behcet's disease in Greece. Clin. Exp. Rheum. 2003; 21: (suppl.30) S19 - S26

4. Ando K., Fujino J., Hijikato K. et al. Epidemiological features and visual prognosis of Behcet's disease. *Jpn.J.Ophthalmol.* 1999; 43: 12-17
5. Nussenblatt R. Uveitis in Behcet's disease. *Int.Rev.Immunol.* 1997;14:67-79 86
6. Tugal-Tutkun I., Onal S., Altan Laycioglu R. Et al. Uveitis in Behcet's disease: an analyses of 880 patients. *Am. J. Ophtalmol.* 2004; 138: 373-380
7. Kural-Seyahi E, Fresko I, Seyahi N, et al. The longterm mortality and morbidity of Behçet's syndrome: a 2-decade outcome survey of 387 patients followed at a dedicated center. *Medicine (Baltimore)*. 2003; 82(1):60–76.
8. Saadoun D, Wechsler B, Desseaux K, et al. Mortality in Behçet's disease. *Arthritis Rheum.* 2010; 62: 2806–12.
9. Savey L, Resche-Rigon M, Wechsler B, et al. Ethnicity and association with disease manifestations and mortality in Behçet's disease. *Orphanet J Rare Dis.* 2014; 9:42.
10. Lee YB, Lee SY, Choi JY, et al. Incidence, prevalence, and mortality of Adamantiades-Behçet's disease in Korea: a nationwide, population-based study (2006-2015). *J Eur Acad Dermatol Venereol.* 2018; 32:999–1003.
11. Park K., Bang D., Lee E. Et al. Clinical study on death in Behcet's disease. *J. Korean Med. Sci,* 1993, 8: 241-245.
12. Mishima S., Masud K., Izawa Y. Et al. Behcet's disease in Japan: ophthalmologic aspects. *Tr.Am.Ophthalm.Soc.* 1979; LXXVII: 225-279.

5-БОБ. БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИ ВА ҲОМИЛАДОРЛИК

Ҳомиладорликнинг БК кечиши ва оқибатига таъсири ҳақидаги маълумотлар кам ва бир-бирига зиддир. 2001 йилдан 2012 йилгача Тайванда популяцион (аҳолига асосланган) тадқиқот ўтказилди, унда БК га чалинган ҳомиладор аёллар кузатилди. Тадқиқот натижаларига биноан, БК бўлган аёлларда, соғлом одамлар билан солиштирганда, туғруқдан кейинги бош мия қон айланишининг бузилишлари ($OP=12,08$, 95% ДИ (1,7-85,9)) ва ҳомиладорлар диабети ($OP=1,89$, 95% ДИ (1.1-3.25)) ривожланиш хавфи юқори эканлиги аниқланди [6]. Америка Кўшма Штатларида ўтказилган шунга ўхшаш тадқиқот, БК бўлган аёлларда эрта туғилиш ва туғруқдан кейинги веноз тромбоэмболия хавфи юқори, уларнинг янги туғилган чақалоқлари эса кўпинча чала туғилганлигини қўрсатади [7]. J. Jadaon ва бошқалар [4], ўз кузатувларида, БК бўлган bemorларда ҳомиладорлик кўпинча касалликнинг кечишига заарли таъсир қўрсатмаслигини ва 57-70% ҳолларда унинг кечишини яхшилаш мумкинлигини таъкидлайдилар. Бу ҳам ҳомиладорлик даврига, ҳам туғруқдан кейинги даврга тааллуқлидир. Аммо шу билан бирга, БК бўлган bemorларда, соғлом аёлларга қараганда, ҳомиланинг тушиши (20,8%га нисбатан 6,6%, $p= 0,02$), турли хил ҳомиладорлик асоратлари (26,2%га нисбатан 1,85%, $p<0,001$) ва кесар кесиш (14,7%га нисбатан 5,2%, $p=0,021$) частотаси юқори, неонатал давр оқибатлари, аксинча, БК бўлган аёлларда одатда яхши эди ва соғлом аёллардан фарқ қилмади. T. Barros ва бошқаларнинг маълумотларига кўра, ҳомиладорлик даврида БК нинг зўрайиши аёлларнинг 32,6% ида кузатилган; соғлом аёллар билан солиштирганда, вақтидан илгари туғиш, ҳомиладорлар диабети ва презклампсия ҳолатларида фарқ топилмади. БК бўлган bemorларнинг ушбу гуруҳида ҳомиланинг тушиши (0 га нисбатан 24,5%, $p<0,001$), ҳомила ривожланишининг кечикиши (1,0% га нисбатан 13,3%, $p=0,011$) кузатилган ва кесар кесиш (20,4% га нисбатан 43,2%, $p=0,007$) бажарилган. Шу билан бирга, бир нечта тадқиқотларда БК нинг ҳомиладорлик оқибатига ёки ҳомиладорликнинг БК кечишига таъсири қайд этилмаган [3]. Баъзи ҳолларда туғруқдан кейин БК нинг, асосан афтозли стоматитнинг зўрайиши рўй берган. 2003 йилда S. Uzun ва бошқалар [1] томонидан чоп этилган маълумотларга биноан, 23 та ҳомиладор аёлнинг 52,3% ида БК ремиссияси кузатилган, зўрайиши – 12 та ҳомиладор аёлнинг 23,3% ида, ва 9 та ҳомиладор аёлда БК белгилари ёмонлашмаган. Кузатувларга кўра, 27 bemornинг 18 тасида D. Bang ва бошқалар [2] томонидан, ҳомиладорликнинг биринчи триместрида афтозли стоматит ва жинсий органларнинг яралли заарланишлари кўринишида БК нинг зўрайиши қайд этилди. Ҳомиладорлик

ва туғруқдан кейинги даврда тромбоз эпизодларнинг ягона ҳолатлари баён этилган. Тромбозлар күпинча, БК бўлган оналардан янги туғилган чақалоқларда, веноз синуслар ва мия ички бўшлиқларида шаклланади [5]. 2014 йилда Lorezo Emmi нинг «Behcets syndrome» китоби нашр этилди, унинг алоҳида боби ҳомиладорлик ва унинг касаллик зўрайишига ёки ремиссиясига таъсири ҳақида гап кетади [1].

Республика ихтисослаштирилган дерматовенерология ва косметология илмий-амалий тиббиёт маркази (РИДВИАТМ) клиникасида БК бўлган 4 нафарида ҳомиладорлик бўлган. 4 та беморнинг 3 тасида I-II триместрда афтозли стоматитнинг зўрайиши кузатилган, 1 та беморда эса туғруқдан кейинги даврда жинсий органларнинг ярали заарланиши шаклидаги касаллик зўрайиши қайд этилган. Одатдаги усул билан туғдиришга қарши кўрсатмалар бўлганлиги сабабли, туғдиришнинг барча ҳолатларида кесар кесиш амалиёти бажарилган. Барча 4 та ҳолатда ҳам янги туғилган чақалоқларда ривожланиш нуқсонлари кузатилмади. Ҳомиладорликнинг БК фаоллигига таъсири кўрсатишидаги фарқ, ҳомиладорлик чақирган иммунологик ва гормонал ўзгаришларнинг ифодалангандиги билан боғлиқ бўлиши мумкин. Ҳомиладорлик пайтида БК ремиссияларининг устунлиги, ҳомиладорлик туфайли келиб чиқкан физиологик иммуносупрессия билан боғлиқ деган фикр мавжуд[2].

Маълумки, ҳомиладорлик эмбрионни (оталик ярим аллоген эмбрионал трансплантатини) жойлаштириш ва сақлаш учун зарур бўлган гуморал ва ҳужайра воситачилигидаги иммунологик функцияларнинг бостирилиши билан боғлиқ. Ҳомиладорлик даврида кузатилган эстрогеннинг юқори микдорлари иммун реакцияларига икки фазали, дозага боғлиқ таъсир кўрсатади, бунда пастроқ микдорлари ўзига хос иммун фаолликни кучайтиради, янада юқори микдорлари эса уни ингибирлайди. Прогестэрон, одам хорионик гонадотропини ва бета-фетопротеин каби гормонлар ҳам ҳомиладорлик даврида иммуносупрессияга олиб келиши мумкин. Ҳомиладорлик пайтидаги иммуносупрессияга нейтрофиллар хемотаксисининг физиологик пасайиши ва уларнинг ёпишиш қобилияти, шунингдек, ўз-ўзининг ҳужайраларига қарши таначаларни ҳосил қилиш хусусияти ёрдам бериши мумкин. БК бўлган ҳомиладор беморларда тромбоэмболик асоратларнинг патогенези тўлиқ ўрганилмаган. С оқсили, S оқсили, аФЛ ва V омили (Лейден омили) мутациялари каби тромбофилик омилларнинг роли бўйича тадқиқотлар натижалари бир-бирига жуда зиддир. Бироқ, иккита қўшимча омил БК бўлган беморларда ҳомила тушиши ва ҳомиладорлик асоратларининг юқори частотасини тушунтириши мумкин; биринчиси – қон томир эндотелиоцитлари функциясининг бузилиши,

иккинчиси эса – БК бўлган беморлар зардобида антиэндолелиал қарши таначалар мавжудлиги [5].

Ҳомиладорлик/туғруқ хусусиятларида этник фарқлар мавжудлиги ва уларнинг БК кечишига таъсири аниқ, аммо бу масалага бағишиланган катта истиқболли тадқиқотлар йўқлигига қарамай, ҳомиладорлик БК нинг кечишига заарли таъсири йўқ деган холосага келиш мумкин, ҳамда унинг кечишини яхшилаши мумкин, БК эса ўз навбатида ҳомиладорлик ва унинг оқибатларига салбий таъсир қўрсатиши мумкин. Чамаси, ҳомиладорлик ва БК ўртасидаги "ўзаро боғланиш" ҳақидаги яқуний холоса чиқариш учун кўп сонли қузатувларни тўплаб бориш керак. Бу ҳолат БК да фертиллик, ҳомиладорлик ва унинг оқибатларини қўшимча ўрганиш зарурлигини тасдиқлайди.

Адабиётлар:

1. Вознесенская Т.Ю., Литвиненко А.П., Блашкiv Т.В. Системные первичные васскулиты и беременность //Проблемы репродукции. –2015. –№1. –С.80-83.
2. Порсохонова Д.Ф., Новоселов В.С., Якубович А.И., Раджабова Ю.Н., Максимов И.С. Проблемы и особенности современного течения и лечения болезни Бехчета в среднеазиатском регионе//Российский журнал кожных и венерических болезней. -Россия, 2019, №1-2. -С.24-28.
3. Barros T, Braga A, Marinho A, Braga J. Behcet's Disease and Pregnancy: A Retrospective Case-control Study. Yale J Biol Med. 2021; 94(4): 585-592.
- 4.Jadaon J, Shushan A, Ezra Y, Sela HY, Ozcan C, Rojansky N. Behcet's disease and pregnancy. Acta Obstet Gynecol Scand. 2005; 84(10): 939-44. doi: 10.1111/j.0001-6349.2005.00761.x.
5. Hari G., Skeik N. Digital ischemia in Behcet's disease: case-based review //Rheumatol. Int. -2019. -V.9. -P.86-92.
6. Chan TM, Chiou MJ, Kuo CF. Adverse pregnancy outcomes in women with Behcet's disease: population-based registry linkage study in Taiwan. Clin Rheumatol. 2021; 40(10): 4135-4142. doi: 10.1007/s10067-021-05688-6.
7. Lee S, Czuzoj-Shulman N, Abenhaim HA. Behcet's disease and pregnancy: obstetrical and neonatal outcomes in a population-based cohort of 12 million births. J Perinat Med. 2019;47(4):381-387. doi: 10.1515/jpm-2018-0161.

6-БОБ. БОЛАЛАРДА БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИ

Кўп йиллар давомида БК катталар касаллиги деб ҳисобланган ва фақат 1965 йилдан 1990 йилгача балоғатга етмаган ёшда (ювенил) бошланган БК (ЮБК) нинг 35 та ҳолати қайд этилган. Сўнгти йилларда ЮБК ёки педиатрик БК сифатида қайд этилган болаларда БК билан касалланиш кўпайди, бу эҳтимол, касалликнинг яхши аниқланиши билан боғлиқ [3,8]. ЮБК атамаси касалликнинг биринчи белгилари болалиқдан бошланган катта ёшдаги bemорларга тегишли, аммо БК мезонларига мувофиқ бўлган асосий белгилар балоғат ёшида ривожланган. Педиатрик БК 16 ёшга тўлгунга қадар болада халқаро касаллик мезонларига [9] ёки БКнинг педиатрик таснифлаш мезонларига [10] жавоб берадиган БК белгилари намоён бўлганда аниқланади. Сўнгти маълумотларга биноан, БК бўлган bemорларнинг 2,5-4,5% аллақачон болалик давридаги касаллик мезонларига тўлиқ мос келади [11]. Болаларда БК диагностикаси жуда мураккаб, чунки касалликнинг биринчи белгиларидан, БК нинг халқаро мезонларга тўлиқ жавоб берадиган белгилар ривожланишига қадар, ўртacha 2 дан 8 йилгача бўлган жуда узок муддат ўтиши мумкин. Лекин кўпчилик олимларнинг таъкидлашича, болаларда клиник манзара кўпинча ҳаётнинг 7 ва 13 ёшлари орасида шаклланади [6]. Тадқиқотчиларнинг кузатувларига кўра, БК бўлган болаларнинг 87-98% ида биринчи симптом – қайталанувчи афтозли стоматит (ҚАС), 20-30% ида касаллик жинсий органларда яралар билан, 5-15% ида тери белгилари ва 5% ида - одатий кўзнинг заарланиши билан бошланади [3, 5, 12, 14]. Афтозли стоматит БК бўлган болаларнинг 100% ига хосдир ва кўпинча у кичик афталар шаклида намоён бўлади. Катта ва герпессимон яралар камроқ учрайди, ҳалқумнинг орқа девори яралари эса болаларга хос эмас. Жинсий органлар яраси, иккинчи энг кўп тарқалган белги бўлиб, БК бўлган болаларнинг 26-90% га хос, балоғат ёшида, асосан қизларда ривожланади [7]. БК бўлган болаларнинг тахминан ярмида хуснбузар шаклидаги тери белгилари мавжуд, тугунчали эритема эса препубэртал ёшда ривожланиши билан тавсифланади. БК бўлган болаларнинг 20% ида моно-ёки олигоартрит турдаги бўғимларнинг заарланиши аниқланади [7]. Кўзлар 15-70% болаларда, увеит шаклида касаллик жараёнида иштирок этади. Увеит кўпроқ ўғил болаларда учрайди. Бунда 10 ёшдан олдин у одатда олдинги, 10 ёшдан кейин эса – орқа ва тарқоқ шаклда бўлади [15]. Увеити бор болаларда кўриш ўткирлигига тааллуқли башорат катталарникига қараганда яхшироқ [14]. Болаларда қон томирларининг заарланиши катталарга нисбатан камроқ учрайди ва тахминан 15% ида, асосан ўғил болалар учун хосдир [7]. Баъзи маълумотларга кўра, марказий нерв тизимининг заарланиши БК бўлган

болаларда катталарга қараганда кўпроқ учрайди. Турк муаллифларининг фикрига кўра, МНТ нинг нопаренхиматоз заарланиши (бош мия веноз синусларнинг тромбози) кўпроқ БК бўлган болалар учун хосдир, Франция, Саудия Арабистони ва Истроилнинг қарама-қарши маълумотлари бўйича эса – паренхиматоз заарланиш кўпроқ учрайди [4, 7, 13, 17]. Япония, Корея, Истроил ва Туркия каби мамлакатлардаги болаларда ичак белгилари, БК бўлган катта ёшдаги беморларга қараганда тез-тез (таксминан 40%) аниқланади [4, 10, 11, 18, 19]. Бошқа худудларда болалардаги ичак белгилари кам учрайди, уларнинг ифодаланганлиги эса қорин оғриги билан чекланади. Бизнинг худудимизда ҳам ўсмирлар ўртасида ушбу муаммо юзасидан тадқиқотлар олиб борилди[2]. Ўзбекистон Республикаси Республика ихтисослаштирилган дерматовенерология ва косметология илмий-амалий тиббиёт (РИДВКИАТМ) марказининг жинсий йўл билан юқадиган инфекциялар ва репродуктив бузилишлар бўлимида, 2017 йилдан 2019 йилгача бўлган Бехчет касаллигининг турли клиник белгиларига эга 8 та ўсмирлик ёшидаги беморларнинг клиник-анамнестик ва лаборатор кузатувига асосланган. Уларнинг ёши 15 дан 18 ёшгача бўлиб, қизлар кўпчиликни ташкил этган. Даволашни бошлишдан олдин барча беморларга уларнинг ихтиёрий розилиги ва керак бўлса, ота-оналарнинг розилиги билан, қуидаги текширув усуллари ўтказилди: беморларнинг клиник-лаборатор текшируви билан сайдик-таносил йўлларидан ажратмаларнинг бактериологик текшируви, урогенитал тракт инфекцияларини аниқлаш учун полимераза занжир реакцияси, атоиммун қарши таначалар мавжудлигини аниқлаш учун иммунологик тадқиқотлар (Anti-double-stranded DNA, IgG and Anti-single-stranded DNA, IgG), заарланиш ўchoқларидан олинган материални гистологик текшириш, шунингдек ҳамкор мутахассисларнинг маслаҳати. Касалликнинг бошланишидан то Марказ клиникасига ётиш ва клиник ташҳисни аниқлашгача бўлган вақт оралиғи 3 йилдан 5 йилгача бўлган даврни ташкил қилди. Барча беморларда бирламчи белги кўпинча афтозли стоматит ва унга ҳамроҳ бўлган иситма бўлди. 8 та бемордан 6 тасида афтозли стоматит бошланганидан сўнг 2 йил ичida жинсий органларнинг эрозив-ярали заарланиши кузатилди. 3 беморда тугунчали ва пуфакчали тошмалар шакидаги тери аломатлари, 4 беморда – тугунчали эритема ва 1 беморда – тугунчали эритема ва акнесимон тошмалар комбинацияси аниқланди. Кейинчалик патологик жараёнга бошқа органлар ва тизимлар ҳам қўшилди. Касалликнинг авж олган босқичида аллақачон клиник симптомокомплекс ривожланди, шу жумладан, афтозли стоматит, жинсий органларнинг ярали жараёни, тери, қўзлар, меъда-ичак трактининг заарланишлари ва камдан-кам, тез-тез бош оғриклар билан кечувчи

марказий нерв тизимининг заарланиши. Марказимиз клиникасига мурожаат қилишдан аввал 100% беморларнинг деярли барчаси вақтингачалик таъсир билан ёки ҳеч қандай таъсирсиз касалликнинг у ёки бу белгиси сабабли турли хил даволаш олди. Илгари беморлар асосан офтальмолог, стоматолог, педиатр, болалар гинекологи ва ревматологларга мурожаат қилганлар. Тайинланган препаратлар ичида кортикостероид гормонлар, витаминотерапия ва антибиотиклар устунлик қилган. Ўсмирлар ва ёшларда Бехчет касаллигини янада оғир кечишини қўзғатувчи омилларни ўрганишда, биринчи навбатда оғир анамнезни таъкидлаш мумкин: 6 та беморда она томондан қариндошларда ўқтин-ўқтин зўрайиш билан кечадиган қайталанувчи афтозли стоматит ва конъюнктивит ҳолатлари кузатилган[2]. Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, заарланиш ўчоқларидан олинган ажратмаларни бактериоскопик текшириш усули ёрдамида текширилган bemорлар орасида 8 (100%) bemорда *Candida albicans* ва 5 (62,5%) bemорда – *Gardnerella vaginalis* аниқланган. Бундан ташқари, заарланиш ўчоқларидан ажратмаларнинг диагностикаси Бехчет касаллиги бўлган bemорларда бошқа бактериал қўзғатувчилар ҳам аниқланганлигини кўрсатди. Масалан, 4 та (50,0%) bemорда *Staphylococcus epidermidis*, 3 та (37,5%) bemорда – *Enterobacter*, 2 bemорда (25,0%) - *Streptococcus haemolyticus* экиб чиқкан. Полимераза занжир реакцияси ёрдамида заарланган ўчоқлар ажратмаларини ўрганиш шуни кўрсатдики, ушбу текшириш усулида Бехчет касаллиги билан текширилган 8 та кишидан 5 тасида (62,5%) *Ureaplasma Urealyticum* га ижобий натижа олинган. ПЗР-диагностикасида қон зардобида вируслар мавжудлиги текширилганда, ушбу касаллик бўлган 8 та bemордан 5 (62,5%) ҳолатда оддий герпес вируси I тури (HSV I), 1 та bemорда (11,1%) – оддий герпес вируси II тури (HSV II), 2 тасида (25,0%) – цитомегаловирус (ЦМВ) ва 2 тасида (25,0%) - одам папилломаси вируси (ОПВ) аниқланган. Шунингдек, ушбу гурухдаги bemорларда сийдик-таносил тизимининг касалликлари: 8 тасида уретрит, 4 тасида вулвит, 3-тасида цистит ва битта bemорда пиелонефрит аниқланган. Беморларнинг кўпчилигига бир вақтнинг ўзида уч ёки ундан ортиқ юқумли агентларнинг мавжудлиги қайд этилган, бу эса ўз навбатида, оғиз ва ҳалқум шиллиқ қаватининг тез-тез қайталанадиган яралари ва жинсий органларнинг эрозив-ярали заарланишлари шаклидаги жараённинг узоқ давом этиши билан тавсифланади[1]. Ушбу тадқиқотлар, узоқка чўзилган клиник белгиларнинг ривожланишида ва патологик элементларнинг узоқ муддатли битишида, вирус-микроб ассоциацияларнинг муҳим ролини кўрсатади. Цитомегаловирус инфекциясини, оддий герпес вирусини ва одам папиллома вирусини аниқлаш, келажакда эрозия ва яраларнинг ёмон сифатли ўзгаришининг хавф омилига айланиши мумкин.

Шунингдек, G синф аутоиммун қарши таначаларнинг кўрсаткичлари бўйича тадқиқот ўтказилди (Anti-double-stranded DNA, IgG and Anti-single-stranded DNA, IgG), чунки ушбу қарши таначаларнинг диагностикаси ҳам касалликнинг янада оғир кечишига олиб келади, ва бу касалликни эрта ташҳислаш тўғри даволаш тактикасини танлашга имкон беради. Масалан, тадқиқот гуруҳидаги bemorlarда, назорат гурухидан олинган маълумотларга нисбатан ($23,14 \pm 0,76$ ХБ ва $22,16 \pm 1,02$ ХБ мос равишда), Anti-double-stranded DNA ($37,99 \pm 1,29$ ХБ) ва Anti-single-stranded DNA ($32,60 \pm 1,51$ ХБ, $p<0,01$) миқдорининг статистик жиҳатдан аниқ ошиши қузатилди.

Кўриниб турибдики, Бехчет касаллиги бўлган bemorlarда даволаш бошланишидан 3 дан 5 йилгача бўлган муддат олдин, қон зардобида G синф аутоиммун қарши таначалари қўрсаткичларида янада сезиларли ўзгаришлар аниқланади. Назоратга нисбатан текширилаётган G синф аутоиммун қарши таначаларининг юқори миқдори яллиғланиш реакциясининг ифодаланганлик даражасини, шунингдек, даволашни тайинлаш пайтида эътиборга олиниши керак бўлган аутоиммун жараённинг фаоллашувини қўрсатиши мумкин. Аниқланган ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда, bemorlarни даволашда оддий герпес вируслари, одам папиллома вируси ва унга ҳамроҳ бўлган микрофлорага қарши самарали препаратлар қўшилди, бу касаллик белгиларининг тезроқ йўқолишига ва қайталанишлар сонининг камайишига олиб келди[2].

2016 йилда йирик эксперtlар халқаро консорциуми педиатрик БК учун дастлабки таснифлаш мезонларини таклиф қилди, ва улар икки босқичда танлаб олинди: биринчи босқич – келишувни шакллантириш йўли билан БК ҳолатларини кўриб чиқиши, ва иккинчиси – БК ташҳиси билан сезиларли даражада боғлиқ бўлган клиник белгиларни танлаш [10]. 74 EUROFEVER Халқаро реестрининг ўз-ўзидан яллиғланиш (аутояллиғланиш) касалликлари бўлган bemorlarning болалар гуруҳида ички валидация ўтказилди. БК нинг педиатрик мезонлари 2014 йилдаги БК нинг сўнгги халқаро мезонларига мос келади [9], лекин улардан фарқли ўлароқ, улар бир хил баллга эга (1 балл), агар bemorda 3 ёки ундан ортиқ балл бўлса, bemorda БК ташҳиси таснифланади (1-жадвал).

1-жадвал

Педиатрик БК нинг таснифлаш мезонлари [10]

Белги	Таърифи	Балл
Қайталанувчи афтозли стоматит	Йилига камида 3 марта қайталаниш	1
Жинсий органлар	Одатда чандик	1

яралари	шаклланиши билан	
Тери заарланиши	Некротик фолликулит, хуснбузар тошмалари, тугунчали эритема	1
Кўзнинг заарланиши	Олдинги ёки орқа увеит, ретинал васскулит	1
Неврологик белгилари	Алоҳида бош оғриқлар бундан мустасно	1
Томирли белгилар	Веноз тромбоз, артериал тромбоз, артериал аневризма	1

БК бўлган болалар ва ўсмирларда дифференциал диагностика ўзига хос фарқларга эга ва БК ташҳисини қўйишда, айниқса, биринчи белгилари балоғат ёшидан олдин пайдо бўладиган, БК сифатида ниқобланиши мумкин бўлган қўйидаги касалликларни ҳисобга олиш керак. Жуда кичик ёшли болаларда БК ташҳисини қўядиган шифокорлар иситмалашнинг қайталанадиган хуружлари, яллиғланган колит ва қонда ўткир фазали маркерларнинг ошишига алоҳида эътибор беришлари ва қўйидаги касалликлар билан дифференциал диагностикани ўтказишлари лозим:

1. А20 гаплоетишмовчилиги. Яқинда, TNFAIP3 генининг (A20) янги мутациялари аниқланган бўлиб, улар Бехчетга ўхшаш фенотипга (Behçet-like phenotype) дучор бўлган оиласларда наслдан-наслга ўтади, у иситма эпизодлари бўлган беморларнинг қўпчилигига қайталанувчи афтозли стоматит (ҚАС), жинсий органлар яралари ва увеитни эслатади [16]. Беморларда чандиклар қолдирувчи шиллиқ пардаларнинг оғир заарланиши, тери абсцессларининг шаклланиши ва олдинги увеит билан оғир энтероколитнинг ривожланишига мойиллик кузатилади [19].

2. Мевалонат-киназа тақчиллиги синдроми/Гипер-IgD-синдром (Hyper-Immunoglobulinemia D-syndrome – Mevalonate-Kinase Deficiency-syndrome (HIDS/MVKD)). 80% ҳолларда мевалонат-киназа тақчиллиги ҳаётнинг 1-чи йилида ўзини намоён қиласи – 5-15 кунлаб давом этадиган иситманинг қайталанувчи эпизодлари, афтозли стоматит, артрит ва оғир колит билан биргаликда. Беморларда кўпинча оғир бактериал инфекциялар ривожланади, биринчи хуружни эса кўпинча инфекция, вакцинация, стресс, жароҳатлар қўзғатади. Доғ-тугунчали, уртикар тошмалар, тугунчали эритема ва ижобий патергия синови пайдо бўлиши мумкин. Ташҳис мевалонатурия мавжудлиги (синов иситма баландлигига амалга оширилади) ва мевалонат-киназа генида

иккита мустақил мутация аниқланиши мумкин бўлган генетик таҳлилларни қўллаш билан тасдиқланади [13].

3. РFАРА/Маршалл синдроми (Даврий иситма, афтозли стоматит, фарингит ва бўйин лимфаденити). Касалликнинг генетик табиати (муайян мутант ген) аниқланмади. Бемор болалар орасида ўғил болалар устунлик қилди. Касаллик кўпинча 2 ёшдан 5 ёшгacha бошланади. Маршалл синдроми фебрил хуружларнинг аниқ даврийлиги билан тавсифланади. Хуружлар орасидаги интерваллар 2 дан 7 ҳафтагача давом этади. Вакт ўтиши билан хуружлар орасидаги интерваллар узаяди. Кузатувларнинг аксариятида хуружлар 4-8 йил давомида бўлиб туради. Фебрил хуруж пайтида яллигланиш фаоллигига доир лаборатор кўрсаткичларининг (лейкоцитоз, ЭЧТ, СРО) ошиши кузатилади. IgD нинг нормал миқдорида IgG, IgA, IgM концентрациясининг бироз ошиши аниқланади. Иситма хуружлари фонида афтозли стоматит, бўйин лимфаденити, тонзиллит (фарингит) қайд этилади [14].

4. 8-хромосома трисомияси. Бехчетга ўхшаш ва миелодиспластик синдромларни эслатади. Иситманинг қайталанувчи эпизодлари, афтозли стоматит ва жинсий органлар яраларидан ташқари, бу bemорларга ичакнинг ярали заарланиши хосдир [12,15].

Айниқса болалик даврида клиник манзараларнинг кўп тизимлилиги, нисбатан кам учраши, ўсмирилик даврида касалликнинг кам аниқланиши, касалликни эрта тасдиқланишининг қийинлигини белгилайди. Бехчет касаллигининг диагностикаси, шаклланишига 5-8 йил ёки ундан кўпроқ вақт кетадиган, таснифлаш белгилари/аломатлари мажмууга асосланади [11]. Бехчет касаллигининг диагностикаси, кўз ёки тери белгилари касалликнинг алоҳида ёки кўп учрайдиган кўриниши сифатида намоён бўлган ҳолларда айниқса мураккабдир, ва улар одатда оддий дерматозлар ёки алоҳида кўз касалликлари сифатида нотўғри баҳоланади. Бехчет касаллигининг ривожланишида етакчи этиологик агентнинг йўқлиги, даволаш масалаларида ойдинлик йўқлигига ва жараённинг узоқ, зўрайиб борувчи қайталанишлар билан кечишига олиб келади, ҳамда кейинчалик ўсмирларда оғир асоратлар ривожланишига сабаб бўлади.

Касалликнинг кечиши ва башоратига bemor ёшининг таъсири ҳали ҳам БК ни ўрганишда долзарб муаммоларидан бири бўлиб қолмоқда.

Адабиётлар:

1. Мирсаидова М. А., Раджабова Ю.Н. Выявление простого герпеса при болезни Бехчета// Дерматовенерология и эстетическая медицина. - Ташкент, 2018, №3(39). - С.125-126.

- 2.Порсохонова Д.Ф., Мирсаидова М.А., Раджабова Ю.Н. Состав урогенитальной микрофлоры и отделяемого эрозий и язв гениталий у пациентов с болезнью Бехчета//Астана медыциналик журналы.- Астана,2019, №2. -С. 710-714.
- 3.Koné-Paut I, Gorchakoff-Molinas A., Wechler B. et al. Pediatric Behçet's disease in France. Annals Rheumatic Diseases 2002; 61: 655-656.
- 4.Bahabri SA, al-Mazyed A, al-Balaa S, el-Ramahi L, al-Dalaan A. Juvenile Behcet's disease in Arab children. Clin.Exp.Rheumatol. 1996; 14(3): 331-335.
- 5.Uziel Y, Brink R.Padeh S. et al. Juvenil Behcet's disease in Israel. Clin.Exp.Rheumtol, 1998; 16: 502-505.
6. Fujikawa S., Suemitsu T. Behçet disease in children: a nationwide retrospective survey in Japan. Acta Paediatr.Jpn. 1997; 39: 285–289.
7. Seyahi E, Ozdogan H, Uğurlu S, et al. The outcome children with Behçet's syndrome. Clin Exp Rheumatol. 2004; 22(4: Suppl 34):116.
8. Karincaoglu Y, Borlu M, Toker SC, et al. Demographic and clinical properties of juvenile onset Behçet's disease: a controlled multicenter study. J Am Acad Dermatol. 2008; 58: 579–84.
9. International Team for the Revision of the International Criteria for Behcet's Disease (ICBD): a collaborative study of 27 countries on the sensitivity and specificity of the new criteria. J EurAcad Dermatol Venereol 2014; 28(3):338–347. <https://doi.org/10.1111/jdv.1210>.
10. Koné-Paut I, Shahram F, Darce-Bello M, Cantarini L, Cimaz R, Gattorno M, et al. Consensus classification criteria for paediatric Behçet's disease from a prospective observational cohort: PEDBD. Ann Rheum Dis. 2016; 75: 958–64.
11. Batu ED. Diagnostic/classification criteria in pediatric Behçet's disease. Rheumatol Int. 2019; 39(1):37-46. doi: 10.1007/s00296-018-4208-9.
12. Kim DK, Chang SN, Bang D, Lee ES, Lee S. Clinical analysis of 40 cases of childhoodonset Behçet's disease. Pediatr Dermatol. 1994; 11:95–10.
13. Krause I, Uziel Y, Guedj D, et al. Childhood Behçet's disease: clinical features and comparison with adult-onset disease. Rheumatology (Oxford). 1999; 38:457– 62.
14. Vaiopoulos G, Kaklamani VG, Markomichelakis N, Tzonou A, Mavrikakis M, Kaklamantis P. Clinical features of juvenile Adamantiades-Behçet's disease in Greece. Clin Exp Rheumatol. 1999; 17:256–9.
15. Sungur GK, Hazirolan D, Yalvac I, et al. Clinical and demographic evaluation of Behçet disease among different paediatric age groups. Br J Ophthalmol. 2009; 93:83–7.

16. Tugal-Tutkun I, Onal S, Altan-Yaycioglu R, Huseyin Altunbas H, Urgancioglu M. Uveitis in Behçet disease: an analysis of 880 patients. *Am J Ophthalmol*. 2004;138:373–80.
17. Fresko I, Soy M, Hamuryudan V, et al. Genetic anticipation in Behçet's syndrome. *Ann Rheum Dis*. 1998; 57:45–8.
18. Koné-Paut I, Chabrol B, Riss JM, Mancini J, Raybaud C, Garnier JM. Neurologic onset of Behçet's disease: a diagnostic enigma in childhood. *J Child Neurol*. 1997; 12:237–41.
19. Metreau-Vastel J, Mikaeloff Y, Tardieu M, Koné-Paut I, Tran TA. Neurological involvement in paediatric Behçet's disease. *Neuropediatrics*. 2010; 41:228–34. 76

7-БОБ. БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИДА МАЛИГНИЗАЦИЯЛАНИШ ВА ЎЛИМ САБАЛАРИ

Адабиётда БК даги ҳамроҳ касалликлар муаммосига қизиқишининг ортиб бораётгани кўрсатилган ва бу тасодифий эмас, чунки кўплаб мамлакатларда ҳамроҳ касалликларни аниқлашга имкон берувчи bemорларнинг катта гурухлари тўпланган. Турк ревматологи Y. Hasan 1984 йилда Британия ревматологлар жамиятининг ҳар йилги йиғилишида сўзлаган нутқида БК бўлган 62 та bemорларга доир маълумотларни тақдим этди. 5 йил давомида уларни кузатган муаллиф бирорта ҳам ўлимни қайд этмаган. Бу хусусда проф. P. Wood: "Ҳар қандай касалликда, етарли bemорлар устидан узоқ вақт давомида кузатув олиб борилса, ўлим даражаси ошади", деб таъкидлади. Бу башорат 20 йилдан сўнг тасдиқланди, 387 нафар БК бўлган bemорнинг истиқболли тадқиқотида 42 таси вафот этди [2].

1-жадвал

БК да ўлим даражасининг сабаблари келтирилган [3].

Кўрсаткичлар	H. Yazici ва бошқалар, 2008, n=387 [2]	Saadoun ва бошқалар, 2010, n=817 [3]	РИТИ, 2014, n=111 (85- доғистонликлар, 26 - чеченлар)
Ўлим ҳолати	42 (10,8%)	41 (5%)	6 (4,7%)
Ёш, йиллар	31,5±10,5	34,8±11,8	31,5±8,9
Эркаклар/ аёллар	39/3	39/2	6/0
Ўлим сабаблари			
Йирик томирларнинг заарланиши	17 (41%)	18 (43,9%)	5 (83%)
МНТ	5 (12%)	5 (12%)	
Неоплазия	4 (10%)	6 (14,6%)	
Сепсис	3 (7%)		1 (17%)
Бошқалар	4 (10%)		

Тақдим этилган маълумотларга мувофиқ, неопластик касалликлар БК бўлган bemорларнинг 10-14,6% ида учрайди.

БК бўлган bemорларда, ҳам солид, ҳам гематологик ўсмаларнинг қўшилиши жуда кам учрайдиган, аммо ҳаётга потенциал хавф соладиган ҳодисадир. Адабиёт маълумотларини таҳлил қилган ҳолда, V. Kaklamanі ва бошқалар [4], турли гематологик ўсмалар билан боғлиқ бўлган 60 та БК ҳолати ҳақида маълум қилдилар. Худди шу муаллифлар ўз кузатувларида БК бўлган 128 та

бемордан фақат 2 тасида солид ўсмаларни аниқладилар. Кореялик олимлар томонидан катта тадқиқот ўтказилди, унда улар БК бўлган bemorларда ўсмаларнинг ривожланиш частотаси билан умумий популяциядаги ўсмаларнинг ривожланишини таққосладилар. БК бўлган 506 та bemorнинг 11 тасида (2,17%) турли хил солид ўсмалар топилган, шу муносабат билан муаллифлар, Кореяning умумий аҳолисига нисбатан БК саратон билан касалланишнинг паст даражаси билан боғлиқ деган хуносага келдилар [5,10]. Шуни таъкидлаш керакки, БК да лейкемия ривожланиши камдан-кам учрайди. V. Kaklamani ва бошқалар. [4,6], 1970 йилдан 2003 йилгача бўлган адабиёт маълумотларини таҳлил қилиб, лейкемия билан БК комбинациясининг атиги 24 та ҳолати (11 эркак ва 12 аёл, битта bemorнинг жинси номаълум) таърифини топдилар. Ўртacha ёш 40,1 йилни ташкил қилган (21 ёшдан 61 ёшгача). Bemorларда БК ташҳиси лейкемия ривожланишидан олдин (ўртacha 3,8 йил) қўйилган. 9 та bemorда БК лейкемиядан кейин ривожланди (ўртacha 4,1 йил), бир ҳолатда иккала касаллик бир вақтнинг ўзида ташҳисланди [4,8]. Афсуски, муаллифлар БК бўлган bemorларда лейкемиянинг қандай турлари кузатилганлиги ҳақида маълумот бермаганлар. БК нинг сурункали миелоидли лейкоз (СМЛ) билан боғлиқлиги жуда кам таърифланади. Биз адабиётда келтирилган фақат 6 та ҳолатни биламиз [12,15]. Уларнинг 3 тасида интерферон- α билан даволаш БК белгилари ривожланишида рол ўйнаган бўлиши мумкин. T. Budak-Alpdogan ва бошқаларнинг ишида [9,16], интерферон терапиясини олган СМЛ бўлган bemorларнинг тахминан 25% ида ижобий патергия синовининг ривожланиши ҳақида маълумотлар келтирилган. Шу билан бирга, интерферон билан даволаш бошланишидан олдин СМЛ бўлган барча 15 та bemorда патергия синови салбий бўлган [13,16]. Бизнинг bemorимизда миелолейкоз ўткир лейкозга ўзгариши билан, БК намоён бўлганидан кейин 17 йил ўтгач ташҳисланган. Шуни таъкидлаш лозимки, bemor гепатит В бўлгани сабабли интерферон- α билан даволашни олмаган. БК да малигнизацияланиш муаммоси бўйича қуидаги масалалар мавжуд:

- БК да қўлланиладиган препаратларнинг қўзғатувчи роли: колхицин [11], интерферонлар [4], цитостатиклар;
- даволаш тактикасини танлаш [1,7,14].

Ҳамроҳ гематологик касаллиги бўлган bemorларда кимётерапиядан кейин БК ремиссиясининг индукцияси ҳақидаги маълумотлар БК ни даволашдаги янги йўналишни ўрганиш обьектига айланиши мумкин [17].

Адабиётлар:

1. Алекберова З. С. Болезнь Бехчета. Научно-практическая ревматология. 2013;1:52-57.
2. Yazici H, Esen F. Mortality in Behcet's syndrome. Clin Exp Rheum. 2008;26(suppl. 51):138-140.
3. Saadoun D, Wechsler B, Desseaux K, Le Thi Huong D, Amoura Z, Resche-Rigon M, Cacoub P. Mortality in Behcets disease. Arthritis Rheum. 2010;62(9):2806-2812.
4. Kaklamani VG, Tzonou A, Kaklamani PG. Behcet's disease associated with malignancies. Report of two cases and review of the literature. Clin Exp Rheumatol. 2005;23(Suppl. 38):S35-S41.
5. Na SY. Morbidity of solid cancer in Behcet's disease: analysis of 11 cases in a series of 506 patients. Yonsei Med J. 2013;54(4):895-901.
6. International Study Group for Behcet's Disease: Criteria for diagnosis of Behcet's disease. Lancet. 1990;335:1078-1080.
7. Rutter M, Saunders B, Wilkinson K, Rumbles S, Scjfield G, Kamm M, Williams C, Price A, Talbot I, Forbes A. Severity of inflammation is a risk factor for colorectal neoplasia in ulcerative colitis. Gastroenterology. 2004;126:451-459.
8. Jess TI, Loftus EV Jr, Velayos FS, Harmsen WS, Zinsmeister AR, Smyrk TC, Schleck CD, Tremaine WJ, Melton LJ 3rd, Munkholm P, Sandborn WJ. Risk of intestinal cancer in inflammatory bowel disease: a population-based study from olmsted county, Minnesota. Gastroenterology. 2006;130:1039-1046.
9. Cengiz MI, Altundag MK, Zorlu AF, Güllü IH, Ozyar E, Atahan IL. Malignancy in Behcet's disease: a report of 13 cases and a review of the literature. Clin Rheumatol. 2001;20:239-244.
10. Yamada M. Colon cancer arising in an ulcer scar due to intestinal Behcet's disease. Intern Med 2011;50:429-432.
11. Barhoumi A, Hamzaoui A, Hammami S, Manjoub S. «Behcet's disease associated with malignancies. Report of three cases». Clin Exp Rheum. 2008;26:3 (suppl. 50):S1-21.
12. Tassies D, Cervantes F, Feliu E, Cabal G, Martínez Orozco F, Rozman C. Behcet's disease with an onset prior to the appearance of chronic myeloid leukemia. Med Clin. 1992;99:67-68.
13. Segawa F, Shimizu Y, Saito E, Kinoshita M. Behcet's disease induced by interferon therapy for chronic myelogenous leukemia. J Rheumatol. 1995;22:1183- 1184.
14. Budak-Alpdogan T, Demircay Z, Alpdogan O, Direskeneli H, Ergun T, Bayik M, Akoğlu T. Behcet's disease in patients with chronic myelogenous

- leukemia: possible role of interferon- α treatment in the occurrence of Behcet's symptoms. Ann Hematol. 1997;74:45-48.
15. Vaiopoulos G, Terpos E, Viniou N, Nodaros K, Rombos J, Loukopoulos D. Behcet's disease in a patient with chronic myelogenous leukemia under hydroxyurea treatment: a case report and review of the literature. Am J Hematol. 2001;66:57-58.
16. Budak-Alpdogan T, Demircay Z, Alpdogan O. Skin hyperreactivity of Behcet's patients (pathergy reaction) is also positive in interferon- α treated chronic myeloid leukaemia patients, indicating similarly altered neutrophil functions in both disorders. Br J Rheumatol. 1998;37:1148-1151.
17. Vardiman JW, Melo JV, Baccarani M. Chronic myelogenous leukaemia, BCR-ABL1 positive. In: Swerdlow SH, Campo E, Harris NL et al., eds. WHO Classification of Tumours of Haematopoietic and Lymphoid Tissues. WHO Classification of Tumours; vol 2. 4th ed. Lyon, France: IARC Press; 2008:32-37.

8-БОБ. ПАТЕРГИЯ СИНОВИ

Патергия синови БК ни ташҳислаш учун 1937 йилдан бери қўлланилади. Патергия – бу майда заарланишга нисбатан тўқималар маҳаллий реакциясининг бузилиши бўлиб, туғма иммунитетнинг ҳаддан ташқари фаоллашувини акс эттиради.

Патергия ҳодисаси фақат тери билан чекланмайди. Хусусан, артерияларда ангиография ёки эндоваскуляр аралашувнинг ўтказилиши артериал тромбозга ва/ёки артериал аневризманинг шаклланишига олиб келиши мумкин; венопункциядан кейин кўпинча инъекциядан кейинги флебит ривожланади; ГК ларнинг кўз ичига инъекциялари кўз ички яллиғланишининг зўрайишига олиб келиши мумкин; ичак яраларини жарроҳлик йўли билан даволаш анастомоз яраларига олиб келиши мумкин [2.5].

Ушбу ҳодисанинг гистопатологик текшируvida тери томирлари атрофида мононуклеар ҳужайралар устунлиги билан кечадиган яллиғланиш инфильтрати ва семиз ҳужайралар сонининг ошиши аниқланади. Шунингдек, томирларнинг нейтрофилли инфильтрацияси кузатилиши мумкин. Соғлом

кўнгиллиларнинг назорат гуруҳи билан БК ва ижобий патергия синови бўлган беморлар ўртасида терини игна билан санчилишига қарши иммун реакцияларини қиёсий ўрганиш шуни кўрсатдики, нормал терида дастлабки 8 соат давомида, тугма иммунитет реакциясидан келиб чиқсан ўз-ўзидан чекланган яллиғланиш реакцияларидан фарқли ўлароқ, БК бўлган беморларда 48 соатдан кейин инъекция жойида Th1 турдаги кучайган яллиғланиш реакцияси ривожланган, бу заарланиш жойига етук дендрит хужайралар, моноцитлар ва CD4+ Т-лимфоцитларининг сезиларли оқими, Th1 турдаги цитокинлар (ИФН- γ , ИЛ-12 p40, ИЛ-15) ва хемокинлар (M1β3-альфа, IP-10, Mig ва iTac) миқдорининг ошиши, шунингдек адгезия молекулалари (ICAM-1, VCAM-1) билан тавсифланади [4,6].

Синовни ўтказиш усули қуйидагича амалга оширилади.

Билакнинг медиал тарафида 4 нуқтада тери ичига инъекция 45° бурчак остида, катта диаметрли стерил игна (20-26G) билан амалга оширилади. 24-48 соатдан кейин инъекция жойида диаметри >2 мм бўлган эритематоз папула ёки стерил пустула пайдо бўлиб, 3-4 кундан кейин у йўқолади (1-расм). Патергия реакцияси доимий эмас, у касалликнинг турли даврларида ўзгаради, ва одатда, касаллик зўрайиши ёки БК нинг бошқа клиник белгилари билан боғлиқ эмас.

Шуни таъкидлаш керакки, сўнгти ўн йилликда синовнинг сезгирилиги пасайган [5]. Эрон марказларидан бирининг маълумотларига кўра, 1970-йиллардаги 64,2% дан 2000-йиллардаги 35,8% гача камайган, бу қисман асептик ва антисептик усулларнинг такомиллаштирилиши, шунингдек, бир марталикignalарни амалиётга жорий этилиши билан изоҳланиши мумкин. Усулнинг сезгирилиги касалликнинг давомийлиги 5 йилдан кам бўлган беморларда, HLA-B51 ташувчиларда ва патогенетик терапия олмаган беморларда юқори бўлган. Шундай қилиб, синовнинг салбий натижаси БК ташҳисига зид бўлмайди, лекин маълум даражада табиий ҳисобланади. Бироқ, бу белги БК нинг диагностик мезонлари қаторида эканлигига қарамасдан, у патогномоник эмас. Сохта ижобий патергия синови гангреноз пиодермия (pyoderma gangrenosum), Sweet-синдром, ичакнинг яллиғланиш касалликлари, оилавий Ўрта Ер денгизи иситмаси, ўткир миелоид лейкоз ва интерферон- α терапияси фонида пайдо бўлиши мумкин. Бундан ташқари, патергия синови кучли географик фарқларга эга. Туркия ва Японияда БК бўлган беморларнинг 60-70% патергия синови ижобий бўлса, Шимолий Европа ва Шимолий Америкада БК бўлган беморларда у деярли аниқланмайди [3,7,8]. БК бўлган беморларда ушбу синовнинг ижобийлиги эркаклар орасида юқори ва 25-75% оралиқда ўзгариб туради. Вилоятимизда

текширилган БК бўлган беморлар грухи ичидага 11 та беморда ижобий патергия синови кузатилди[1].

Адабиётлар:

1. Мирсаидова М.А., Порсохонова Д.Ф., Раджабова Ю.Н./*Методические рекомендации «Этиопатогенез и особенности течения болезни Бехчета на современном этапе».* - Ташкент,2018 г. 47с.
2. Identification of physical and psychosocial problems based on symptoms in patients with Behcet's disease /Tsutsui H., Kikuchi H., Oguchi H. et all. //Rheumatol. Int. –2019. –V.4. –P.76-81.
3. One year in review 2016: Behcet's syndrome/ Hatemi G., Seyahi E., Fresko I, et all.// Clin Exp Rheumatol.-2016.-V.34(6 Suppl 102).-P.10-22.
4. Prevalence and demographic characteristics of Behcet disease in Colombia: data from the national health registry 2012-2016 /Fernández-Ávila D.G., Rincón-Riaño D.N., Bernal-Macías S. et all. //Rheumatol. Int. –2019. –V.29. – P.46.52.
5. Neuman I. Die Aphthen am weiblichen genitale. Wien.Klin.Rundsch. 1895; 9: 289-290.
6. Planner H., Romenowsky F. Beiträge zur Kenntnis der ulceration am ausseren weiblichen genitale. Trch.Dermat.Syphil. 1940; 140: 162-188.
7. Yazici H, Ugurlu S, Seyahi E. Behcet syndrome: is it one condition? Clin Rev AllergyImmunol. 2012; 43: 275–80. doi: 10.1007/s12016-012-8319-x.
8. Hatemi G, Christensen R, Bang D, et al. 2018 update of the EULAR recommendations for the management of Behcet's syndrome. Ann Rheum Dis 2018; 77 (6): 808-818. doi:0.1136/annrheumdis-2018-213225.

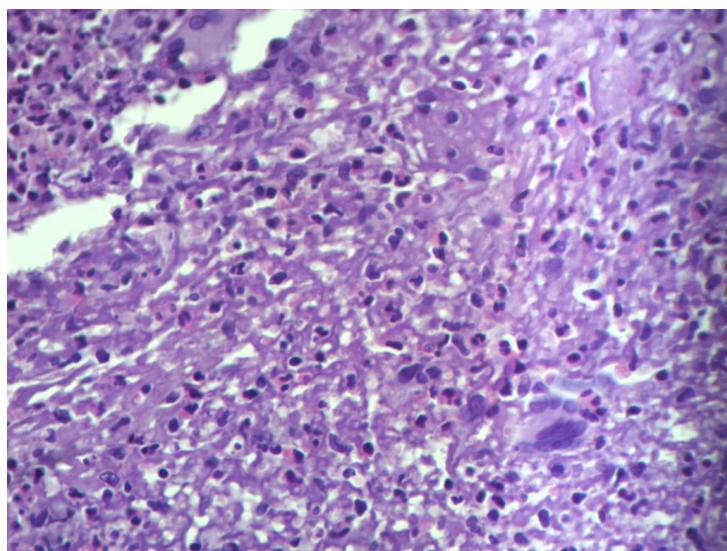
9-БОБ. БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИ БҮЛГАН БЕМОРЛАРДА ЗАРАРЛАНИШ ЎЧОҚЛАРИДАН ОЛИНГАН БИОПТАТЛАРНИНГ ПАТОМОРФОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАРИ

Клиник амалиётда тери ва шиллик пардалар касалликларини ташхислашда морфологик тадқиқот усуллари етакчи ўринни эгаллайди. Клиник белгилари ва визуал аломатлари ўхшашиб бўлган касалликларни дифференциал ташхислашда морфологик тадқиқотларнинг аҳамияти айниқса каттадир. Маълумки, клиник тиббиётнинг бошқа бўлимларидан фарқли ўлароқ, тери ва шиллик пардаларни дерматология обьекти сифатида меъёрда ва унинг турли хил патологияларда ўзгаришини морфологик текшириш, нафақат патоморфологлар, балки дерматологларнинг ҳам эътиборини тортади. Тери ва шиллик пардаларнинг тузилиш хусусиятлари тиббиёт ходимларининг диққат марказида бўлади. Бунинг сабаби шундаки, тери ва шиллик пардаларни текширишнинг морфологик усуллари тўғри ташхис қўйиш учун энг ишончли ва обьектив, шунингдек, муайян даволаш усулини танлашнинг тўғрилигини баҳолаш учун жуда мосдир. Тери ва шиллик пардаларнинг тузилиш хусусиятларини уларнинг патологиясида ўрганиш ва муайян даволаш усулини баҳолаш, тери ва шиллик пардаларнинг функционал морфологияси ҳақида, яъни муайян функцияни бажариш билан боғлиқ тузилмалардаги ўзгаришларни аниқ баҳолашга имкон беради[1]. Шу нуқтаи назардан, морфологик тадқиқот усуллари кўпинча ташхис қўйиш ва даволанишни обьектив баҳолаш учун танловга муҳтож эмас. Шу муносабат билан, биз томондан Бехчет касаллиги бўлган bemорларда заарланиш ўчоқларидан олинган биоптатларнинг гистологик тадқиқот натижалари тақдим этилган[2].

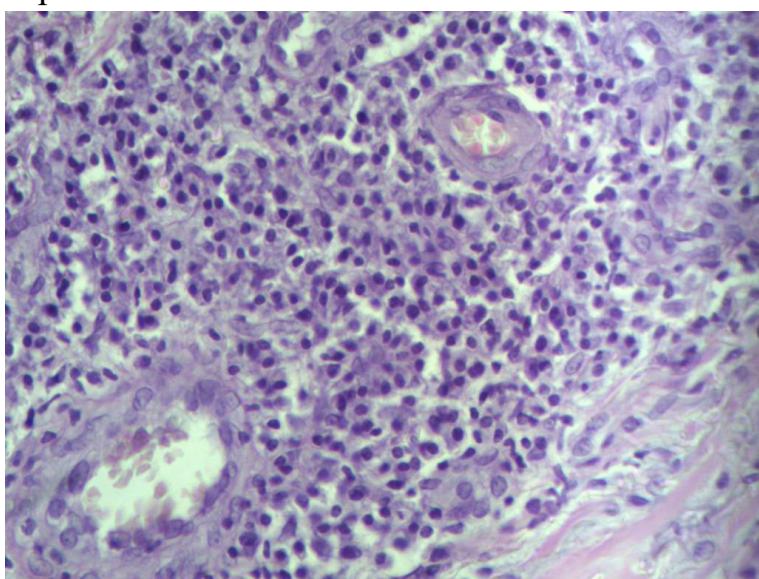
Маълумки, Бехчет касаллигининг ташхис мезонлари афтозли стоматит ёки герпессимон яраларни камида иккита симптом билан бирга ўз ичига олади: қайталанувчи жинсий органлар яралари, кўзнинг заарланиши (олдинги, орқа увеит, шишиасимон танадаги ҳужайралар, ретинал васкулит); тери заарланиши (тугунчали эритема, псевдофолликулит ва тугунча-пуфакчали тошмалар, глюококортикоидларни қабул қилмайдиган постпубэртал даврдаги bemорда акнесимон тошмалар); ижобий патергия синови. Тадқиқот Бехчет касаллиги бўлган 37 та bemорда ўтказилди. Улар ичидан 17 та bemорда заарланиш ўчоқлари генитал соҳада, 14 тасида – оғиз бўшлиғи шиллик қаватида ва 6 тасида – тана терисида жойлашган. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, Бехчет касаллиги бўлган bemорларда заарланиш ўчоқларидан олинган биоптатларни, бу ўчоқларнинг

жойлашишига қараб морфологик текширганда, муайян хусусиятлар аникланди[2].

Масалан, Бехчет касаллиги бўлган bemорлар оғиз бўшлиғи шиллиқ қаватида заарланиш ўчоқлари жойлашганда, гистологик жиҳатдан енгил гиперкератоз, баъзи жойларда мугуз парданинг кўчиши, яссилашган эпидермиснинг текис жойлари билан алмашинадиган нотекис акантоз ва спонгиоз аниқланади. Дермада сезиларли шиш, томирлар кенгайган, деворлари шишган, фибриноз ўзгарган, нейтрофиллар ва плазмоцитларнинг лимфогистиоцитар инфильтрацияси аниқланади, коллаген толалар баъзи жойларда фибриноз ўзгарган (1-расм).

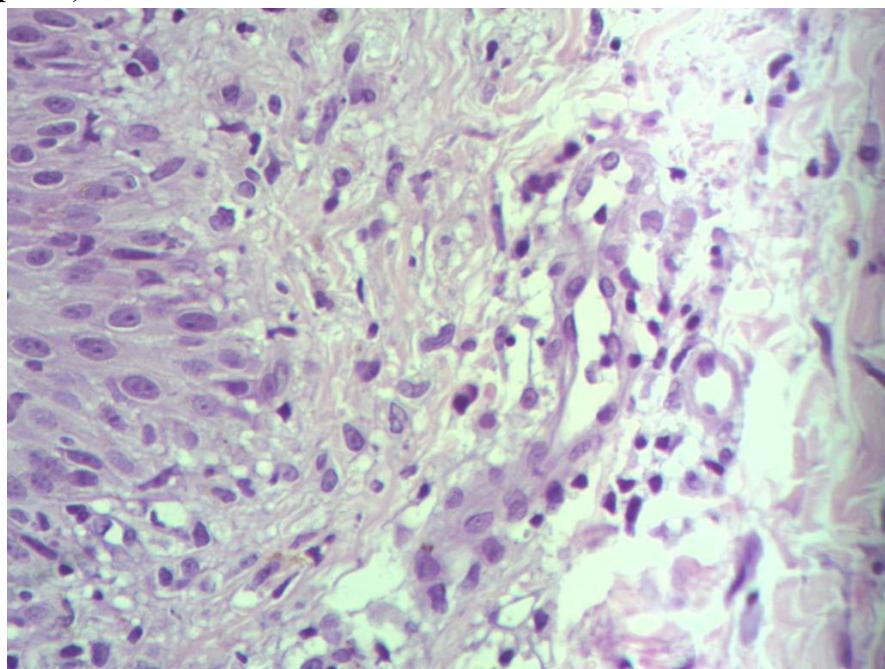
1-расм. Бехчет касаллигида оғиз бўшлиғи шиллиқ қавати заарланишининг гистологик манзараси

2-расм. Бехчет касаллигида жинсий органлардаги заарланишларнинг гистологик манзараси

Гистологик текширувда, Бехчет касаллиги бўлган заарланиш ўчоқлари жинсий органлар соҳасида жойлашган беморларда, мугуз парданинг кўчиши, эпидермис сероз қатlam билан қопланган, нотекис акантоз, спонгиоз аниқланади. Дермада сезиларли шиш, эндотелиоцитларнинг пролиферацияси ва томирлар деворида фибрин чўкмалари, кўп миқдордаги нейтрофиллар ва плазмоцитларнинг лимфогистиоцитар инфильтрацияси мавжуд, коллаген толалари баъзи жойларда фибриноз ўзгарган, тери ҳосилалари аниқланмаган (2-расм) [2].

Бехчет касаллиги бўлган беморларни текширишда, заарланиш ўчоқлари терида жойлашган бўлса, биоптатида мугузли инвагинациялар билан енгил гиперкератоз кузатилади, донадор қатлами ўзгаришсиз, яссилашган эпидермиснинг текис жойлари билан алмашинадиган нотекис акантоз, тикансимон қатlam ҳужайраларининг ҳужайраларапо шиши, базал қатlam ҳужайраларининг вакуолли дистрофияси қўзга ташланади. Дермада томирларининг кескин кенгайиши, томир деворлари фибриноз ўзгарган, томирлар қон билан тўлган, фибрин чўкмалари, соч фолликулалари атрофида лимфоцитлар, плазмоцитлар, гистиоцитлардан таркиб топган инфильтрати мавжуд (3-расм).

3-расм. Бехчет касаллигига тери заарланишларининг гистологик манзараси

Шундай қилиб, тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, Бехчет касаллиги бўлган беморларда заарланиш ўчоқларидан олинган биоптатлар морфологик манзарасининг ўзига хос хусусияти – сезиларли шиш ва янада кучли лимфогистиоцитар инфильтрация бўлиб, улар заарланиш ўчоқлари тананинг

терисида жойлашганида янада қучли намоён бўлади. Касалликнинг давомийлиги бўйича: касалликнинг давомийлиги бир йилгача бўлган беморларда лейкоцитокластик васкулитнинг манзараси қузатилади – дерманинг юзаки ва чуқур томирлари деворида ҳамда атрофида нейтрофил гранулоцитлар (периваскуляр нейтрофил инфильтратлар, эски заарланиш ўчоқларида – аралаш инфильтратлар), нейтрофил ядроларининг бўлаклари (ядроли чанг, лейкоцитоклазия), шиш, томир деворларининг фибринOID бўртиши аниқланади. Давомийлиги 7 йилдан ортиқ бўлганда лимфоцитар васкулитнинг манзараси қузатилган: қон томир деворларида периваскуляр лимфоцитар инфильтратларнинг мавжудлиги, қон томирлар ёригининг торайиши. Лейкоцитокластик васкулитнинг манзараси герпесвирус инфекциясига ҳам хос бўлиб, бу қўзғатувчининг БК пайдо бўлиши ва ривожланишидаги эҳтимолий ролини қўрсатади[2].

Адабиётлар:

1. Мирсаидова М.А., Порсохонова Д.Ф., Раджабова Ю.Н./ Методические рекомендации «Этиопатогенез и особенности течения болезни Бехчета на современном этапе». - Ташкент,2018 г. 47с.
2. Раджабова Ю.Н. Иммунологические и морфологические особенности болезни Бехчета, совершенствование терапии//Диссертация на соискание ученой степени (PhD) доктора философии по медицинским наукам.- Ташкент, 2020, С.76-81.

10-БОБ. БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИ ТАШХИСИННИГ МЕЗОНЛАРИ

БК нинг таснифлаш мезонларини биринчи бор яратишга 1946 йилда АҚШ да уриниб қўрганлар (H.O.Curth) [1]. 1969 йилда R. Mason ва C. Barnes [2] касалликнинг қўйидаги мезонларини таклиф қилдилар:

1-жадвал

Мезонлар:	
Катта	Оғиз яралари Жинсий органлар яралари Кўзнинг заарланиши: Гипопион-увеит Ретробулбар неврит Терининг заарланиши: Пустулёз Тугунчали эритема Кўп шаклли эритема
Кичик	Меъда-ичак трактининг белгилари Тромбофлебит Кардиоваскуляр белгилар Артрит МНТ заарланиши Оиласда касаллик ҳолатлари

Ташхис учта катта белги ёки иккита катта ва иккита кичик белгилар мавжуд бўлганда ишончли деб ҳисобланади.

O'Duffy нинг энг сўнгги таснифида [3] катта мезонларнинг сони ошади:

2-жадвал

Мезонлар:	
Катта	Ярали стоматит Жинсий органлар яралари Увеит Тери васскулити (тугунчали эритема) Артрит
Кичик	МНТ заарланиши Колит Флебит Йирик артерияларнинг заарланиши

БК ташхиси ярали стоматит ёки жинсий органлар яралари бошқа иккита катта белгилар билан бирга кузатилганда ишончли ҳисобланади. Вассулитнинг биопсия билан тасдиқланган белгилари ҳам ташхисни тасдиқлайди.

Юқорида келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, O'Duffy таснифида артрит катта мезонларга киритилган, аммо касалликнинг кардиоваскуляр белгилари БК мезонларидан чиқариб ташланган.

1986 йилда Y. Chung ва T. Chen [4] БК мезонларини сезиларли даражада тўлдирдилар:

3-жадвал

Мезонлар:	
Катта	Оғиз бўшлиғи яралари Жинсий органлар яралари Увеит Терининг заарланиши: Тугунчали эритема Кўп шаклли эритема Патергия синови Артрит Вассулит
Кичик	Тромбофлебит Артериялар заарланиши Ўпка аневризмалари Қон тупуриш Ўпка инфильтратлари (носспецифик) Интерстициал фиброз Меъда-ичак трактининг белгилари Яралар Қон кетиши Перфорация Буйрак белгилари: Сийдик пуфаги яраси Гематурия Эпидидимит Неврологик белгилар

Муаллифлар БК ни тўлиқ ва нотўлиқ турларга ажратадилар. Тўлиқ тури учун учта катта ёки иккита катта ва иккита кичик мезон талаб қилинади. Нотўлиқ тури учун – иккита катта ёки битта катта ва иккита кичик мезон.

Худди шу йили N. Dilsen ва бошқаларнинг мезонлари нашр этилди [5]. Ушбу таснифда муаллиф увеитни олдинги ва орқа турига, тромбофлебитни эса юзаки ва чукур турга ажратади. Муаллифлар патергия синовига алоҳида эътибор бериб, бу синовни БК учун специфик деб ҳисоблайдилар.

4-жадвал

Мезонлар:	
Специфик	Ижобий патергия синови
Катта	Қайталанувчи стоматит Жинсий органлар яралари Кўзнинг заарланишлари: Олдинги увеит Орқа увеит Терининг заарланиши: Тугунчали эритема Бошқалар: Юзаки томирлар Чукур томирлар Тромбофлебити
Кичик	Клиник: Периферик артрит Нейропсихиатрик Меъда-ичак Плевропулмонал Артериал Орхиэпидидимит Бошқалар: Оила аъзоларида Бехчет касаллиги ± ижобий патергия синови

БК нинг япон ташҳислаш мезонлари (1987) кенг тарқалган [6].

5-жадвал

Мезонлар:	
Катта	Қайталанувчи афтозли стоматит Терининг заарланиши: Тугунчали эритема Тери ости тромбофлебити Фолликулит, акнесимон элементлар

	Терининг гиперреактивлиги Кўзнинг заарланишлари: Иридоциклит Хориоретинит Ретиноувеит Жинсий органлар яралари
Кичик	Артрит деформацияламайдиган, анкилозламайдиган Меъда-ичак белгилари (иleoцекал яралар) Эпидидимит Томир бузилишлари МНТ заарланиши

Фақат тўртта катта белги мавжудлигига БК нинг тўлиқ тури ташҳисланади. Нотўлиқ тури – учта катта ёки иккита катта ва иккита кичик ёки одатий кўз белгилари ва битта катта ёки иккита кичик мезонлар мавжуд бўлса. Худди шу концепцияни асос қилган ҳолда, T. Lehner ва C. Barnes (1979 й.) [7] клиник белгиларини ҳисобга олиб, БК тўрт турини ажратишни таклиф қилдилар:

- 1) тери-шиллик тури (стоматит ва жинсий органлар яралари) терининг заарланиши билан ёки усиз;
- 2) бўғим тури, бўғимлар заарланиши ва икки ёки ундан ортиқ белгилар билан
- 3) неврологик тури, миянинг заарланиши ва биринчи икки тур белгиларининг баъзилари ёки барчаси билан;
- 4) кўз тури, увеит ва олдинги учта турнинг айрим ёки барча белгилари билан. Муаллифларнинг фикрича, БК нинг тўрт туридан учтаси иммуногенетик мойилликка эга: HLA-B5 БК нинг кўз тури билан, HLA-B27 бўғим тури билан ва HLA-B12 тери-шиллик тури билан боғлиқ. Томирли белгилар (тромбоз ёки аневризма) ёки ичакнинг жараёнда иштироки БК нинг ҳар қандай тўртта турида пайдо бўлиши мумкин.

1985 йилда Лондонда бўлиб ўтган БК ни ўрганиш бўйича 4-чи Халқаро конференцияда Халқаро тадқиқот гурӯҳи (The International Study Group (ISG)) томонидан ягона мезонларни ишлаб чиқиши вазифаси қўйилди. Ушбу мақсадда дунёнинг 7 мамлакатидаги 12 та марказдан БК бўлган 914 та беморлар текширилди. 1990 йилда Lancet журналида [8] БК диагностикаси учун зарур бўлган мезонлар нашр этилди: афтозли стоматит плюс ҳар қандай иккита – жинсий органлар яралари, кўз, терининг заарланиши ёки ижобий

патергия синови. Ушбу мезонларнинг сезувчанлиги 95%, спецификалиги – 98%.

6-жадвал

Қайталанувчи афтозли стоматит	12-ойлик давр ичидаги 3 мартаңдан ортиқ тақрорланадиган, беморни текширишда аниқланган кичик яралар (афталар), катта яралар ёки герпессимон яралар тошиши
Плюс қуида санаб ўтилган иккита белги:	
Жинсий органларнинг қайталанувчи яралари	Беморни текширишда аниқланган жинсий органлар яралари
Кўзларнинг заарланиши	Офтальмолог томонидан аниқланган олдинги ёки орқа увеит, шишасимон танадаги хужайралар, ретинал ваккулит
Терининг заарланиши	Балоғат ёшига етмаган ва глюококортикоид терапиясини олмайдиган шахсларда тугунчали эритема, псевдофолликулит ёки тугунча-пуфакчали тошмалар, акнесимон тошмалар
Патергия синовининг ижобий натижаси	24 – 48 соатдан кейин текширишда аниқланади

Ушбу таснифнинг камчилиги, баъзи муаллифларнинг фикрига кўра, масалан, оғизда яраларнинг 100% мавжудлиги. F. Gharibdoost ва бошқалар [9], bemorlarning 5% ида оғиз бўшлигининг шиллиқ қавати ҳеч қандай заарар кўрмаганлигини хабар қилдилар. Бошқа маълумотларга кўра, БК бўлган bemorlarning 27% гача касалликнинг бошида стоматит бўлмаган [10, 11]. Ушбу таснифга нисбатан бошқа танқидий фикрлар ҳам бўлган. Ушбу тадқиқотда БК бўлган bemorlarning аксарияти (86,7%) ижобий патергия реакцияларининг частотаси юқори мамлакатлардан (Эрон, Туркия, Япония ва бошқалар) бўлганлиги сабабли, ISG мезонларининг сезувчанлиги дунёning бошқа минтақаларида паст бўлиши мумкин. Баъзи муаллифлар БК нинг япон мезонларини ISG мезонлари билан бир вактда қўллашни таклиф қилганлар [12].

2014 йилдан бошлаб БК диагностикаси учун балл баҳосига эга бўлган халқаро мезонлардан (International Criteria for Behcet's Disease (ICBD)) фойдаланиш таклиф қилингандан [13]:

7-жадвал

Белгилар	Баллар
Афтозли стоматит	2
Жинсий органлар яралари	2
Кўзнинг заарланиши	2
Терининг заарланиши	1
Неврологик белгилар	1
Томирли белгилар	1
Ижобий патергия синови	16

Изоҳ: а) баллар йифиндиси >4 БК ташҳисини қўйиш имконини беради; б) патергия синови мажбурий эмас ва балларни дастлабки баҳолашда ҳисобга олинмайди. Бироқ, бу синов ўтказиладиган жойда ижобий натижа учун битта қўшимча балл қўшилиши мумкин.

Фақатгина ушбу мезонларда башорат учун муҳим бўлган БК нинг томирли ва неврологик белгилари акс эттирилишига қарамай, уларнинг сезувчанлиги ва специфиллиги ISG мезонларидан яхшироқ эмаслиги аниқланди. Бундан ташқари, 2014 йилдаги ICBD мезонларининг специфиллиги жуда паст эканлиги кўрсатилди, бу қўплаб беморларда БК нинг гипердиагностикасига олиб келиши мумкин [14,15].

2019 йилда E. Seyahi [16,17] томонидан, устунлик қилувчи белгиларига қараб БК нинг олтида клиник фенотипини ажратиш таклиф қилинди:

1. Тери-шиллиқ қаватли (терининг алоҳида заарланишлари (акнесимон ва тугунча-пуфакчали тошмалар, тугунчали эритема) ва шиллиқ қаватли (офиз ва жинсий органлар шиллиқ қаватининг қайталанувчи яралари), органларнинг оғир бузилишларисиз.
2. Бўғимларнинг заарланиши билан (оёқларнинг кўпроқ деформацияланмайдиган, эрозив бўлмаган моно-/олигоартрити каби бўғимларнинг заарланиши, тез-тез учрайдиган энтезопатиялар билан. Баъзан бўғимларнинг заарланиши терида акнесимон ёки сохта пуфакчали (псевдопустулёз) тошмалар билан бирга кечади).
3. Қон томирларнинг заарланиши билан (тез-тез қайталанувчи веноз тромбозлар/Бадд-Киари синдроми/пастки ковак вена синдроми/ўпка

артерияси аневризмалари/камроқ – артериал тромбозлар/бош мия веноз синуслари тромбози/юрак ичи тромбози; күпроқ эркакларда учрайди, юқори ўлим даражаси билан тавсифланади).

4. Кўзларнинг заарланиши билан (асосан орқа/тарқоқ, камроқ, олдинги ногранулёматоз, икки томонлама увеит, кўпинча эркакларда учрайди)

5. Марказий нерв тизимининг паренхиматоз заарланиши билан (диэнцефалик тузилмалар, мия устуни, орқа миянинг паренхиматоз (ўчоқли) заарланиши устунлик қиласи; кўзнинг заарланиши билан биргаликда кечиши, эркакларда устун туриши, юқори ўлим даражаси билан тавсифланади).

6. Меъда-ичак трактининг заарланиши билан (меъда-ичак трактининг ярални заарланиши устунлик қиласи, асосан, ичакнинг илеоцекал қисмида)

8- жадвал.

Халқаро консенсуснинг БК да неврологик бузилишларнинг таснифи
(International consensus recommendation (ICR), 2014 йил [15];

Марказий нерв тизимининг заарланиши:

- Паренхиматоз
- Мултифокал/диффуз
- Мия устунининг заарланиши
- Орқа мия заарланиши
- Мияча заарланиши
- Асимптоматик (яширин) заарланиш
- Кўрув нерви нейропатияси
- Нопаренхиматоз
- Мия веноз синусларининг тромбози: бош мия ички гипертензияси
- Бош мия артерияларининг аневризмалари
- Экстракраниал артерияларнинг аневризмалари/қатламланиши
- Ўткир менингеал синдром

Периферик нерв тизимининг заарланиши (БК билан алоқаси ноаниқ)

Периферик нейропатия ёки кўп сонли мононевритлар

Миопатия ёки миозит

Аралаш паренхиматоз ва нопаренхиматоз заарланиш

Халқаро консенсуснинг неврологик бузилишлар мезонлари (International consensus recommendation (ICR), 2014 йил) [15];

Қуидаги учта мезон мавжудлигіда ҳақиқий неврологик бузилиш аниқланади:

1. Бемор БК нинг халқаро мезонларига жавоб беради (ISGDB*)
2. Аниқланган неврологик синдромлар (объектив неврологик белгилар билан) БК томонидан құзғатилиши керак ва қуидаги усулларни қўллаганда ўзига хос ўзгаришлар билан тасдиқланиши лозим:
 - а) нейровизуаллаштириш
 - б) орқа мия суюқлигини (ОМС) текшириш
3. Аниқланган неврологик белгилар учун БК дан ташқари бошқа сабаблар бўлмаслиги керак.

Қуидаги мезонлардан бири мавжуд бўлганда ва аниқланган неврологик бузилишларнинг бошқа сабаблари бўлмаса, эҳтимолий неврологик бузилиш аниқланади:

1. Неврологик синдром ҳақиқий неврологик заарланиш учун хос, БК нинг тизимли белгилари билан мос келади, лекин bemor БК нинг халқаро мезонларига (ISGDB) жавоб бермайди.
2. БК нинг халқаро мезонлари (ISGDB) контекстида учрайдиган хос бўлмаган неврологик синдром.

Изоҳ: *ISGDB – 1990 йилги БК диагностикасининг халқаро мезонлари ёки ҳозирги кунда қабул қилинган ёки келажақдаги бошқа ҳар қандай мезонлар.

Адабиётлар:

1. Арифов С.С. Клиническая дерматология и венерология. Атлас. Ташкент; 2008.
2. Порсохонова Д.Ф., Новоселов В.С., Якубович А.И., Раджабова Ю.Н., Максимов И.С. Проблемы и особенности современного течения и лечения болезни Бехчета в среднеазиатском регионе//Российский журнал кожных и венерических болезней. -Россия, 2019, №1-2. -C.24-28. (14.00.11; №1).
3. Curth H.O. Recurrent genitor-oral aphthosis and uveitis with hypopyon (Behcet's syndrome): report of two cases. Arch.Derm.Syph., 1946; 54: 179-196.
4. Mason R., Barnes C. Behcet's syndrome with arthritis. Ann.Rheum.Dis. 1969; 28 (2): 95-103.
5. O'Duffy J.D. Suggested criteria for diagnosis of Behcet's disease. J.Rheumatol, 1974; 1 (suppl.): 18 (abstr).

6. Cheng Y. and Chen T. Diagnostic criteria in Behcet's syndrome. Dtsch.Med. Wochenschr. 1986; 111 (21): 841-842.
7. Dilsen N., Konice M., Aral O. Our diagnostic criteria for Behcet's disease – an overview. 1986. In: Lehner T., Barnes C.G., eds. Recent advances in Behcet's disease. Int.Congr.Ser. 103: 177-180.
8. Behcet's disease Research Committee of Japan. Behcet's disease: guide to diagnosis of Behcet's disease. Jpn.J.Ophthalmol. 1974; 18: 291-294.
9. Lehner T., Barnes C. Criteria for diagnosis and of Behcet's syndrome. In Conference sponsored by the Royal Society of Medicine. 1979; London Academic press: 1-9.
10. International Study Group For Behcet's Disease: Criteria for diagnosis of Behcet's disease. Lancet 1990; 335: 1078-1080.
11. Gharibdoost F., Davatchi F., Shahram F. et al. Clinical manifestations of Behcet's disease in Iran analysis of 2176 cases. In: Wechsler B., Godeau P. (eds) Behcet's disease. Proceedings of the 6th International Conference on Behcet's Disease, Paris, 30 June to 1 July 1993. Elsevier Science Publishers, Amsterdam, pp. 153-158.
12. Chajek T., Fainaru M. Behcet's disease. Report of 41 cases and a review of the literature. Medicine (Baltimore) 1975, 54:179-196.
13. Cho M.Y., Lee S.H., Bang D., Lee S. Epidemiologic findings of Behcet's syndrome. Korean J.Dermatol. 1988; 26: 320-329.
14. Lee S. Diagnostic criteria of Behcet's disease; Problems and suggestions. Yonsei Med J 1997; 38: 365-369.
15. International Team for the Revision of the International Criteria for Behçet's Disease (ITRICBD). The International Criteria for Behçet's Disease (ICBD): a collaborative study of 27 countries on the sensitivity and specificity of the new criteria. Journal of the European Academy of Dermatology and Venereology. 2014; 28 (3): 338–347.
16. Blake T, et al. Birmingham Behçet's service: classification of disease and application of the 2014 International Criteria for Behçet's Disease (ICBD) to a UK cohort. BMC Musculoskelet Disord. 2017; 18:101.
17. Seyahi E. Phenotypes in Behçet's syndrome. Intern Emerg Med. 2019; 14 (5): 677-689.

11-БОБ.
БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИНИНГ ДИФФЕРЕНЦИАЛ ДИАГНОСТИКАСИ
[1- 36]

1-жадвал

Ташхис	Яралар хусусияти	Бошқа органлар ва тизимларнинг иштироқи	Диагностик белгилар	Махсус лаборатория кўрсаткичлари
Бехчет касаллиги	Чуқур, оғриқли, 7-10 кунда битади, қайталанишларй илига 3 мартадан кўп	БК нинг бошқа ўзига хос белгилари	Касалликнинг қайталанувчи хусусияти, халқаро диагностик мезонларга мувофиқлиги	HLA-B51 (+)
Қайталанувчи и афтозли стоматит	Оғиз бўшлиғи шиллик қаватининг қайталанувчи яралари, кўпинча кичик	Кузатилмаган	Кузатилмаган	HLA-B12
Дерматологик касалликлар				
Стивенс-Жонсон синдроми	Фибринли плёнка билан қопланган, қонаб турадиган эрозияларни ҳосил қилувчи пуфакчалар	Доғ-тугунчали тошмалар, йирингли блефароконъюнктивит, иридоциклит	Дориларни қабул қилиш билан боғлиқ	Аниқланмади
Пўрсилдок яралар (акантолитик)	Оғиз, бурун, ҳалқум шиллик қаватида, лабларнинг қизил ҳошиясида ёрқин қизил, оғриқсиз эрозияларни ҳосил қилувчи пуфакчалар.	Теридағи пуфакчалар	Николский симптоми	Цитологик текширувда янги эрозияларнинг тубидан олинган суртмалардаги акантолитик хужайралар; Хужайралараро боғловчи модданинг антигенларига IgG ўз-ўзининг хужайраларига қарши таначалар
Қизил яssi темираткини нг эрозив- ярали шакли	Кўпинча майда юзаки бир ёки бир нечта эрозиялар,	Жинсий органларнинг териси ва шиллик қаватидаги эрозия	Кўпинча аёлларда. Ҳалқалар, тизмалар ва	Терининг гистологик ва цитологик текширувида

	<p>камроқ фиброзли караш билан қопланган, нотүғри шаклли яралар бўлиб, улар олиб ташланганида оғриқсиз қонаш кузатилади.</p> <p>Эрозия ва яраларнинг узок муддат мавжуд бўлиши билан тавсифланади, уларнинг атрофида одатда оқиш рангли тугунчалар гиперемик ва шишган асосда жойлашган бўлиши мумкин.</p>	<p>ва папулалар (тугунчалар), кўпинча четлари тиҳсимон, ўлчамлари 1 дан 4-5 см гача ёки ундан катта.</p>	<p>чизиқлар ҳосил қилиш билан тошмаларнинг гурухланган жойлашишига мойиллик.</p> <p>Аксарият ҳолларда тошма қичишиш билан кечади ва симметрик тарзда оёқ-қўлларнинг букилувчи юзаларида, танада ва жинсий органларда жойлашади.</p>	ўзига хос манзара
--	--	--	---	-------------------

Кўп шаклли экссудатив эритема	Пуфакчалар, ёрилганда оғриқли эрозия шаклланиши билан	Тери устида маржон тизмалар каби танга шаклидаги тошмалар. Доғлар ва/ёки шишган папулаларнинг чети бўйлаб – шишган валик, элементнинг маркази эса астасекин чўкиб, цианотик тусга киради ("нишон", ёки "камалак" ёки "буқа кўзи" белгиси)	Дориларни қабул қилиш, герпес вирус инфекцияси билан боғлиқ	Тери биоптатининг гистологик текшируvida ўзига хос манзара
-------------------------------	---	---	---	--

Тизимли касалликлар

Тизимли қизил югурук (ТҚЮ)	Оқимтири эрозияга учраган, четлари нотекис пилакчалар	Терининг ўзига хос заарланиши – ёноқ соҳасининг эритемаси, дискоид ўчоқлар, тарқоқ эритематоз тошмалар; жинсий орган яралари унга хос эмас	Тизимли белгилар (буйраклар, МНТ, бўғимлар ва бошқ. заарланиши) - ТҚЮ диагностик мезонлари	Иммунологик: ядрога қарши омил, ДНК га қарши таначалар
Рейтер синдроми	Оғриқсиз оғиз яралари	Конюнктивит, уретрит, баланит,	Инфекциянинг касаллик	HLA-B27

		артрит, кератодермия	бошланиши билин хронологик алоқаси, хламидиялар ёки ичак инфекциясинин ганиқланиши	
ИЯК (одатда Крон касаллиги, камроқ - носпецифик ярали колит)	Кўпинча ягона ҳолатлар, қайталанишлар камроқ	Ичакнинг ярали заарланиши 100% ҳолларда, жинсий орган яралари кам учрайди, патергия синови унга хос эмас.	Тери ва кўзларнинг заарланиши камроқ, МНТ - унга хос эмас. Ўзига хос эндоскопик манзара	Ичак биоптатларинин гўзига хос гистологик манзараси
Целиакия	Қайталанишлар камроқ учрайди	Тезлашган кўпикли нажас, кучли хид билан, стеаторея	Касалликнинг болалик даврида бошланиши, ESPGHAN мезонларига мувофиқлиги	Ичак шиллиқ қаватининг биоптатидаги ўзига хос гистологик манзараси. HLA-DQ2 ва/ёки DQ8 IgA тўқима трансглутаминаз асига, эндомизийга карши таначалар
Темир/витамин B12/фолий кислотаси тақчиллиги	Яралар ҳар хил бўлиши мумкин	Хос эмас	Тақчилликни тўлдиришда яхшиланиши	Анемия, темир /витамин B12 / фолий кислотаси миқдорининг камайиши
MAGIC- синдром	БК учун хос афтали	Барчасида жинсий органлар яралари ва қайталанишлар мавжуд	БК да кесишган (overlap) синдром	БК учун хос бўлган гистологик манзара
Аутояллиғла ниш синдроми	Жуда кам	Болалик ёшида бошланади	Мезонлар	Генни аниқлаш
Юқумли касалликлар				
Ўткир некрозловчи ярали гингивостом атит (Венсан)	Милк сўрғичларининг яллиғланиши ва некрози билан кечадиган стоматит, эрозиялардаги кулранг-яшил	Ўткир бошланиш иситма ва катталашган регионал лимфа түгунлари билан	Ўзига хос клиник манзара	Яралар юзасидан олинган кириндида урчуқсимон фузобактерияла р ва спирохеталарни

	некротик қоплама			аниқлаш.
Оддий герпес	Кейинчалик эрозиялар шаклланишига олиб келувчи майда пуфакчалар түплами	Кузатилмаган	Гурухланган пуфакчаларнин г қайталаниши	ПЦР усули билин қонда/сүлакда оддий герпес вирусини ва унга қарши таначаларни аниқлаш
Юқумли мононуклеоз	Яралар кам учрайди, қайталанишлар йўқ	Иситма, тарқоқ лимфаденопатия, тонзиллит, фарингит, гепатосplenомега лия; БК нинг типик белгилари хос эмас	Бошланиши ўткир/ўткир ости, ўзига хос клиник- лаборатор манзара билан	ПЦР усули билин қонда/сүлакда ЭБВ ва унга қарши таначаларни аниқлаш; Қондаги лимфомоцито з, периферик қонда атипик мононуклеар хужайраларнинг аниқланиши 2-3 ҳафтадан бошлаб 10% дан юқори
Захм	Кам оғриқли тугунчалар, кичик эрозиялар	Тери, жинсий органлар, перианал соҳанинг заарланиши, лимфаденопатия	Тери заарланишила ри, лаборатория маълумотлари	Вассерман реакцияси
Липшютц- Чапин ўткир яраси	Вулва ва жинсий лабларнинг оғриқли некротик яралари, улар юзаки, юмшоқ асосга эга, четлари бўшашган, бузилган ва тубида кулранг- сарик сероз- йирингли ажратмалар. Яралар сони	Ўткир бошланиш иситма, титроқ, умумий дармониззлик билин. Сурункали шаклида камдан- кам ҳолларда - афтозли стоматит ва тутунчали эрите ма билан бирга кечади	Ўзига хос клиник манзара яралар ажратмаларини нг бактериоскопик текшируви натижалари билин биргаликда	Бактериоскопия да – грам- мусбат Bacillus crassus ва Дедерлейн қин таёқчаси аниқланади.

БК ва КК да ичак белгиларининг дифференциал диагностикаси [2, 36]

Хусусиятлари	Крон касаллиги	Бехчет касаллиги
Э:А нисбати	Э < А	Э > А
Ичакдан ташқари белгилар: • афтоэозли стоматит • жинсий органлар яралари • туғунчали эритема • артрит • веноз тромбоз • артериялар заарланиши • кўзнинг заарланиши • МНТ заарланиши • умумий белгилар (иситма, қорин оғриғи)	20% 4% 2-10% 5% <1% Хос эмас 3-6% (одатда ирит, эписклерит) <1% тез-тез	100% 95% 50% 20-60% 15-40% 1-10% 45-60% (кўпинча орқа/ умумий увеит) 5-30% кам ҳолларда
Ичак белгилари: • илеоцекал соҳанинг заарланиши • тўғри ичакнинг заарланиши • МИТ юқори қисмининг заарланиши	40-60% 10% 5%	50-90% <1% 1%
Перианал соҳанинг заарланиши (оқмалар, ёриқлар)	10-15%	1%
Асоратлар: тешилишлар / стриктуралар / оқмалар, абсцесслар	2%/ 20-30%/ 17% Касалликнинг ўзига хос белгилари	25-50%/ 5-10%/ 8% Хос эмас, лекин эҳтимоли бор
Серологик маркерлар: • дрожжилар сахаромицетларига (ASCA (IgA ва IgG)) қарши таначалар • IgM α-энолазасига қарши таначалар	41-76% 50%	28-49% 67,5%
HLA тизимининг генлари	HLA-B27, HLA-B5, HLA- DR2	HLA-B5(51), A10 (26)
Эндоскопик манзара	Гетероген, бўйлама "тошли йўл" турдаги яралар, кам ҳолларда афтали тури. Заарланишнинг сегментли ёки диффуз шакли	Яралар чуқур, думалоқ ёки овал шаклда бўлиб, четлари узук-узук, кўтарилган, диаметри > 1 см. Афталар унга хос эмас. Ўчоқли заарланишлар, одатда <5 та яра.
Патогномоник гистопатологик ўзгаришлар	Ноказеозли (некрозламайдиган) эпителоид гранулёма (30%)	Носпецифик нейтрофил ёки лимфоцитар флейбит аортит билан/аортитсиз

Шундай қилиб, БК нинг тери-шиллиқ қавати белгилари турли хил клиник манзаралар билан тавсифланади, узоқ вақт давомида БК нинг бошқа белгиларисиз алоҳида мавжуд бўлиши мумкин, бунинг оқибатида бу беморлар узоқ вақт давомида ревматологлар томонидан эмас, балки бошқа ихтиносли шифокорлар томонидан кузатилади, бу кўпинча касалликнинг кеч ташҳисланишига олиб келади.

Адабиётлар:

1. Alpsoy E. Behcet's disease: A comprehensive review with a focus on epidemiology, etiology and clinical features, and management of mucocutaneous lesions. *Journal of Dermatology* 2016; 43: 620–632. doi:10.1111/1346-8138.13381
2. Rogers R.S III. Recurrent aphthous stomatitis in diagnosis of Behcet's disease. *Yonsei Med J.* 1997; 38:370–9
3. Zunt S.L. Recurrent aphthous stomatitis. *Dermatol Clin.* 2003; 21:33–9
4. Soy M, Erken E, Konca K, Ozbek S. Smoking and Behcet's disease. *Clin Rheumatol.* 2000; 19 (6):508–9.
5. Kaklamani V.G, Tzonou A, Markomichelakis N, Papazoglou S, Kaklamanis P.G. The effect of smoking on the clinical features of Adamantiades-Behcet's disease. *Adv Exp Med Biol.* 2003; 528: 323–7
6. Gurler A, Boyvat A, Tursen U. Clinical manifestations of Behcet's disease. An analysis of 2147 patients. *Yonsei Med J.* 1997; 38:423–7
7. Alpsoy E, Donmez L, Onder M, et al. Clinical features and natural course of Behcet's disease in 661 cases. A multicenter study. *Br J Dermatol.* 2007; 157:9016
8. Mat C, Goksugur N, Ergin B, Yurdakul S, Yazici H. The frequency of scarring after genital ulcers in Behcet's syndrome: a prospective study. *Int J Dermatol.* 2006; 45: 554–6.
9. Evereklioglu C. Current concepts in the etiology and treatment of Behcet disease. *Surv.Ophthalmol.* 2005; 50, 4: 297-350
10. Al-Rawi Z., Sharquil Kh., Al-Arail A. In: Behcet's disease. Clinical aspects. Baghdad, 2002; p.12-13
11. Lee ES, Bang D, Lee S. Dermatologic manifestation of Behcet's disease. *Yonsei Med J.* 1997; 38: 380–9.
12. Kim B, LeBoit PE. Histopathologic features of erythema nodosum-like lesion in Behcet's disease: a comparison with erythema nodosum focusing on the role of vasculitis. *Am J Dermatopathol.* 2000; 22:379–90

13. Nakamura K, Tsunemi Y, Kaneko F and Alpsoy E. Mucocutaneous Manifestations of Behcet's Disease. *Front. Med.* 2021; 7:613432. doi: 10.3389/fmed.2020.613432
14. Demirkesen C., Man C. A critical clinicopathologic evaluation of nodular lesions of Behcet's disease. *BD News*, 2001; v.2, 2: 3
15. Mat C.M, Demirkesen C, Melikoglu M, Yazici H. Behcet's syndrome. In: Sarzi-Puttuni P, Doria A, Girolomoni G, Kuhn A, editors. *The skin and autoimmune disease*. Amsterdam: Elsevier; 2006. p. 185–20
16. Champs C., Davatchi F. Mucocutaneous lesions of Behcet's disease. In: 10th International conference on Behcet's disease. Berlin, 2002, June, 27-2939
17. Kutlubay Z, Mat CM, Aydin O, Demirkesen C, Calay O, Engin B, et al. Histopathological and clinical evaluation of papulopustular lesions in Behcet's disease. *Clin Exp Rheumatol*. 2015; 33(6. Suppl 94):101–6.
18. Hatemi G, Bahar H, Uysal S, Mat C, Gogus F, Masatlioglu S, et al. The pustular skin lesions in Behcet's syndrome are not sterile. *Ann Rheum Dis*. 2004; 63(11):1450–2
19. Alpsoy E, Uzun S, Akman A, Acar MA, Memisoglu H.R, Basaran E. Histopathological and immunofluorescence findings of non-follicular lesions in patients with Behcet's disease. *J Eur Acad Dermatol Venereol*. 2003; 17:521–4. doi: 10.1046/j.1468-3083.2003.00625.x
20. Boyvat A, Heper AO, Kocyigit P, Erekul S, Gurgey E. Can specific vessel based papulopustular lesions of Behcet's disease be differentiated from nonspecific follicular-based lesions clinically? *Int J Dermatol*. 2006; 45:814–8. doi: 10.1111/j.1365-4632.2006.02797.x
21. Azizlerli G, Ozarmagan G, Ovul C, Sarica R, Mustafa SO. A new kind of skin lesion in Behcet's disease: extragenital ulcers. *Acta Derm Venereol*. 1992;72:286
22. Callen PR. Sweet's syndrome-a comprehensive review of an acute febrile neutrophilic dermatosis. *Orphanet J Rare Dis*. 2007; 2:34
23. Aydin F, Senturk N, Yildiz L, et al. Behcet's disease with unusual cutaneous lesions. *J Eur Acad Dermatol Venereol*. 2006; 20:106–7.
24. Nelson C.A, Stephen S, Ashchyan H.J, James W.D, Micheletti R.G, Rosenbach M. Neutrophilic dermatoses. Part I. Pathogenesis, sweet syndrome, neutrophilic eccrine hidradenitis. *J Am Acad Dermatol*. 2018; 79(6):987–1006.
25. Alpagut U, Ugurlucan M, Dayioglu E. Major arterial involvement and review of Behcet's disease. *Ann Vasc Surg*. 2007; 21(2):232–9.
26. Tuzun H, Sayin A, Karaozbek Y, Erdağ A, Coskun H, Vural FS. Peripheral aneurysms in Behcet's disease. *Cardiovasc Surg*. 1993; 1(3):220–4.

27. Tuzun H, Besirli K, Sayin A, Vural FS, Hamuryudan V, Hizli N, et al. Management of aneurysms in Behcet's syndrome: an analysis of 24 patients. *Surgery*. 1997; 121(2): 150–6.
28. Yalcindag FN, Batioglu F. Pathergy-like reaction following intravitreal triamcinolone acetonide injection in a patient with Behcet's disease. *Ocul Immunol Inflamm*. 2008;16 (4):181– 3.
29. Choi IJ, Kim JS, Cha SD, Jung HC, Park JG, Song IS, et al. Long-term clinical course and prognostic factors in intestinal Behcet's disease. *Dis Colon Rectum*. 2000; 43(5): 692–700
30. Gul A, Esin S, Dilsen N, Konice M, Wigzell H, Biberfeld P. Immunohistology of skin pathergy reaction in Behcet's disease. *Br J Dermatol*. 1995; 132: 901–7.
31. Melikoglu M, Uysal S, Krueger JG, Kaplan G, Gogus F, Yazici H, et al. Characterization of the divergent wound-healing responses occurring in the pathergy reaction and normal healthy volunteers. *J Immunol*. 2006; 177: 6415–21.
32. Ben Ahmed M, Houman H, Miled M, Dellagi K, Louzir H. Involvement of chemokines and Th1 cytokines in the pathogenesis of mucocutaneous lesions of Behcet's disease. *Arthritis Rheum*. 2004; 50:2291–5.
33. Cosgun S, Seyahi E, Mat C, Yazici H. Female Behcet's syndrome patients have more severe oral ulceration. XI International congress on Behcet's disease. *Clin Exp Rheumatol*. 2004; 22: 86.
34. Krause I, Rosen Y, Kaplan I, Milo G, Guedj D, Molad Y, Weinberger A. Recurrent aphthous stomatitis in Behcet's disease: clinical features and correlation with systemic disease expression and severity. *J Oral Pathol Med*. 1999; 28(5):1936
35. Keogan MT. Clinical immunology review series: an approach to the patient with recurrent orogenital ulceration, including Behcet's syndrome. *Clin Exp Immunol*. 2009; 156 (1): 1–11.
36. Rogers RS 3rd. Pseudo-Behcet's disease. *Dermatol Clin*. 2003; 156 (1): 49–6

12-БОБ. БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИДА ЛАБОРАТОРИЯ КҮРСАТКИЧЛАРИ

БК диагностикаси учун специфик лаборатор маркерлар мавжуд эмас.

Баъзи беморларда ўртача даражали анемия, нейтрофил лейкоцитоз ва тромбоцитоз кузатилади. Касалликнинг фаол босқичида ўткир фазали оқсиллар (СРО, неоптерин, зардоб А амилоиди (SAA)), яллиғланиш цитокинлари, калпротектин, ЭЧТ, ревматоид омил, α1-антитрипсин, α2-макроглобулин ва бошқаларнинг миқдори ошади [1,4]. Кон зардобидаги иммуноглобулинлар, айниқса IgA миқдори ҳам ошади, криоглобулинемия аниқланиши мумкин, лекин, одатда, антинейтрофил цитоплазматик қарши танаачалар аниқланмайди [5].

Фекал (зардобли эмас) калпротектиннинг ошиши БК ичак шаклиниң зўрайиши билан боғлиқ. Меъда-ичак трактининг заарланиши бўлган bemorlarning 28-49% да дрожжилар сахаромицетларига (ASCA (IgA ва IgG)) қарши танаачалар, 67,5% да IgM α-энолазасига қарши танаачалар аниқланади [6].

Юқорида кўрсатилгандек, БК нинг тромбозли асоратлари бўлган bemorларда, аФЛ, С ва S оқсиллари, антитромбин III етишмовчилиги, V омил (Лейден) ва протромбин (20210A) генларида мутациялар аниқланиши мумкин[3].

Bemorларнинг тахминан 60% ида HLA-B5 (51), баъзи мамлакатларда эса (Япония) – HLA-A10 (26) антигенлари бўйича ижобийдир. HLA-B5 (51) бўйича ижобийлик БК нинг клиник белгилари ёки оғирлик даражаси билан боғликлиги кузатилмади. HLA-B5(51) бўйича ижобийлик БК нинг диагностик мезони бўлиб ҳисобланмайди [2,7].

Адабиётлар:

- 1.Алекберова З.С., Лисицына Т.А. Болезнь Бехчета. Российские клинические рекомендации. Ревматология/ под ред. Е.Л. Насонова. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2017. с.210-228.
- 2.Самсонов М.Ю., Насонов Е.Л., Прокаева Т.А. с соавт. Сывороточный неоптерин при болезни Бехчета. Клин.Мед. 1995; 5: 53-55
3. Adam B., Calikoglu E. Serum interleukin-6, procalcitonin and C-reactive protein levels in subjects with active Behcet's disease. J.Eur.Acad.Dermat.Venerol. 2004; 18: 318-320
4. Lopalco G, Lucherini OM, Vitale A, Talarico R, Lopalco A, Galeazzi M, Lapadula G, Cantarini L, Iannone F. Putative Role of Serum Amyloid-A and Proinflammatory Cytokines as Biomarkers for Behcet's Disease. Medicine (Baltimore). 2015; 94(42): e1858. doi: 10.1097/MD.0000000000001858.

5. Omma A, Sandikci SC, Colak S, Tecer D, Yucel C, Ozbalkan Z. Serum calprotectin and ischemia modified albumin levels as markers of disease activity in Behçet's disease. Postepy Dermatol Alergol. 2018; 35(6):609-613. doi: 10.5114/pdia.2017.71269.
6. Evereklioglu C. Current concepts in the etiology and treatment of Behcet's disease. Surv.Ophthalmol. 2005; 50(4): 297-350
7. Skef W, Hamilton MJ, Arayssi Th. Gastrointestinal Behçet's disease: A review. World J Gastroenterol 2015; 21(13): 3801-3812. DOI: 10.3748/wjg.v21.i13.3801.

13-БОБ. БЕХЧЕТ КАСАЛЛИГИНИ ДАВОЛАШ

БК, аслини олганда, сурункали касаллик бўлиб, зўрайишлар ва ремиссиялар билан тавсифланади, бу даврда тактика ўзгариши мумкин, бироқ, энг муҳими, даволаш деярли ҳаёт давомида амалга оширилиши керак, гарчи бу ҳар доим ҳам қониқарли натижаларга олиб келмаса ҳам. Даволаш кўп жиҳатдан ҳар бир bemorda касалликнинг белгилари ва оғирлик даражасига боғлиқ эканлиги таъкидланади [1]. Бундай ҳолда, бошқа маълум фактларни ҳам ҳисобга олиш лозим, масалан, 25 ёшгача касал бўлиб қолган эркакларда олдиндан маълум бўлган ёмон башорат.

Эрта ташҳисот ва мувофиқ даволаш – МНТ нинг заарланиши ва қўришнинг тўлиқ йўқолиши каби БК нинг жиддий белгилари ва асоратларининг ривожланиш эҳтимолини камайтиришнинг асосий шартлариdir.

БК ни даволашда қўлланиладиган препаратларнинг кенг таъсир доираси ҳайратга солади, бу асосий касаллик клиник белгиларининг хилма-хиллиги – башорат жиҳатидан нисбатан енгилдан ўта оғир симптомлар ва БК табиий кечишининг ўзгарувчанлиги билан белгиланади. Қизиғи шундаки, БК да қўлланиладиган препаратларнинг фақат чекланган микдори самарали эканлиги РНТ ларда исботланган, бошқа кўпгина дори воситаларининг қўлланилиши эса кузатув тадқиқотлари натижасида олинган тажрибага асосланган [2, 3]. Бугунги кунга қадар БК да ўтказилган РНТ лар, асосан, тери-шиллиқ ва офтальмологик белгиларни даволашга қаратилган бўлиб, томирли, неврологик ва меъда-ичак белгиларига даҳлсиз бўлган.

Ревматизмга қарши кураш бўйича Европа лигасининг (EULAR) БК ни даволаш бўйича тавсиялари ҳар 10 йилда янгиланади. 2018 йилги тавсияларнинг сўнгги редакцияси олдингисидан бешта янги умумий тамойиллар ва томирлар заарланишларини жарроҳлик даволаш бўйича битта қўшимча тавсия билан фарқ қиласди. Энг муҳим тамойиллар bemorlarни энг муносиб парваришлаш учун мултидисциплинар умумий ишнинг муҳимлигини таъкидлайди, ва даволаш мақсадини – органларнинг қайтмас заарланиши ривожланишини олдини олиш учун яллиғланишни тезлик билан бартараф қилиш сифатида белгилайди [4]. 2019 йилда S.N. Esatoglu ва G. Hatemi [5] тавсиялари янги дори препаратлари ҳақидаги сўнгги маълумотларни ҳисобга олган ҳолда янгиланди.

2018 йилги EULAR ва 2018 йилги Россия Ревматологлар Асоциациясининг (PPA) тавсияларига асосланган БК ни доривор даволашнинг асосий ёндашувлари қўрсатилган [6].

Тамойиллар ва тавсиялар

Кенг қамровли тамойиллар

- БК сурункали касаллик бўлиб, зўрайиш ва ремиссияларнинг алмасиб туриши билан тавсифланади ва БК ни даволаш мақсади – зўрайиш даврида яллиғланишни тезлик билан бостириш, қайталанишлар сонини камайтириш ва органларнинг қайтмас заарланишини олдини олишдир.
- БК бўлган bemorlarни энг муносиб парваришилаш учун мултидисциплинар ёндашув талаб қилинади.
- Даволаш bemorning ёши, жинси, органлар заарланишининг тури ва оғирлигига, шунингдек, унинг хоҳишига қараб якка тартибда бўлиши керак.
- БК нинг офтальмологик, томирли, неврологик ва меъда-ичак белгилари янада оғир башорат билан боғлиқ бўлиши мумкин.
- Кўпгина bemorларда касаллик белгилари вақт ўтиши билан яхшиланиши мумкин.

Тери-шиллик белгилари

- Оғиз бўшлиғи ва жинсий органлар шиллиқ қаватининг яраларини даволаш учун глюокортикоидлар (ГК) маҳаллий қўлланилиши лозим.
- Тери-шиллик белгилари, биринчи навбатда, тугунчали эритема ва жинсий органларнинг яралари қайталанишини олдини олиш учун колхицин қўлланилиши шарт.
- Оддий ҳуснбузарни даволашда қўлланиладиган маҳаллий ва/ёки тизимли косметика воситалари қўшимча равишда тугунча-пуфакчали ва/ёки акнесимон тошмаларда тавсия этилади.
- БК да оёқ яралари сурункали веноз етишмовчилик ёки облитерацияловчи васкулит туфайли юзага келиши мумкин, шунинг учун бундай bemorларни назорат қилиш дерматологлар ва/ёки томир жарроҳлари билан биргаликда амалга оширилиши керак.
- Рефрактер ҳолатларда азатиоприн (АЗА), талидомид, интерферон- α (ИФН- α), ўсма некрози омили- α (ЎНО- α) ингибиторлари ва апремиласт каби препаратларни буюриш лозим.

Кўзнинг заарланиши

- БК бўлган bemorларда увеитни даволаш офтальмологлар билан яқин ҳамкорликни талаб қиласи, терапиянинг мақсади ремиссияга эришиш ва уни сақлаб қолишидир.
- Кўзнинг орқа сегментига таъсир қилувчи БК ва кўзнинг яллиғланиш касаллиги бўлган ҳар қандай bemor АЗА, циклоспорин (ЦСА), ИФН- α ёки ЎНО- α * қабул қилишлари зарур. Тизимли ГК лар фақат АЗА ёки бошқа иммуносупрессантлар билан биргаликда буюрилиши шарт.

- Кўриш қобилиятини йўқотиш хавфини туғдирадиган ўткир увеитнинг бирламчи ёки такорий эпизодларида ГК, ЎНОи-а* ёки ИФН-а нинг юқори дозалари қўрсатилган. Тизимли даволашга қўшимча равиша, увеитнинг бир томонлама зўрайиши бўлган bemorlararda интравитреал ГК инъекцияларидан фойдаланиш мумкин. Ёмон башорат омилларида – ёши, эркак жинси ва БК бошланишининг эрта ёшига эга алоҳида олдинги увеит бўлган bemorlar учун иммуносупрессантларни тизимли кўллаш қўрсатилган.

Ўткир чуқур веналар тромбози

БК да ўткир чуқур веналар тромбози бўлса, ГК ва иммуносупрессантлар, масалан, АЗА, циклофосфамид (ЦФ) ёки ЦСА кўлланилади.

Рефрактер веноз тромбози

Даволашга рефрактер бўлган веноз тромбозли bemorlararda ЎНОи-а билан даволаш қўрсатилади. Агар қон кетиши хавфи паст бўлса, ҳамда ўпка аневризмаси истисно қилинса, антикоагулянтлар буорилиши мумкин.

Артериялар заарланиши

- БК да ўпка артерияси аневризмаларини даволаш учун юқори дозаларда ГК ва ЦФ тавсия этилади. Рефрактер ҳолатларда ЎНО-а ингибиторларини кўллаш керак. Ўпкадан қон кетиши ёки қон кетиши хавфи юқори бўлган bemorlararda очик жарроҳлик операциясини эмас, балки артериал эмболизацияни танлаш афзалроқдир.
- Периферик артериялар ёки аорта аневризмаси бўлган bemorlararda операциядан олдин ГК ва ЦФ билан консерватив даволашни ўтказиш лозим. Ҳаётга хавф солувчи белгилар пайдо бўлса, жарроҳлик даволаш ва артерияларни стентлаш қўрсатилган.

БК да меъда-ичак трактининг заарланиши эндоскопик ва/ёки бошқа визуаллаштириш усуллари билан тасдиқланиши шарт. НЯҚВ билан боғлиқ яралар, ИЯҚ ва сил каби инфекцияларни истисно қилиш керак.

Меъда-ичак трактининг (МИТ) рефрактер/оғир заарланиши

- БК бўлган bemorda тешилиш (перфорация), ичак тутилиши ва меъда-ичакдан қон кетиши ҳолатларида жарроҳнинг шошилинч маслаҳати зарур.
- БК бўлган bemorlararda МИТ заарланишларининг зўрайиши даврида 5-аминосалицил кислотаси ҳосилалари (сулфасалазин, месалазин) ёки АЗА каби касалликни ўзгартирувчи препаратлар билан биргаликда ГК ларни кўллаш қўрсатилади. Оғир ва/ёки рефрактер ҳолатларда ЎНОи-а* ва/ёки талидомид буорилиши керак.

МНТ заарланиши

- БК да марказий нерв тизимининг ўткир паренхиматоз заарланишида, ГК нинг юқори дозалари кейинги секин-асталик билан камайтирилиши билан,

иммуносупрессантлар, масалан, АЗА билан биргалиқда буюрилиши лозим. Бундай беморларда ЦСА ни тайинлашдан воз кечиш керак.

- ЎНО-α га моноклонал қарши танаачалар марказий нерв тизимининг оғир касалликларида ёки рефрактер беморларда биринчи қатор препаратлари сифатида қўлланилади.
- Мия веноз синуслари тромбозининг биринчи эпизоди ГК нинг юқори дозаларини қўллашни, сўнгра секин-асталик билан камайтиришни талаб қиласди. Антикоагулянтлар қисқа муддатга буюрилиши лозим ва экстракраниал томирлар иштирокини аниқлаш учун скрининг ўтказилиши зарур.

Бўғимларнинг заарланиши

- БК да ўткир артрити бўлган беморлар биринчи навбатда колхицин билан даволанади.
- Ўткир моноартрит ГК ни бўғим ичига юбориш йўли билан бартараф қилиш мумкин.
- Қайта ёки сурункали артрит ҳолатларида АЗА, ИФН-α ёки ЎНОИ-α ни буюрилиши керак.

Изоҳ: *ЎНО-α ингибиторлари орасида адалимумаб (Хумира) ноинфекцион увеит (шу жумладан, БК да) ва БК нинг ичак шакли учун кўрсатмаларга мувофиқ расмий равища рўйхатга олинган.

Глюкокортикоидлар (ГК)

БК да ГК яллигланиш жараёнини бостириш мақсадида кенг қўлланилади, лекин 1971 йилда O'Duffy ва бошқалар [7], ГК ни қабул қилиш фонида ҳам қайталанишлар, зўрайиш ва ҳатто БК нинг янги белгилари пайдо бўлиши мумкинлигига эътиборни қаратдилар. ГК турли шаклларда қўлланилади – клиник белгиларга қараб маҳаллий шаклидан томир ичига юбориладиган пулс-терапиягача, бироқ уларнинг самарадорлиги ҳақида расмий маълумотлар йўқ. ГК дозалари одатда симптомларнинг оғирлигига қараб эмпирик тарзда танланади. ГК таркибли малҳамларнинг маҳаллий қўлланилиши оғиз бўшлиғи ва жинсий органлар яраларида паллиатив таъсир кўрсатиши мумкин. Артритда ГК нинг бўғим ички инъекциялари фойдали бўлиши мумкин. Енгил кечувчи олдинги увеитда ГК (преднизолон 1%, дексаметазон 0,1%, триамцинолон) кунига 3-6 марта томчилар шаклида буюрилади. Увеитнинг бир томонлама зўрайиши бўлган беморларга тизимли терапияга қўшимча равища ГК ни интравитреал (шишасимон тана ичига) юбориш кўрсатилади.

БК бўлган ҳар бир беморга қўриш қобилиятини йўқотиш билан хавф солувчи кўзнинг орқа сегментларида яллигланиш жараёни, бирламчи ёки қайталанувчи ўткир увеит ҳолатларида, ГК ни юқори дозада (преднизолон

(ПРЕД)) кунига 0,5-1 мг/кг ёки метилпреднизолон (метилПРЕД) эквивалент дозада) ичиш тавсия этилади. Оғир увеит бўлган беморлар, айниқса, кўзнинг икки томонлама заарланишида, ГК билан пулс-терапия ўтказилади (1 г метилпреднизолон томир ичига 3 кун кетма-кет). ГК билан пулс-терапия, шунингдек, нейропсихиатрик, меъда-ичак трактининг заарланиши (ўткир қорин, қон кетиши), ўпка артерияси аневризмаларининг шаклланиши, асептик ўткир менингит ва бошқалар каби БК нинг кўздан ташқари шаклларида ҳам қўлланилади. Охирги ҳолларда ГК ЦсА ёки бошқа иммуносупрессив препаратлар (АЗА, циклофосфамид (ЦФ)), ИФН- α ёки ЎНОИ- α билан биргаликда буюрилади. Монотерапия шаклидаги ГК фақат паллиатив даволаш сифатида кўриб чиқилади.

ГК нинг юқори дозаларини узоқ муддатли қўллашдан четланиш керак, айниқса, кўзнинг орқа сегменти иштирок этганда, чунки стероидларга қарши чидамлилик пайдо бўлиши мумкин, тромбоз ҳамда бошқа бир қатор ножўя таъсирлар хавфи ошади [8].

БК да ГК нинг самарадорлиги адабиётда доимий равишда муҳокама қилинади, аммо БК нинг тери-шиллиқ белгиларига нисбатан, плацебо билан солиширганда, 27 ҳафта давомида ҳар 3 ҳафтада 40 мг дозада метилпреднизолон ацетатни мушак ичига юбориш самарадорлигини баҳоловчи РНТ маълумотларини тақдим этадиган фақат битта мақола нашр этилган [9]. Муаллифлар, жинсий органлар ва оғиз бўшлиғи шиллиқ қаватининг ярлари, псевдофолликулит ва артрит каби БК белгиларига ГК лар ижобий таъсир қиласлигини кўрсатдилар. Ушбу даволашнинг ижобий таъсири фақат БК бўлган аёлларда тугунчали эритемага нисбатан қайд этилган.

Колхицин БК да 1980 йилдан бери қўлланилади. Илгари БК нинг деярли барча белгиларида биринчи қатор препарати сифатида қўлланилган бўлса, ҳозирда у учта РНТ нинг расмий далиллари билан, тери-шиллиқ белгилари ва артритнинг бошлангич даволашида қўлланилади [2, 5]. Биринчи тадқиқотда 24 ҳафта давомида кунига 1,5 мг колхицин ёки плацебо олган, асосан БК нинг шиллиқ қават белгилари бўлган 35 та бемор иштирок этди [10]. Ушбу тадқиқотда колхицин фақат тугунчали эритема ва БК нинг бўғим белгиларига қарши афзаллигини кўрсатди. Иккинчи икки томонлама яширин РНТ 2 йил давомида колхицин (тана вазнига қараб 1-2 мг/кун) ёки плацебо қабул қилган, фаол тери-шиллиқ белгилари бўлган 116 та беморни ўз ичига олди [11]. Натижада, колхицин аёлларда жинсий органлар ярлари, тугунчали эритема ва артритни, лекин эркакларда фақат артритни даволашда плацебодан устун туриши кўрсатилди. Тадқиқотда иштирок этган беморлар 15 йилдан кейин қайта баҳоланди [12]. Натижалар шуни кўрсатдики,

колхицинни узлуксиз қўллаш БК нинг кечишига сезиларли таъсир кўрсатмади, чунки у бошқа заарланган тизим органларида иммуносупрессив препаратларга бўлган эҳтиёжни камайтирмади. Эрон РНТ, аввалги турк тадқиқотлари каби, асосий органлар иштирокисиз БК бўлган 169 та беморни қамраб олди, ва эркаклар ва аёллар ўртасида сезиларли фарқларсиз, касалликнинг умумий фаоллигини камайтиришда колхициннинг плацебодан устунлигини кўрсатди [13].

Колхициннинг асосий таъсир механизми унинг тубулин оқсилиниңг а/β-суббериликлари билан боғланиш қобилияти билан белгиланади, бу эса цитоскелетнинг асосий компонентлари бўлган микронайчаларнинг бирикиши ва полимеризациясининг блокланишига олиб келади. Бу, ўз навбатида, биринчи навбатда миелоид ва эндотелиоцитлар функционал фаоллигининг кўплаб бузилишларига сабаб бўлади: митоз, миграция, бўлиниш, фагоцитоз, ҳужайра ичида ташиш, ион каналлари функцияси, цитокинлар, хемокинлар синтези ва адгезия молекулаларининг экспрессияси. Ҳужайра даражасида колхицин нейтрофилларнинг хемотаксисини, уларнинг адгезиясини, яллигланиш соҳасига мобилизацияси ва рекрутланишини, супероксид радикаллар ва бошқаларнинг синтезини ингибирлайди. Микронайчалар полимеризацияси бузилишининг муҳим асорати, инфламмасома NLRP3 компоненти (nucleotidebinding domain, leucine-rich-containing family, pyrin domaincontaining-3, ёки Nod-like receptor protein 3) – каспаза-1 ферменти фаоллашувининг бостирилиши, бу фермент про-ИЛ-1 β – фаол бўлмаган ўтмишдошидан 1 β (ИЛ-1 β) интерлейкин ҳосил бўлишини бошқаради. ИЛ-1 β , ўз навбатида, туғма иммунитет реакцияларини, шу жумладан бошқа "яллигланиш" медиаторлари (ИЛ-6, ИЛ-8) синтезини, "иммун" ҳужайралар фаоллашишини бошқаради, кўплаб метаболик ва деструктив таъсирларга эга [14]. БК да иммуносупрессив препаратлар кўп йиллар давомида қўлланилади, биринчи навбатда – ЦФ (1969 йилдан), АЗА (1974 йилдан) ва ЦСА (1988 йилдан).

Азатиоприн (АЗА) (антиметаболитлар гурухининг иммуносупрессанти) – бугунги кунда БК да энг кўп буюриладиган иммуносупрессив воситадир, чунки унинг узоқ муддатли башоратни баҳолашда самарадорлиги РНТ ларда тасдиқланган, бу тадқиқотлар АЗА ни эрта тайинлаш қайталанишлар частотасини камайтиришини, ҳамда увеит, айниқса орқа шаклида, жинсий органлар яралари, артрит, томирли ва неврологик белгиларда яллигланишни бостиришини кўрсатди [15, 16]. Яқинда ўтказган, ўртacha 14 йил давомида кузатилган, БК бўлган 531 та россиялик беморларда увеитни турли хил иммуносупрессив даволаш режаларининг самарадорлигини баҳолаш бўйича тадқиқотимизда, АЗА ҳам кўз ички яллигланишини енгиллаштирадиган, ҳам

БК нинг умумий фаоллигини камайтирадиган энг самарали дори препарати эканлиги кўрсатилди [17]. Кўпчилик муаллифлар узок муддат кўллаганда препаратнинг нафақат самарадорлигини, балки хавфсизлигини ҳам таъкидлайдилар. АЗА нинг одатий дозаси кунига 1-2,5 мг/кг (камидা 200 мг) ни ташкил қиласи ва тўлиқ таъсир бошланиши учун ўртача 3 ой талаб қилинади. Кўпинча АЗА ЎНО-а ингибиторлари билан бир вақтда буюрилади, аммо баъзи тадқиқотлар ушбу препаратлар комбинациясидан ҳеч қандай фойда бўлмаганини кўрсатдилар [18]. АЗА нинг ИФН-а билан комбинациясида миелосупрессия хавфининг ошиши ҳақида унутмаслик лозим [19].

Циклоспорин А (ЦсА) селектив иммуносупрессив фаолликка эга бўлган энг кучли дори препаратларидан бири бўлиб, у нафақат трансплантомологияда, балки одамнинг кўплаб иммун-яллиғланиш касалликларининг фармакотерапиясида ҳам қўлланилади. ЦсА учун асосий нишон-хужайралар CD4-T лимфоцитлари бўлиб, уларнинг фаоллашиши иммун жавоб ривожланишига асосланади [20].

Увеитни, шу жумладан БК да, даволашда ЦсА 1983 йилдан бери қўлланилмоқда. Увеитни даволашда препаратни қўллаш учун асос R. Nussenblatt ва бошқаларнинг экспериментал маълумотлари бўлди [21], уларга кўра, ЦсА қайталанувчи атоиммун увеоретинитни бостиришга қодир эканлиги аниқланди.

БК да ЦсА самарадорлиги кўплаб РНТ ларда, кўпинча бошқа препаратлар, хусусан, ГК, хлорамбуцил [22, 23] ва колхицин [24] билан биргалиқда қўлланилишида намоён бўлган. Препарат кўпинча кўзнинг заарланишида буюрилади, бунда зўрайишлар частотаси ва оғирлик даражасининг пасайиши қайд қилинади, натижада кўриш функцияси яхшиланади [23, 25]. Ушбу даволашда бир вақтнинг ўзида БК нинг бошқа кўринишлари ҳам камаяди - тери-шиллиқ [25], бўғимлар ва жинсий органлар яралари [24]. ЦсА нинг тромбофлебитга қарши самарадорлиги қайд этилган [26]. БК бўлган россиялик беморлар гуруҳида, шунингдек, ЦсА АЗА билан бир қаторда кўз ички яллиғланиши бартараф қиласиган ва БК нинг умумий фаоллигини камайтирадиган энг самарали иммуносупрессант эканлиги намойиш этилди [17].

ЦсА асосан кунига 5 мг/кг дозада буюрилади, таъсирга эришилганда, дозани кунига 3 ёки ҳатто 1 мг/кг га камайтириш мумкин. Препарат бутунлай тўхтатилганда, одатда, увеитнинг зўрайиши содир бўлади [27]. Шуни ёдда тутиш керакки, ЦсА ва АЗА ни бир вақтда қўллаш қонда ЦсА концентрациясининг пасайишига ва унинг самарадорлигининг камайишига олиб келиши мумкин [28]. Баъзи ҳолларда ЦсА ни узок муддатли қўллаш

ножүя таъсирлар туфайли чекланган бўлиши мумкин, жумладан: неврологик, гирсутизм, милклар гиперплазияси, меъда-ичак бузилишлари, нефротоксиклик, қон босимининг ошиши [2, 3, 29]. Буйрак функциясини қатъий назорат қилишни (ҳар 6 ҳафтада креатинин ва коптоказалар филтрациясини аниқлаш) талаб қиласидиган, ЦсА га боғлиқ қайтар нефротоксиклик алоҳида эътиборни, шунингдек, клиник қон таҳлиллари ва жигар функциясини кузатишни ҳам талаб қиласиди [29]. Препаратнинг потенциал нейротоксик таъсири туфайли БК ва хозирги ёки бошидан ўтказган неврологик бузилишлари бўлган беморларга ЦсА ни буюришдан четланиш тавсия этилади. Агар БК бўлган беморларда марказий нерв тизимининг паренхиматоз заарланиши билан боғлиқ бўлган неврологик белгилар пайдо бўлса, ЦсА бекор қилиниши керак [30].

Циклофосфамид (ЦФ) – тез таъсир қилувчи алкилловчи цитотоксик препаратdir. БК да ЦФ нинг энг катта самарадорлиги артериал аневризмалари, биринчи навбатда, ўпка артерияси аневризмаларида аниқланади. Бундай беморларга ЦФ билан биргаликда ГК нинг юқори дозаларда вена ичига юбориладиган индукцион терапияси, сўнгра йил давомида ҳар ойда 1000 мг ЦФ ни томир ичига юбориш, ва иккинчи йил давомида ЦФ ни ҳар 2 ойда бир марта томир ичига юборишга "ўтиш" кўрсатилган [4, 6, 31]. Шунингдек, ўпка аневризмаларини ЦФ ва ГК билан операциядан олдин даволаш жарроҳликдан кейинги асоратлар ва қайталаниш хавфини камайтиради [32]. 6-12 ой давомида 500-1000 мг дозада ЦФ билан ҳар ойлик пулс-терапияси, агар препарат яхши ўзлаштирилса, у йирик веналар ва артериялар тромбози бўлган беморларга кўрсатилади [4,6,33]. МНТ нинг оғир паренхиматоз заарланиши бўлган баъзи беморларга ҳам ЦФ (м2 тана юзасига 600 мг) – 1, 2, 4, 6, 8-кунларда томир ичига томчилаб юбориш, сўнгра ҳар 2 ойда камида 12 ой давомида буюрилади (ЦФ дозалари, кўллаш усули ва даволаш давомийлиги бемор ҳолатининг оғирлигига, клиник таъсирига ва чидамлигига боғлиқ). ЦФ нинг ножүя таъсирлари маълум (геморрагик цистит, ўпка фибрози ва бошқалар), лекин БК бўлган беморларда ЦФ бўйича назорат тадқиқотлари ўтказилмаганлиги сабабли, бу салбий таъсирларнинг частотаси ҳақида аниқ маълумотлар йўқ.

Апремиласт (АПР) – БК ни даволашда кичик молекулалар (сигнал йўллари блокаторлари) янги синфининг вакили бўлган перорал фосфодиэстераза 4 (ФДЭ4) ингибиторидир. АПР ҳужайра ичидаги ўзига хос ФДЭ4 ферментини ингибирлайди, бу ЎНО-а, ИЛ-12, ИЛ-23, ИЛ-17, ИЛ-22 ва бошқа яллиғланиш цитокинлари ишлаб чиқаришининг пасайиши туфайли яллиғланиш реакциясининг бостирилишига, шунингдек, баъзи яллиғланишга қарши цитокинлар масалан, ИЛ-10 миқдорининг ўзгаришларига олиб келади.

Клиник амалиётда АПР одатда, ген-муҳандислик биологик препаратлари (ГМБП) билан даволаш бирон-бир сабабга (инфекциялар, ГМБПни қўллашнинг ўзига хос хусусиятлари) кўра қўлланилмайдиган беморларга буюрилади. АПРни ҳамроҳ касалликлари бўлган беморларга эрта тайинланиши мумкин (масалан, БК бўлган беморларда гепатотоксиклик хавфи). БК да оғиз яраларини даволашда АПР самарадорлиги икки томонлама яширин, плацебо-назорат остидаги 2-фаза [34] ва 3-фаза [35] тадқиқотларида текширилди. РНТ нинг “RELIEF” 3-фазасида [35] фаол оғиз бўшлиғи яралари бўлган ва аввал камида битта нобиологик препарат билан даволанган БК бўлган 207 та катта ёшли беморлар иштирок этди. Олинган натижаларга кўра, дори препаратини қўллаш яралар соҳасидаги оғриқни, бошланғич даражага нисбатан, 42,7 ўринга камайтиришга имкон берди. Плацебони қабул қилганда эса, оғриқ 18,7 ўринга камайди. Апремиластни қабул қилиш билан боғлиқ бўлган ножӯя таъсиrlар орасида кўпроқ диарея, кўнгил айниши, бош оғриғи ва юқори нафас йўлларининг инфекциялари кузатилди. 2021 йилда АҚШ озиқ-овқат маҳсулотлари ва дори воситаларнинг санитар назорати бошқармаси (Food and Drug Administration, FDA) РНТ нинг “RELIEF” 3-фазаси [35] натижаларига таяниб, БК бўлган катта ёшли беморлардаги оғиз бўшлиғи яраларини даволаш учун Отесла/ Otezla (апремиласт/apremilast) препаратини тасдиқлади.

Сўнгги нашрларга биноан, АПР яралар сонини, оғиз бўшлиғи яраларидаги оғриқни камайтиришда самарали бўлади, шунингдек, яраларни даволаш вақтини қисқартиради ва стоматитнинг ремиссиясини қувватлайди [36, 37]. У шунингдек, колхицин ва бошқа иммуносупрессантларга чидамли бўлган жинсий органлар яралари, тери ва бўғимларнинг заарланишларига қарши самарали бўлган, аммо унинг БК даги органларнинг оғир заарланишига қарши самарадорлиги ҳали ҳам номаълум [38, 39]. Бундан ташқари, bemорларнинг 30% га яқини ноxуш ҳодисалар туфайли препарат қабул қилишни тўхтатганлар [37-39]. M. Vieira ва бошқалар томонидан ўтказилган тадқиқотда [38], ҳақиқий клиник амалиётда АПР билан даволаш фонида ноxуш ҳодисаларнинг юқори частотаси (66%) қайд этилди. Асосий ноxуш ҳодисалар – диарея (38%), кўнгил айниши (34%) ва бош оғриғи (32%) бўлган. L. Hirahara ва бошқалар томонидан яқинда ўтказилган кузатув тадқиқоти [40], афтозли стоматитга қарши З ой давомида АПР билан колхициннинг биргаликдаги терапиясининг самарадорлигини кўрсатди[41,43].

БК да АПР ни 30 мг дан кунига 2 марта, эрталаб ва кечкурун, тахминан 12 соатлик интервал билан қўллаш тавсия этилади.

Бошқа иммуносупрессантлар

Метотрексат ҳафтасига 5-15 мг дозада, одатда БК нинг чидамли бўғим ва тери-шиллик белгиларида қўллаш мумкин. Метотрексатнинг кўзлар заарланишида ва нерв тизимининг зўрайиб бораётган заарланиши ҳолатларида самарали эканлиги исботланган [42,44, 45].

Хлорбутин (Лейкеран) назоратсиз тадқиқотларда марказий нерв тизимининг паренхиматоз заарланиши ва увеитни даволашда самарали бўлди, аммо жиддий ножўя ҳодисалар, биринчи навбатда, хромосома аномалиялари ва гематологик ёмон сифатли ўсмалар, сўнгги йилларда ушбу препаратни қўллашга тавсия этилмаслигига сабаб бўлди. 5-аминосалицил кислотаси ҳосилалари (сулфасалазин (2 г/кун)/месалазин (2-4 г/кун)) Бехчет касаллигига меъда-ичак трактининг енгил ва ўртacha заарланишларида кўрсатилган [53, 54].

Интерферон-алфа (ИФН- α) – иммуномодуляцион, вирусларга қарши ва пролиферацияга қарши хусусиятларга эга бўлган плейотроп цитокинdir. Препарат иккита рекомбинант изотиплар (ИФН- α 2a ва ИФН- α 2b) кўринишида вирусли гепатит С ва айрим гематологик ва солид ёмон сифатли ўсмаларни даволаш учун тасдиқланган. 1986 йилда D. Tsambaos ва бошқалар [55], БК нинг эҳтимолий вирусли келиб чиқиши туфайли, БК нинг оғир, даволашга чидамли шаклларини даволаш учун ИФН- α дан фойдаланишни таклиф қилдилар. Улар 11-16 кун давомида препаратнинг юқори дозалари (ҳар куни мушак ичига 9-12 миллион бирлик) билан учта беморни даволадилар. Беморларнинг барчасида тўлиқ ремиссияга эришилди, битта bemorda кўзниг белгилари бундан мустасно. 2004 йилда I. Kotter ва бошқалар [56], БК да ИФН- α ни қўллаш бўйича барча тадқиқотларнинг метатахлини нашр этдилар, у БК бўлган 338 та bemorni ўз ичига олди, улардан 215 тасида кўзниг заарланиши бор эди. Mualliflar ИФН- α БК нинг барча кўринишларига, айниқса тўр парда ваккулити билан кўз заарланишларига нисбатан юқори самарадорликка эга деган хulosaga келдилар. ИФН- α 2b ga қараганда ИФН- α 2a самаралироқ экан. Сўнгги 10 йил ичida БК бўлган bemorlarда ИФН- α билан даволашдан кейин узоқ муддатли дорисиз ремиссия эҳтимоли ҳақида нашрдан чиқсан маълумотлар пайдо бўлди. C.M. Deuter ва бошқалар [57] ишида, оғир рефрактер увеит бўлган 53 та bemorda даволашнинг ижобий таъсири 98% ҳолларда олингандилиги, ва bemorlarнинг 50% ида эса даволашни тўхтатгандан кейин камида 45,9 ой давомида ремиссия бўлганлиги кўрсатилди. E. Diwo ва бошқалар [58] ҳам, ИФН- α ни қабул қилиш тўхтатилгандан сўнг БК бўлган bemorlarнинг 76% ўртacha 5,05 йил давомида дорисиз ремиссияда бўлганлигини таъкидладилар. Тадқиқотларда ИФН- α қўллашнинг турли схемалари тақдим этилади: З дан 16 миллион XБ гача ҳафтасига 1-3 марта ёки кунига 6 миллион XБ бир ой

давомида, дозани аста-секин камайтириш билан. Препаратни ГК нинг паст дозалари билан комбинацияда қўллаш мумкин.

Самарадорлигининг яхшилигига қарамай, ИФН-а билан даволаш кўпинча салбий ҳолатлар билан бирга кечади, уларнинг частотаси ва ифодаланиши препарат дозаси ва қўллаш усулига боғлиқ. БК бўлган bemorlarда энг кўп учрайдиган салбий ҳолатлар: даволаш бошидаги иситма (80%), лейкопения (40%), депрессия (8%), алопеция (10%), артралгия/фибромиалгия (10%), вазн йўқотиш (10%), инъекция жойида қизариш (10%), ўз-ўзининг ҳужайраларига қарши таначаларнинг шаклланиши (16%) ёки аутоиммун касалликлар (асосан тиреоидит) ва псориазнинг ривожланиши (4-6%) [59].

Ген-муҳандислик биологик маҳсулотлар (ГМБМ)

ЎНО-а ингибиторлари

ЎНО-а БК да муҳим патогенетик аҳамиятга эга бўлган асосий яллиғланиш цитокинлардан бири бўлиб, унинг ингибирланиши деярли барча клиник белгилар оғирлик даражасининг пасайишига олиб келади. БК да ЎНО-а ингибиторларини қўллаш бўйича биринчи нашр 2001 йилда [60] пайдо бўлган, Россияда БК бўлган bemorlarда инфликсимаб (ИНФ) самарадорлиги бўйича ишлар 2005 йилда нашр этилган [61]. 2011 йилда A. Arida ва бошқалар. [62] 369 та bemorni ўз ичига олган текширувда БК да ЎНО-а ингибиторларини қўллаш бўйича барча маълумотларни жамладилар. Bemorlarning аксарияти ИНФ ни қабул қилган. ЎНО-а ингибиторларини тайинлашнинг сабаби, асосан, стандарт даволашга чидамли кўзлар, қон томирлари, марказий нерв тизими ва меъда-ичак трактининг заарланишлари бўлган. Ушбу даволаш юқори самарали бўлиб, 67-100% ҳолларда белгиларнинг тўлиқ бартараф бўлиши ва 40% ҳолларда ИНФ ни қабул қилиш тўхтатилгандан кейин увеитнинг узоқ муддатли ремиссияси қайд этилди. 2011 йилдан бери БК да турли ЎНО-а ингибиторларининг, асосан, кўзнинг заарланишида қиёсий самарадорлиги бўйича кўпроқ тадқиқотлар пайдо бўла бошланди. 2015 йилда H. Vallet ва бошқалар [63] БК нинг рефрактер белгилари бўлган 124 та bemorda ИНФ (bemorlarning 62%), адалимумаб (АДА) (bemorlarning 30%), этанерцепт (ЭТЦ) (bemorlarning 7,3%) ва голимумаб (bemorlarning 0,8%) самарадорлигига доир кўп марказли тадқиқотнинг маълумотларини нашр этдилар.

Bemorlarning 50,7% даволашга тўлиқ жавоб берди, 39,7% қисман жавоб берди, бошқа клиник белгилари бўлган bemorlarдан (88%) фарқли ўлароқ, "жавоб берувчилар" кўпинча кўзлари заарланган bemorlar (96,3%) бўлган. Кўздан ташқари белгилардан ЎНО-а ингибиторлари МНТ га зарар етказилгандан (92,3% даволашга жавоб берди) самарадорлиги юқори ва бўғимлар заарланишида (77%) эса энг кам бўлди. ИНФ ва АДА

самарадорлиги ўртасида сезиларли фарқ аниқланмади. 2017 йилда турк тадқиқотчилари 2013 йилдан олдин ва кейин (2003 йилдан 2015 йилгача) ИНФ олган БК билан увеит бўлган 57 та беморни солиштирдилар [64]. 2013 йилдан кейин ИНФ янада илгарироқ, увеит бошланганидан кейин деярли дарҳол тайинлангани қайд этилди, бу увеитнинг зўрайишилари сонини камайтиришда ҳам, кўриш ўткирлигини сақлашда ҳам жуда самарали бўлди. V. Calvo-Rio ва бошқаларнинг иши ҳам қизиқарли [65], улар ЦСА, АЗА, метотрексат ва метилпреднизолонли пулс-терапияси билан даволашга чидамли БК билан увеити бўлган 124 та беморда ИНФ ва АДА самарадорлигини баҳолаганлар.

Кўпгина ҳолларда, ЎНО-а ингибиторлари ушбу иммуносупрессантлар билан даволаш фонида буюрилган. Бир йилдан сўнг беморларнинг 67,7% увеитнинг тўлиқ ремиссиясига эришди. БК билан увеит бўлган беморларда ИНФ ва АДА нинг юқори самарадорлигини ҳисобга олган ҳолда, Америка увеитлар жамияти (American Uveitis Society) 2014 йилда БК бўлган беморларда увеитнинг зўрайиши пайтида ЎНОи-а (ИНФ ва АДА) ни биринчи ва иккинчи қатор препаратлари сифатида қўллашни тавсия қилди, бу ГКнинг янада паст самарали дозаларини қўллаш имконини беради [66, 70]. 2016 йилда 2 та РНТ ўтказилди - «VISUAL I» ва «VISUAL II», уларда ноинфекцион увеитли беморларда АДА самарадорлиги баҳоланди, бунда БК бўлган беморлар ҳам бор эди [67, 68]. Ушбу тадқиқотлардан олинган маълумотларга асосланиб, АДА ноинфекцион увеитни, шу жумладан БК ни даволаш учун тасдиқланган. ИНФ ва АДА ўртасида ўзаро алмашиш мумкинлигини бўйича ишлар ҳам олиб борилди, ва препаратлардан бирининг самарасизлиги ёки ўзлаштиромаслиги бўлса, яхши натижага олиб келиши намойиш қилинди [69-71]. ЎНО-а ингибиторларининг, асосан, ИНФ ва АДА нинг самарадорлиги МНТ, МИТ, ўпка артерияси аневризмаси ва бошқа томирли заарланишларда ҳам қайд этилди [72-86]. Кўпгина беморлар, ЎНО-а ингибиторларидан ташқари, иммуносупрессантлар, асосан метотрексат ва АЗА, меъда-ичак трактининг заарланишида – 5-аминосалицил кислотаси ҳосилаларини қабул қилганлар. Японияда ИНФ ва АДА БК нинг ичак белгиларини даволаш учун расмий тасдиқланган [87].

EULAR ва Россия клиник тавсияларига кўра, ЎНО-а ингибиторлари кўзлар, марказий нерв тизими, меъда-ичак тракти ва томирларнинг оғир заарланишларида, шунингдек, стандарт иммуносупрессантлар ва ГК ларнинг самарасизлиги ҳолатларида буюрилиши керак [4, 6]. Афзаллик ИНФ ва АДА га берилади. ИЯК бўлган беморларда ЭТЦ самарадорлигининг етарли даражада эмаслиги ҳақида маълум бўлган маълумотлар ва СпА билан боғлиқ увеит ҳолатида, шунингдек, ЭТЦ билан даволаниш фонида увеит

ривожланиши ҳолатлари муносабати билан ушбу препаратни БК нинг офтальмологик ва ичак шакллари бўлган беморларга эҳтиёткорлик билан буюриш лозим [88].

Кўпгина тадқиқотчилар ИНФ ни ҳар 4-6 ҳафтада 5 мг/кг дозада қўллаганлар, препаратнинг самарадорлиги етарли бўлмаганда, дозаси 10 мг/кг га оширилган. АДА стандарт дозада буюрилган – ҳар 2 ҳафтада тери остига 40 мг дан. Яхши самарадорлик (94,1%) бўлган БК да, асосан, ИНФ ва АДАга рефрактер бўлган ҳолларда, бошқа ЎНО-а ингибиторларини (голимумаб, цертолизумаб пегол) қўллаш мумкин [89, 90]. ЎНО-а ингибиторларини қўллашни талаб қиласиган фаол БК бўлган ҳомиладор аёлларда цертолизумаб пеголни қўллаш афзалроқдир, чунки бу препарат ҳомила-плацента тўсиги орқали ўтмайди [91, 92]. ИФН-а дан фарқли ўлароқ, ЎНОи-а тўхтатилгандан кейин ремиссия кўпи билан 2 ой давом этади [93,94,95].

ЎНОи-а терапияси билан боғлиқ асосий ножӯя ҳолатлар, инфекцион асоратлар ва яширин сил инфекциясининг қайта фаоллашиши ҳисобланади. Терининг темиратки касаллиги, ТҚЮ га ўхшаш аутоиммун синдром ва тарқалган склерозга ўхшаш демиелинизацияловчи лейкоэнцефалопатия ривожланиши ҳам тавсифланган [96]. Сўнгти йилларда асл ЎНО-а ингибиторларига биосимилярларнинг пайдо бўлиши муносабати билан уларнинг эквивалентлиги масаласи пайдо бўлди. 2017 йилги тадқиқотда F. Cantini ва бошқалар [97] БК бўлган 3 та беморда биосимиляр ИНФга ўтишда даволаш самарадорлигининг тез пасайишини қайд қилдилар.

Яқинда ўтказилган турк тадқиқотида E. Dincses ва бошқалар [98], БК бўлган 6 та беморда 16 ойдан ортиқ давом этган ремиссия билан ИНФ биосимилярининг яхши самарадорлиги ва ўзлаштирилишини қайд этдилар. 2021 йилдаги эронлик тадқиқотда M. Soheilian ва бошқалар [99], БК бўлган 48 та беморда офтальмологик белгиларда биосимиляр АДА нинг яхши самарадорлиги ва ўзлаштирилишини кўрсатдилар.

ИЛ-1 ингибиторлари

ИЛ-1 ингибиторларининг (анакинра ва канакинумаб) БК бўлган беморларда самарадорлиги бир нечта кўп марказли ретроспектив тадқиқотларда ўрганилган [100-102]. Барча тадқиқотлар иИЛ-1 нинг, асосан, БК нинг офтальмологик белгиларига нисбатан яхши самарадорлигини қайд этди. L. Cantarini ва бошқалар [103], ЎНО-а ингибиторлари самараасиз бўлган беморларга анакинрани буюришда улар препаратнинг 1-2 ҳафтадан сўнг тез таъсирини қайд этдилар, аммо деярли барча беморларда ўртacha 29 ҳафтадан сўнг БК нинг кўпроқ тери-шиллиқ белгиларининг зўрайиши кузатилди. Бундан фарқли ўлароқ, P.C. Grayson ва бошқаларнинг тадқиқоти [104], БК нинг тери-шиллиқ белгилари сабабли анакинрани қабул қилган 6 та бемордан

2 тасида тўлиқ ремиссияга, 2 тасида эса – қисман ремиссияга эришилгани ва препаратнинг дозаси 200 мг/кун га оширилганда, унинг афтозли стоматит ва жинсий органлар яраларга қарши самарадорлиги сезиларли даражада яхшиланганини кўрсатди. G. Emmi ва бошқалар [100] таъкидлашича, умуман олганда, анакинра қабул қиласан беморларнинг 41% (27 тасидан 11 тасида) даволашни давом эттира олмаган. Даволашни тўхтатиш сабаблари бўлиб, тўртта беморда ножўя ҳолатлар, учтасида самарадорликнинг пасайиши, иккитасида самарадорликнинг йўқолиши ва қолган иккита беморда паст комплаентлик бўлган. 24 ойдан кейин беморларнинг атиги 26,3% олдингидай анакинрани, 40,6% эса канакинумаб қабул қиласан.

Адабиётда тасвирланган кўп ҳолларда, БК бўлган беморларга канакинумабни қўллаш бўйича кўрсатмаларга, стандарт терапияга ва ЎНО-а ингибиторларига рефрактер бўлган оғир ифодаланган белгилари, масалан, увеит, томирлар ва меъда-ичак трактининг заарланишлари кирган. Баъзи ҳолларда клиник таъсирга эришиш учун препаратнинг стандарт дозасини тез-тез юбориш талаб қилинган – 8 ҳафта ўрнига, ҳар 6 ҳафтада 150 мг дан [105-108].

ИЛ-6 ингибиторлари

ИЛ-6 ингибиторлари, биринчи навбатда, тоцилизумаб (ТЦЗ) ревматологияда РА, ювенил идиопатик артрит ва йирик хужайраги артерийитни даволаш учун қўлланилган. 2020 йилда M. Akiyama ва бошқалар [109], БК да 47 та беморни даволаш натижаларига кўра, ТЦЗ самарадорлиги бўйича барча нашр этилган маълумотларни жамлаган ҳолда, тизимли шарҳни босмадан чиқардилар. Оғир, одатда ЎНОи-а таъсирига чидамли белгилар, МНТ нинг паренхиматоз заарланиши, кўзлар ва томирлар заарланишлари, шунингдек, иккиламчи амилоидоз бўлган 2 та беморда ТЦЗ энг самарали бўлган. ТЦЗ ни қўллаш ГК нинг кувватловчи дозасини камайтиришга ва баъзи ҳолларда уларни тўлиқ бекор қилишга имкон берди – увеит бўлган 21 та бемордан 11 тасида ва неврологик белгилари бўлган 6 та бемордан 3 тасида ГК сиз ремиссияга эришилди. Бироқ, ТЦЗ БК нинг бошқа белгилари – тери-шиллиқ, бўғимли ва меъда-ичак трактининг заарланишларига нисбатан етарли даражада самарали эмас экан, ва баъзи ҳолларда тери-шиллиқ белгиларининг ёмонлашишига олиб келди. БК да ТЦЗ стандарт дозаларда қўлланилади – 162 мг/ҳафта тери остига ёки 8 мг/кг томир ичига ҳар 4 ҳафтада.

ИЛ-12 ва ИЛ-23 ингибиторларига темиратки ва псoriатик артритни даволаш учун тасдиқланган устекинумаб киради. Адабиётда баён этилган БК бўлган беморларга устекинумабни буюриш ҳолатлари стандарт терапия ва бошқа ГМБП билан даволашга рефрактер бўлган тери-шиллиқ белгиларига тааллуқлидир. Кўп марказли, истиқболли, очик тадқиқотда, колхицин билан

даволашга чидамли бўлган, БК нинг тери-шиллиқ белгиларига эга 30 та беморда устекинумабнинг самарадорлиги ўрганилди [110]. Устекинумаб 90 мг дозада тери остига инъекцияда, 4 ҳафтадан сўнг ва кейин ҳар 12 ҳафтада юборилиши тайинланди. Кузатувнинг 12 ҳафтасида беморларнинг 60% ида ва 24 ҳафтада 88,9% ида даволашга тўлиқ жавобга эришилди.

ИЛ-17 ингибиторлари

ИЛ-17А га моноклонал қарши танаачалар – секукинумаб, темиратки, псoriатик артритни ва АС ни даволаш учун маъқулланган. G. Di Scala ва бошқалар [111], БК бўлган 5 та беморни тасвирлаб бердилар, уларга стандарт терапияга ва битта ЎНОи-α га рефрактер, ҳамда тери-шиллиқ ва бўғимли белгилари туфайли секукинумаб буюрилган. 5 та бемордан 4 таси ҳам АС мезонларига жавоб берди ва секукинумабни 150 мг/ой дозада тери остига инъекция шаклида қабул қилди; 1 та бемор, БК дан ташқари, псoriатик артрит мезонларига жавоб берди ва препаратни 300 мг/ой дозада қабул қилди. Секукинумаб билан 300 мг/ой дозада даволангандан бемор З ойда тўлиқ жавобга эришди ва жавоб бутун 9 ойлик кузатув давомида сақланиб турди. Секукинумаб билан 150 мг/ой дозада даволангандан 4 та бемордан иккитаси 6 ойда тўлиқ жавобга эришди, бироқ биттасида қайталаниш кузатилди. Мазкур бемор ва 6 ойда тўлиқ жавобга эриша олмаган бошқа иккитаси секукинумабнинг 300 мг/ой дозасига ўтказилди. Дозани оширгандан кейин З ой давомида барча учта бемор тўлиқ жавобга эришди. Муаллифлар, секукинумаб 300 мг/ой дозада тери-шиллиқ белгилари ва бўғимлар иштироки бўлган беморларда самарали бўлади деган хulosага келдилар. БК бўлган 124 та беморда секукинумабнинг увеитга қарши самарадорлиги SHIELD тадқиқотида [112] ўрганилди, унда беморлар стандарт терапиядан ташқари, препаратни 24 ҳафта давомида ҳар 2 ҳафтада ёки ойда бир марта 300 мг дозада ёки плацебо қабул қилдилар. Ушбу тадқиқот натижалари қониқарсиз бўлган – препаратни қабул қилган гурухларда увеит зўрайишининг ўртacha сони, плацебо гурухига (7,7) қараганда, фарқ қилмади ёки кўпроқ (7,7 ва 11) эди. Бундан ташқари, псoriаз ва АС туфайли секукинумаб билан даволангандан беморларда БК ривожланишининг парадоксал ҳолатлари баён этилган [113, 114].

Ритуксимаб (РТМ) фақат В лимфоцитларида экспрессияланадиган CD20 антигенига нисбатан спецификликка эга бўлган хаёлий моноклонал қарши танаачадир. Препарат РА ва АНЦА билан боғлиқ васскулитни даволаш учун тасдиқланган. БК да жуда кам қўлланилади. 2010 йилда F. Davatchi ва бошқалар [115] РНТ натижаларини эълон қилдилар, унда улар БК бўлган беморларда ЦФ билан таққосланадиган рефрактер увеитга нисбатан РТМ нинг ўртacha самарадорлигини ва РТМ гурухидаги БК нинг умумий

фаоллигининг сезиларли даражада пасайишини кўрсатдилар. БК нинг оғир неврологик белгиларида, шу жумладан, ЦФ ёки ЎНОи-а билан даволашга чидамли ўсмасимон заарланишлар ва кўндаланг миелитда РТМ нинг самарадорлиги ҳақида бир нечта хабарлар нашр этилган [116-118].

Алемтузумаб Human IgG1 Карпа моноклонал қарши танаачаларга тегишли бўлиб, у қондаги меъёрий ва малигнизацияланган В- ва Т-лимфоцитлар юзасида экспрессияланган CD52 гликопротеини билан ўзига хос боғланади. Сурункали лимфобластик лейкозни даволаш учун маъқулланган. 2003 йилда С.М. Lockwood ва бошқалар [119], оғир фаол БК бўлган 18 та беморда алемтузумаб билан даволаш натижаларини нашр этдилар.

Препарат вена ичига 134 мг/кун бошланғич дозасида буюрилган ва дозаси аста-секин кунига 10-40 мг га оширилган. 6 ойлик терапиядан сўнг bemorlarning 72% ремиссияда бўлган, ГКнинг қувватловчи дозаси сезиларли даражада камайтирилган. Ўртacha 25 ойдан сўнг 7 bemor (39%) БК нинг зўрайишини бошдан кечирди. 2015 йилги мақоласида A.J. Mohammad ва бошқалар [120], кўз, қон томир, марказий нерв тизими ва меъда-ичак трактининг турли кўринишлари бўлган, камида 1 иммуносупрессив дори ёки 1 ГМБП га чидамли бўлган 32 bemorda алемтузумаб билан даволаш курсининг 20 йиллик тажрибасини умумлаштирганлар. Даволаш учун препаратнинг 3 дозалаш режими кўлланилган – кунига 134, 95 ва 60 мг, иммуносупрессив дорилар бекор қилинган. Алемтузумабнинг биринчи курсидан сўнг bemorlarning 84% даволанишга тўлиқ ёки қисман жавоб берди. Барча даволаш курсларининг 83% дозалаш режимидан қатъий назар, тўлиқ ёки қисман ремиссияга олиб келди. Беморларнинг 83,6% ида 6 ой ичида, 52,8% ида бир йил ичида зўрайишилар кузатилмаган ва препаратнинг юқори дозаларини олган гурухларда зўрайишилган bemorlarning сони юқори бўлган. Беморларнинг 27% ида енгил ва ўртacha инфузион реакциялар, 25% ида эса иккиламчи гипотиреоз мавжуд эди.

Даклизумаб

Даклизумаб ИЛ-2 рецепторининг алфа занжири бўлган CD25 га қарши одам моноклонал қарши танаачасини (Anti-Human CD25 Monoclonal Antibody) ифодалайди. Препарат Европада органларнинг трансплантациясидан кейин трансплантатнинг битмаслигини даволаш учун тасдиқланган, аммо 2009 йилда фармацевтика компанияси рухсатномани қайтариб олган. Шунингдек, ИЯК, ноинфекцион увеитлар ва тарқалган склерози бўлган bemorларда препаратнинг самарадорлигини ўрганиш бўйича тадқиқотлар олиб борилмоқда. 2007 йилда R. Buggage ва бошқалар [121] БК билан увеит бўлган 17 та bemorda даклизумабнинг самарадорлигини текшириш бўйича РНТ маълумотларини нашр этдилар. Препарат стандарт иммуносупрессив

даволаш фонида вена ичига 1 мг/кг дозада ҳар 2 ҳафта 6 ҳафта давомида, кейин эса ҳар 4 ҳафта буюрилган. Ўртача, даволаш бошланганидан 15 ой ўтгач, барча беморларда кўриш ўткирлиги турғун бўлган, аммо бу даврда увеит зўрайишининг ўртача частотаси даклизумаб гурухида, плацебо гурухига қараганда, юқори бўлган. Муаллифлар БК бўлган беморларда увеитни даволашда даклизумабнинг стандарт иммуносупрессантларга нисбатан устунлиги йўқ деган холосага келдилар.

2021 йилда F. Alibaz-Oner ва H. Direskeneli ўз мақоласида БК ни даволашга бўлган замонавий ёндашувларни, жумладан, 2018-йилги EULAR тавсиялари қабул қилингандан кейин пайдо бўлганларни умумлаштириб, стандарт иммуносупрессантлар ва ГМБП ҳозирги вақтда БК да яллиғланиши бостириш учун самарали қўлланилса-да, касалликнинг турли кўринишларини даволаш учун аниқ терапевтик стратегияларга бўлган қондирилмаган эҳтиёжлик ҳали ҳам мавжуд. БК да даволашни оптималлаштириш учун янги ГМБП, антикоагулянтлар билан, шунингдек, иммуносупрессантларни ГМБП лар билан биргаликда қўлланилишида кейинги назорат қилинадиган тадқиқотлар талаб этилади [122].

Антикоагулянтлар

БК бўлган беморларда тромбоз, биринчи навбатда, қон томир деворининг яллиғланишидан келиб чиқади, ва коагуляцион механизмларнинг бирламчи бузилиши билан боғлиқ эмас. БК билан тромбози бўлган беморларга антикоагулянтларни буюриш зарурияти масаласи ҳал этилмаган ва жуда зид бўлиб қолмоқда. БК бўлган беморларда такрорланувчи тромбозни олдини олиш масаласида иммуносупрессантлар ва/ёки антикоагулянтларнинг самарадорлиги ўрганилган учта ретроспектив тадқиқотнинг мета-таҳлили шуни кўрсатди, иммуносупрессантларни доимий қабул қилиш такрорланувчи тромбоз хавфини камайтиради, антикоагулянтларнинг қўлланилиши эса бу хавфга таъсир қилмайди [4,46,49]. Посттромботик синдромнинг оғирлик даражасини камайтиришда антикоагулянтларнинг фойдаси ҳам аниқ эмас. E. Seyahi ва бошқаларнинг ишларида [123] антикоагулянтларни қабул қилган тромбози бор беморларда посттромботик синдромнинг ривожланиш хавфи паст эканлигини таъкидланди. Шу билан бирга, F. Alibaz-Oner ва бошқаларнинг тадқиқоти [124] антикоагулянтларни қабул қилган ва қабул қилмаган тромбози бўлган беморларда посттромботик синдром билан касалланиш даражасида сезиларли фарқни топмади.

Бугунги кунга қадар антикоагулянтлар тромбознинг қайталаниш хавфини ва БК бўлган беморларда посттромботик синдромнинг частотасини камайтирмаслигини кўрсатадиган РНТ ларнинг йўқлигини ҳисобга олсак, БК ни даволаш бўйича EULAR тавсияларида антикоагулянтлар рефрактер веноз

тромбози ва мия синуслари тромбози бўлган беморларни даволашга қўшилиши мумкинлиги аниқланади, айниқса бошқа протромботик омиллар мавжуд бўлганда ва ҳамроҳ ўпка аневризмаларини истисно қилгандан кейин [4]. Вена ичига юбориш учун одам иммуноглобулини, стандарт иммуносупрессантлар ва ГМБП билан даволашга рефрактерлик ҳолатларида ва фаол вирусли инфекция мавжуд бўлганда, БК бўлган беморларга вена ичига юбориш учун одам иммуноглобулинини (ВИИГ) буюриш мумкин [125-127]. Тадқиқотларда ВИИГ ни тайинлаш учун асосий кўрсатмалар – кўзлар, шиллиқ пардалар, бўғимлар, марказий нерв тизими ва меъда-ичак трактининг заарланишлари. Рефрактер қўз заарланиши бўлган битта бемордан ташқари ҳамма беморлар ВИИГ терапиясига жавоб берди.

Артериал аневризмаларни жарроҳлик усули билан даволаш. Артериал аневризмаларнинг ёрилиши БК бўлган беморларда ўлимнинг асосий сабабларидан бири бўлиб, даволашни талаб қиласди. Ўтган асрнинг 60-йилларида БК да артериал аневризмаларни жарроҳлик усули билан даволашга уринишлар амалга оширилган [128-130], аммо анастомоз соҳасида янги аневризмалар ва окклузиялар пайдо бўлиш хавфи юқори бўлганлиги сабабли натижалар қониқарсиз бўлган [131]. Анастомоз соҳасида аневризмаларнинг шаклланиши БК га хос бўлган патергия ҳодисасининг доирасида содир бўлади, деб ҳисобланади – артерияни тикиш жараёнида томир девори заарланади ва унинг қатламланишига асос бўлган яллигланиш рўй беради [132]. Жарроҳликдан олдин ва кейин иммуносупрессив даволаш янги аневризмаларнинг пайдо бўлиш хавфини камайтириши таъкидланади [3, 4, 47,48,50,52,133]. Ҳақиқий аневризма бўлиб ҳисобланган саккуляр (халтасимон) аневризмалари бўлган баъзи беморларда иммуносупрессив даволаш ҳатто жарроҳлик даволаш заруриятини ҳам йўқ қилиши мумкин [3, 134]. Баъзи тадқиқотчилар, БК бўлган беморларда пери- ва постоперацион асоратлар сони камроқ бўлганлиги сабабли эндovаскуляр аралашувни афзалроқ эканлигини кўрсатадилар [51,135].

БК да аневризмалар сабабли эндovаскуляр ёки очиқ жарроҳлик аралашувларни афзал кўриш бўйича ягона фикр мавжуд бўлмаса-да, қайталаниш хавфи паст бўлганлиги туфайли, аутологик трансплантантларга қараганда синтетик трансплантантларни маъқул кўриш тавсия этилади [3, 4].

Адабиётлар:

1. Barnes C. Treatment of Behcet's syndrome. *Rheumatology*. 2006, 45: 245-247
2. Leccese P, Ozguler Y, Christensen R, Esatoglu SN, Bang D, Bodaghi B, Celik AF, Fortune F, Gaudric J, Gul A, et al. Management of skin, mucosa and joint involvement of Behcet's syndrome: a systematic review for update of the

- EULAR recommendations for the management of Behçet's syndrome. *Semin Arthritis Rheum.* 2019; 48(4): 752–62. pii: S0049-0172(18)30240-3. <https://doi.org/10.1016/j.semarthrit.2018.05.008>.
3. Ozguler Y, Leccese P, Christensen R, Esatoglu SN, Bang B, Bodaghi B, Celik AF, Fortune F, Gaudric J, Gul A, et al. Management of major organ involvement of Behçet's syndrome: a systematic review for update of the EULAR recommendations. *Rheumatology (Oxford)*. 2018; 57 (12): 2200–12. <https://doi.org/10.1093/rheumatology/key242>
 4. Hatemi G, Christensen R, Bang D, Bodaghi B, Celik AF, Fortune F, Gaudric J, Gul A, Kötter I, Leccese P, et al. 2018 update of the EULAR recommendations for the management of Behçet's syndrome. *Ann Rheum Dis.* 2018; 77(6): 808–18.
 5. Esatoglu S.N, Hatemi G. Update on the treatment of Behçet's syndrome. *Intern Emerg Med.* 2019; 14(5): 661-675. doi: 10.1007/s11739-019-02035-1.
 6. Клинические рекомендации по болезни Бехчета МЗ РФ. 2018 ID:KP255 <http://cr.rosminzdrav.ru>
 7. O'Duffy J.D., Carney J.A., Deodhar S.S. Behcet's disease. *Ann.Inter.Med.* 1971, 75:561-570
 8. Evereklioglu C. Current concepts in the etiology and treatment of Behcet's disease. *Surv.Ophthalmol.* 2005, 50(4): 297-350
 9. Mat C., Yurdakul S., Uysal S. et al. A double-blind trial of depot corticosteroids in Behcet's syndrome. *Rheumatol. (Oxford)*. 2006, 45(3): 348-352
 10. Aktulga E, Altac M, Muftuoglu A, Ozyazgan Y, Pazarli H, Tuzun Y, Yalcin B, Yazici H, Yurdakul S. A double blind study of colchicine in Behçet's disease. *Haematologica.* 1980; 65:399–402
 11. Yurdakul S, Mat C, Tuzun Y, Ozyazgan Y, Hamuryudan V, Uysal O, Senocak M, Yazici H. A double-blind trial of colchicine in Behçet's syndrome. *Arthritis Rheum.* 2001; 44:2686–92.
 12. Hamuryudan V, Hatemi G, Tascilar K, Yurdakul S, Mat C, Ozyazgan Y, Seyahi E, Ugurlu S, Yazici H. Colchicine in Behçet syndrome: a longterm survey of patients in a controlled trial. *J Rheumatol.* 2014; 41:735–8.
 13. Davatchi F, Sadeghi Abdollahi B, Tehrani Banihashemi A, Shahram F, Nadji A, Shams H, Chams-Davatchi C. Colchicine versus placebo in Behçet's disease: randomized, double-blind, controlled crossover trial. *Mod Rheumatol.* 2009; 19:542–9. <https://doi.org/10.1007/s10165-009-0200-2>.
 14. Александрова З.С., Насонов Е.Л. Перспективы применения колхицина в медицине: новые данные. *Научно-практическая ревматология.* 2020; 58(2):183-190 doi: 10.14412/1995-4484-2020-183-190111

15. Yazici H, Pazarli H, Barnes CG, Tuzun Y, Ozyazgan Y, Silman A, Serdaroglu S, Oguz V, Yurdakul S, Lovatt GE, et al. A controlled trial of azathioprine in Behcet's syndrome. *N Engl J Med.* 1990; 322:281–5.
16. Hamuryudan V, Ozyazgan Y, Hizli N, Mat C, Yurdakul S, Tuzun Y, Senocak M, Yazici H. Azathioprine in Behcet's syndrome: effects on longterm prognosis. *Arthritis Rheum.* 1997; 40:769–7
17. Лисицына ТА, Давыдова ГА, Алекберова ЗС, Голоева РГ, Катаргина ЛА, Насонов ЕЛ. Сравнительная эффективность различных схем иммуносупрессивной терапииuveита у пациентов с болезнью Бехчета. *Научно-практическая ревматология.* 2021; 59(2):173–183 doi: 10.47360/1995-4484-2021-173-183
18. Vallet H, Riviere S, Sanna A, Deroux A, Moulis G, Addimanda O, Salvarani C, Lambert M, Bielefeld P, Seve P, et al. Efficacy of anti TNF-alpha in severe and/or refractory Behcet's disease: multicenter study of 124 patients. *J Autoimmun.* 2015; 62:67–74.
19. Hamuryudan V, Ozyazgan Y, Fresko Y, Mat C, Yurdakul S, Yazici H. Interferon alfa combined with azathioprine for the uveitis of Behcet's disease: an open study. *Isr Med Assoc J.* 2002; 4:928–30
20. Насонов Е.Л., Штутман В.З., Насонова В.А. Перспективы применения циклоспорина А в ревматологии. *Росс. Ревмат.* 1999, 2: 18-25
21. Nussenblatt R., Rodrigues M. *Archives of Ophthalmol.* 1982, 100: 1146-1149
22. Elidan J, Cohen E., Levi H. et al. Effect of cyclosporine A on the hearing loss in Behcet's disease. *Ann. Otol. Rhinol. Laryngol.* 1991, 100: 464-468.
23. Masuda K., Nakajima A., Urayama A. et al. Double-marked trial of cyclosporine in Behcet's disease. *Lancet.* 1989, 1: 1093-1096
24. Kaklamani V., Kaklamani P. Treatment of Behcet's disease and update. *Seminar. Arthr. Rheumatol.* 2001, 30: 299-312
25. Ben Ezra D., Cohen E., Chajek T. et al. Evalutional therapy versus cyclosporine A in Behcet's syndrome. *Transplant Proc.* 1988, 20: 136-143
26. Cantini F, Salvarani C, Niccoli L, Padula A, Arena AI, Bellandi F, Macchioni P, Olivieri I. Treatment of thrombophlebitis of Behcet's disease with low dose cyclosporin A. *Clin Exp Rheumatol.* 1999; 17:391–2
27. Muftuoglu AU, Pazarli H, Yurdakul S, Yazici H, Ulku BY, Tuzun Y, Serdaroglu S, Altug E, Bahcecioglu H, Gungen G. Short term cyclosporin A treatment of Behcet's disease. *Br J Ophthalmol.* 1987; 71:387–90
28. Grekas D, Nikolaidis P, Karamouzis M, et al. Effects of azathioprine on ciclosporin metabolism. *Nephron* 1992; 60: 489

29. Akpolat T., Dipi B., Oguz J et al. Behcet's disease and renal failure. *Nephrol. Dial. Transplant*, 2003, 18: 888-891
30. Kotake S., Higashi K., Joshikawa K. et al. Central nervous system symptom in patients with Behcet's disease receiving cyclosporine therapy. *Ophthalmology*. 1999, 106: 586-587
31. Hamuryudan V, Er T, Seyahi E, Akman C, Tuzun H, Fresko I, Yurdakul S, Numan F, Yazici H. Pulmonary artery aneurysms in Behçet's syndrome. *Am J Med.* 2004; 117:867–70.
32. Saadoun D, Asli B, Wechsler B, Houman H, Geri G, Desseaux K, Piette JC, Thi Huong DL, Amoura Z, Ben Salem T, et al. Long-term outcome of arterial lesions in Behçet disease: a series of 101 patients. *Medicine*. 2012; 91:18–24.
33. Ait Ben Haddou EH, Imounan F, Regragui W et al. Neurological manifestations of Behçet's disease: evaluation of 40 patients treated by cyclophosphamide. *Rev Neurol (Paris)* 2012, 168: 344–349
34. Hatemi G, Melikoglu M, Tunc R, Korkmaz C, Turgut Ozturk B, Mat C, Merkel PA, Calamia KT, Liu Z, Pineda L, et al. Apremilast for Behçet's syndrome: a phase 2, placebo controlled study. *N Engl J Med.* 2015; 372:1510–8 112
35. Hatemi G, Mahr A, Takeno M, Kim DY, Melikoglu M, Cheng S, McCue S, Paris M, Wang Y, Yazici Y. Apremilast for Behçet's syndrome: a phase iii randomised, placebocontrolled, double-blind study (RELIEF). *Ann Rheum Dis.* 2018;77: Suppl: A91.
36. Lopalco G, Venerito V, Leccese P, Emmi G, Cantarini L, Lascardo N, et al. Real-world effectiveness of apremilast in multirefractory mucosal involvement of Behçet's disease. *Ann Rheum Dis.* 2019; 78(12):1736–7.
37. De Luca G, Cariddi A, Campochiaro C, Vanni D, Boffini N, Tomelleri A, et al. Efficacy and safety of apremilast for Behçet's syndrome: a real-life single-centre Italian experience. *Rheumatology (Oxford)*. 2020; 59(1):171–5.
38. Vieira M, Buffier S, Vautier M, Le Joncour A, Jamilloux Y, Gerfaud-Valentin M, Bouillet L, Lazaro E, Barete S, Misery L, Gobert D, Goulenok T, Fain O, Sacre K, Sève P, Cacoub P, Comarmond C, Saadoun D. Apremilast in Refractory Behçet's Syndrome: A Multicenter Observational Study. *Front Immunol.* 2021; 11:626792. doi: 10.3389/fimmu.2020.626792.
39. Iizuka Y, Takase-Minegishi K, Hirahara L, Kirino Y, Soejima Y, Namkoong H, Horita N, Yoshimi R, Takeuchi M, Takeno M, Mizuki N, Nakajima H. Beneficial effects of apremilast on genital ulcers, skin lesions, and arthritis in patients with Behçet's disease: A systematic review and meta-analysis. *Modern Rheumatology*. 2021;, roab098, <https://doi.org/10.1093/mr/roab098>

40. Hirahara L, Kirino Y, Soejima Y, Takeno M, Takase-Minegishi K, Yoshimi R, et al. Efficacy and safety of apremilast for 3months in Behcet's disease: a prospective observational study. *Mod Rheumatol*. 2020;1–6.
41. Shugaiv E, Tüzün E, Mutlu M, Kiyat-Atamer A, Kurtuncu M, Akman-Demir G. Mycophenolate mofetil as a novel immunosuppressant in the treatment of neuro-Behcet's disease with parenchymal involvement: presentation of four cases. *Clin Exp Rheumatol*. 2011; 29 (Suppl 67): S64–7.
42. Adler Y.D., Mansmann U, Zouboulis C.C. Mycophenolate mofetil is ineffective in the treatment of mucocutaneous Adamantiades-Behcet's disease. *Dermatology*. 2001; 203: 322–4.
43. Köse O, Simsek I, Pay S. Mycophenolate sodium in the treatment of mucocutaneous Behcet's disease. *Int J Dermatol*. 2011; 50: 895–6.
44. Kikuchi H, Aramaki K, Hirohata S Low dose MTX for progressive neuro-Behcet's disease. A follow-up study for 4 years. *Adv Exp Med Biol* 2003, 528: 575–578
45. Davatchi F, Shams H, Shahram F, Nadji A, Chams-Davatchi C, Sadeghi Abdollahi B, Faezi T, Akhlaghi M, Ashofteh F. Methotrexate in ocular manifestations of Behcet's disease: a longitudinal study up to 15 years. *Int J Med*. 2013; 16: 568–77.
46. O'Duffy JD, Robertson DM, Goldstein NP Chlorambucil in the treatment of uveitis and meningoencephalitis of Behcet's disease. *Am J Med* 1984, 76: 75–84
47. Zaghetto JM, Yamamoto MM, Souza MB, Silva FT, Hirata CE, Olivalves E, Yamamoto JH. Chlorambucil and cyclosporine A in Brazilian patients with Behcet's disease uveitis: a retrospective study. *Arg Bras Oftalmol*. 2010;73:40-6.
48. Palmer RG, Dore CJ, Denman AM. Chlorambucilinduced chromosome damage to human lymphocytes is dose-dependent and cumulative. *Lancet*. 1984; 1:246–9.
49. Perri AJ 3rd, Hsu S. A review of thalidomide's history and current dermatological applications. *Dermatol Online J*. 2003; 9: 5.
50. Direskeneli H, Ergun T, Yavuz S, Hamuryudan V, Eksioglu-Demiralp E. Thalidomide has both anti-inflammatory and regulatory effects in Behcet's disease. *Clin Rheumatol*. 2008; 27: 373–5.
51. Hamuryudan V, Mat C, Saip S, Ozyazgan Y, Siva A, Yurdakul S, Zwingenberger K, Yazici H. Thalidomide in the treatment of the mucocutaneous lesions of the Behcet's syndrome. A randomized, double-blind, placebo-controlled trial. *Ann Intern Med*. 1998;128: 443–50.113
52. Hatemi I, Hatemi G, Pamuk ON, Erzin Y, Celik AF. TNF-alpha antagonists and thalidomide for the management of gastrointestinal Behcet's syndrome

- refractory to the conventional treatment modalities: a case series and review of the literature. *Clin Exp Rheumatol.* 2015; 33 (6 Suppl 94): S129–37.
53. Hatemi I, Esatoglu SN, Hatemi G, et al. Characteristics, treatment, and longterm outcome of gastrointestinal involvement in Behcet's syndrome: a strobe- compliant observational study from a dedicated multidisciplinary center. *Medicine* 2016; 95: e3348.
54. Jung Y.S., Hong S.P., Kim T.I., et al. Long-term clinical outcomes and factors predictive of relapse after 5-aminosalicylate or sulfasalazine therapy in patients with intestinal Behcet disease. *J Clin Gastroenterol* 2012; 46: e38–e45.
55. Tsambaos D, Eichelberg D, Goos M. Behcet's syndrome: treatment with recombinant leukocyte alphainterferon. *Arch Dermatol Res.* 1986; 278: 335–6.
56. Kotter I, Gunaydin I, Zierhut M, et al. The use of interferon alpha in Behcet disease: review of the literature. *Semin Arthritis Rheum.* 2004; 33: 320–35.
57. Deuter CM, Zierhut M, Mohle A, et al. Long-term remission after cessation of interferonalpha treatment in patients with severe uveitis due to Behcet's disease. *Arthritis Rheum.* 2010; 62: 2796–805.
58. Diwo E, Gueudry J, Saadoun D, et al. Long-term efficacy of interferon in severe uveitis associated with Behcet disease. *Ocul Immunol Inflamm.* 2017; 25: 76–84.
59. Hauschild A, Kahler KC, Schafer M, et al. Interdisciplinary management recommendations for toxicity associated with interferon-alfa therapy. *J Dtsch Dermatol Ges.* 2008; 6: 829–38.
60. Sfikakis PP, Theodossiadis PG, Katsiari CG, et al. Effect of infliximab on sightthreatening panuveitis in Behcet's disease. *Lancet.* 2001; 358: 295–6
61. Алексброва З.С., Танковский В.Э., Елонаков А.В. Применение инфликсимаба при Болезни Бехчета. *Русс.Мед.Журн.* 2005, 13 (24): 1595-1597
62. Arida A, Fragiadaki K, Giavri E, et al. Anti-TNF agents for Behcet's disease: analysis of published data on 369 patients. *Semin Arthritis Rheum.* 2011; 41:61- 70.
63. Vallet H, Riviere S, Sanna A, et al. Efficacy of antiTNF-alpha in severe and/or refractory Behcet's disease: multicenter study of 124 patients. *J Autoimmun.* 2015; 62:67–74.
64. Guzelant G, Ucar D, Esatoglu SN, et al. Infliximab for uveitis of Behcet's syndrome: a trend for earlier initiation. *Clin Exp Rheumatol.* 2017;35 Suppl 108:86–9
65. Calvo-Rio V, Blanco R, Beltran E, et al. AntiTNF-alpha therapy in patients with refractory uveitis due to Behcet's disease: a 1-year follow-up study of 124 patients. *Rheumatology (Oxford).* 2014; 53:2223–31.

66. Levy-Clarke G, Jabs DA, Read RW, et al. Expert panel recommendations for the use of antitumor necrosis factor biologic agents in patients with ocular inflammatory disorders. *Ophthalmology* 2014; 121:785–796.
67. Nguyen QD, Merrill PT, Jaffe GJ, et al. Adalimumab for prevention of uveitic flare in patients with inactive non-infectious uveitis controlled by corticosteroids (VISUAL II): a multicentre, double-masked, randomised, placebo-controlled phase 3 trial. *Lancet*. 2016; 388:1183–92.
68. Jaffe GJ, Dick AD, Brezin AP, et al. Adalimumab in patients with active noninfectious uveitis. *N Engl J Med*. 2016; 375:932–43.
69. Interlandi E, Leccese P, Olivieri I, et al. Adalimumab for treatment of severe Behcet's uveitis: a retrospective long-term follow-up study. *Clin Exp Rheumatol*. 2014; 32: S58–62
70. Takase K, Ohno S, Ideguchi H, et al. Successful switching to adalimumab in an infliximab-allergic patient with severe Behcet disease-related uveitis. *Rheumatol Int*. 2011; 31: 243–5.114
71. Olivieri I, Leccese P, D'Angelo S, et al. Efficacy of adalimumab in patients with Behcet's disease unsuccessfully treated with infliximab. *Clin Exp Rheumatol*. 2011; 29:S54–7.
72. Ribi C, Sztajzel R, Delavelle J, et al. Efficacy of TNF {alpha} blockade in cyclophosphamide resistant neuro-Behcet disease. *J Neurol Neurosurg Psychiatry*. 2005;76:1733–5.
73. Sarwar H, McGrath H Jr, Espinoza LR. Successful treatment of long-standing neuro-Behcet's disease with infliximab. *J Rheumatol*. 2005; 32:181–3.
74. Alty JE, Monaghan TM, Bamford JM. A patient with neuro-Behcet's disease is successfully treated with etanercept: further evidence for the value of TNF-alpha blockade. *Clin Neurol Neurosurg*. 2007; 109: 279–81
75. Kikuchi H, Aramaki K, Hirohata S. Effect of infliximab in progressive neuro- Behcet's syndrome. *J Neurol Sci*. 2008; 272: 99–105.
76. Borhani Haghighi A, Safari A, Nazarinia MA, et al. Infliximab for patients with neuro-Behcet's disease: case series and literature review. *Clin Rheumatol*. 2011; 30: 1007–12.
77. Desbois AC, Addimanda O, Bertrand A, et al. Efficacy of anti-TNF α in severe and refractory neuro-Behcet disease: an observational study. *Medicine (Baltimore)*. 2016; 95:e3550.
78. Zeydan B, Uygunoglu U, Saip S, et al. Infliximab is a plausible alternative for neurologic complications of Behcet disease. *Neurol Neuroimmunol Neuroinflamm*. 2016; 3: e258.

79. Iwata S, Saito K, Yamaoka K, et al. Efficacy of combination therapy of anti-TNF-alpha antibody infliximab and methotrexate in refractory entero-Behcet's disease. *Mod Rheumatol*. 2011; 21(2): 184–91.
80. Kinoshita H, Kunisaki R, Yamamoto H, et al. Efficacy of infliximab in patients with intestinal Behcet's disease refractory to conventional medication. *Intern Med*. 2013; 52: 1855–62.
81. Lee JH, Cheon JH, Jeon SW, et al. Efficacy of infliximab in intestinal Behcet's disease: a Korean multicenter retrospective study. *Inflamm Bowel Dis*. 2013; 19: 1833–8.
82. Tanida S, Inoue N, Kobayashi K, et al. Adalimumab for the treatment of Japanese patients with intestinal Behcet's disease. *Clin Gastroenterol Hepatol*. 2015; 13(5): 940–8.e3.
83. Zou J, Ji DN, Cai JF, et al. Long-term outcomes and predictors of sustained response in patients with intestinal Behcet's disease treated with infliximab. *Dig Dis Sci*. 2017; 62: 441–7.
84. Inoue N, Kobayashi K, Naganuma M, et al. Longterm safety and efficacy of adalimumab for intestinal 20 Disease Management 302 Behcet's disease in the open label study following a phase 3 clinical trial. *Intest Res*. 2017; 15: 395–401.
85. Adler S, Baumgartner I, Villiger PM. Behcet's disease: successful treatment with infliximab in 7 patients with severe vascular manifestations. A retrospective analysis. *Arthritis Care Res (Hoboken)*. 2012; 64: 607–11.
86. Chan E, Sangle SR, Coghlann JG, et al. Pulmonary artery aneurysms in Behcet's disease treated with anti-TNFalpha: a case series and review of the literature. *Autoimmun Rev*. 2016; 15: 375–8.
87. Hisamatsu T, Ueno F, Matsumoto T, et al. The 2nd edition of consensus statements for the diagnosis and management of intestinal Behcet's disease: indication of anti-TNFalpha monoclonal antibodies. *J Gastroenterol*. 2014; 49:156–62
88. Sfikakis PP. The first decade of biologic TNF antagonists in clinical practice: lessons learned, unresolved issues and future directions. *Curr Dir Autoimmun*. 2010; 11:180–210
89. Vitale A, Emmi G, Lopalco G, et al. Long-term efficacy and safety of golimumab in the treatment of multirefractory Behcet's disease. *Clin Rheumatol*. 2017; 36: 2063–9.115
90. Vitale A, Emmi G, Lopalco G, et al. Correction to: long-term efficacy and safety of golimumab in the treatment of multirefractory Behcet's disease. *Clin Rheumatol*. 2019;38 (1): 267

91. Clowse MEB, Scheuerle AE, Chambers C, et al. Pregnancy outcomes after exposure to certolizumab pegol: updated results from a pharmacovigilance safety database. *Arthritis Rheumatol*. 2018; 70:1399–407.
92. Mariette X, Forger F, Abraham B, et al. Lack of placental transfer of certolizumab pegol during pregnancy: results from CRIB, a prospective, postmarketing, pharmacokinetic study. *Ann Rheum Dis*. 2018; 77: 228–33
93. Ohno S, Nakamura S, Hori S, et al. Efficacy, safety, and pharmacokinetics of multiple administration of infliximab in Behcet's disease with refractory uveoretinitis. *J Rheumatol*. 2004; 31:1362–8.
94. Tugal-Tutkun I, Mudun A, Urgancioglu M, et al. Efficacy of infliximab in the treatment of uveitis that is resistant to treatment with the combination of azathioprine, cyclosporine, and corticosteroids in Behcet's disease: an open-label trial. *Arthritis Rheum*. 2005; 52: 2478–84.
95. Tognon S, Graziani G, Marcolongo R. Anti-TNFalpha therapy in seven patients with Behcet's uveitis: advantages and controversial aspects. *Ann N Y Acad Sci*. 2007; 1110: 474–84
96. Sfikakis PP, Markomichelakis N, Alpsoy E, Assaad Khalil S, Bodaghi B, Gul A, Ohno S, Pipitone N, Schirmer M, Stanford M, et al. Anti TNF therapy in the management of Behcet's disease—review and basis for recommendations. *Rheumatology (Oxford)*. 2007; 46:736–41
97. Cantini F, Niccoli L, Nannini C, et al. Rapid loss of efficacy of biosimilar infliximab in three patients with Behcet's disease after switching from infliximab originator. *Eur J Rheumatol*. 2017; 4: 288–90.
98. Dincses E, Esatoglu SN, Ozguler Y, Uygunoglu U, Hamuryudan V, Seyahi E, Melikoglu M, Fresko I, Ucar D, Ozyazgan Y, Kutlubay Z, Mat MC, Yurdakul S, Siva A, Hatemi G. Biosimilar infliximab for Behcet's syndrome: a case series. *Clin Exp Rheumatol*. 2019; 37 Suppl 121(6):111-115.
99. Soheilian M, Ebrahimiadib N, Hedayatfar A, Hosseini M, Zarei M, Anjidani N. Efficacy of Biosimilar Adalimumab in the Treatment of Behcet's Uveitis. *Ocul Immunol Inflamm*. 2021; 7: 1-6.
100. Emmi G, Talarico R, Lopalco G, et al. Efficacy and safety profile of antiinterleukin- 1 treatment in Behcet's disease: a multicenter retrospective study. *Clin Rheumatol*. 2016; 35: 1281–6.
101. Fabiani C, Vitale A, Emmi G, et al. Interleukin (IL)-1 inhibition with anakinra and canakinumab in Behcet's disease-related uveitis: a multicenter retrospective observational study. *Clin Rheumatol*. 2017; 36: 191–7.

102. Fabiani C, Vitale A, Rigante D, et al. The presence of uveitis is associated with a sustained response to the interleukin (IL)-1 inhibitors anakinra and canakinumab in Behcet's disease. *Ocul Immunol Inflamm*. 2018; 1–7.
103. Cantarini L, Vitale A, Scalini P, et al. Anakinra treatment in drug-resistant Behcet's disease: a case series. *Clin Rheumatol*. 2015; 34: 1293–301
104. Grayson PC, Yazici Y, Merideth M, et al. Treatment of mucocutaneous manifestations in Behcet's disease with anakinra: a pilot open-label study. *Arthritis Res Ther*. 2017; 19:69.
105. Cantarini L, Vitale A, Borri M, et al. Successful use of canakinumab in a patient with resistant Behcet's disease. *Clin Exp Rheumatol*. 2012; 30: S115.
106. Vitale A, Rigante D, Caso F, et al. Inhibition of interleukin-1 by canakinumab as a successful mono-drug strategy for the treatment of refractory Behcet's disease: a case series. *Dermatology*. 2014; 228: 211–4. 116
107. Fabiani C, Vitale A, Rigante D, Emmi G, Lopalco G, Di Scala G, Sota J, Orlando I, Franceschini R, Frediani B, Galeazzi M, Iannone F, Tosi GM, Cantarini L. The Presence of Uveitis Is Associated with a Sustained Response to the Interleukin (IL)-1 Inhibitors Anakinra and Canakinumab in Behçet's Disease. *Ocul Immunol Inflamm*. 2020; 28 (2): 298-304.
108. Park Y, Cheon JH. Update on the Treatment of Behcet's Disease of the Small Bowel with Biologic Agents. *Curr Gastroenterol Rep*. 2020; 22(5):24.
109. Akiyama M, Kaneko Y, Takeuchi T. Effectiveness of tocilizumab in Behcet's disease: A systematic literature review. *Semin Arthritis Rheum*. 2020; 50(4): 797- 804.
110. Mirouse A, Barete S, Desbois AC, Comarmond C, Sène D, Domont F, Bodaghi B, Ferfar Y, Cacoub P, Saadoun D; French Behçet's Network. Long-Term Outcome of Ustekinumab Therapy for Behçet's Disease. *Arthritis Rheumatol*. 2019; 71(10): 1727-1732.
111. Di Scala G, Bettoli A, Cojan RD, Finocchi M, Silvestri E, Emmi G. Efficacy of the anti-IL 17 secukinumab in refractory Behçet's syndrome: A preliminary study. *J Autoimmun*. 2019; 97:108-113.
112. Dick AD, Tugal-Tutkun I, Foster S, et al. Secukinumab in the treatment of noninfectious uveitis: results of three randomized, controlled clinical trials. *Ophthalmology*. 2013; 120: 777–87.
113. Shiga H, Fukuda S, Lijima K. Interleukin-17A inhibitor induced Crohn's disease/Behcet disease-like lesions. *Inflamm Bowel Dis*. 2017; 23: E38–9.
114. Dincses E, Yurttas B, Esatoglu S.N, Melikoglu M, Hamuryudan V, Seyahi E. Secukinumab induced Behçet's syndrome: a report of two cases. *Oxf Med Case Reports*. 2019; 2019 (5): omz041.

115. Davatchi F, Shams H, Rezaipoor M, et al. Rituximab in intractable ocular lesions of Behcet's disease; randomized single-blind control study (pilot study). *Int J Rheum Dis.* 2010; 13:246–52.
116. Messina M.J, Rodegher M, Scotti R et al. Treatment of myelitis in Behcet's disease with rituximab. *BMJ Case Rep.* 2014; 2014: bcr2014204366. doi: 10.1136/bcr-2014-204366.
117. Kidd DP. Rituximab is effective in severe treatmentresistant neurological Behcet's syndrome. *J Neurol.* 2015; 262:2676–7.
118. Jade J, Chung K, Arendse M, et al. Neuro-Behcet's disease presenting with tumour-like lesions and responding to rituximab. *J Clin Neurosci.* 2016; 32:139– 41.
119. Lockwood C.M., Hale G, Waldman H, et al. Remission induction in Behcets disease following lymphocyte depletion by the anti-CD52 antibody CAMPATH 1- H. *Rheumatology (Oxford).* 2003; 42:1539–44.
120. Mohammad A.J, Smith RM, Chow YW, et al. Alemtuzumab as remission induction therapy in Behcet disease: a 20-year experience. *J Rheumatol.* 2015; 42:1906–13.
121. Buggage RR, Levy-Clarke G, Sen HN, et al. A double-masked, randomized study to investigate the safety and efficacy of daclizumab to treat the ocular complications related to Behcet's disease. *Ocul Immunol Inflamm.* 2007; 15:63– 70.
122. Alibaz-Oner F, Direskeneli H. Advances in the Treatment of Behcet's Disease. *Curr Rheumatol Rep.* 2021; 23(6): 47.
123. Seyahi E., Cakmak O.S., Tutar B, et al. Clinical and Ultrasonographic Evaluation of Lower-extremity Vein Thrombosis in Behcet Syndrome. *Medicine.* 2015; 94 (44): e1899
124. Alibaz-Oner F, Aldag B, Aldag M, Unal AU, Mutis A, Toptas T, Ergun T, Direskeneli H. Post-thrombotic syndrome and venous disease-specific quality of life in patients with vascular Behcet's disease. *J Vasc Surg Venous Lymphat Disord.* 2016; 4(3):301–306.117
125. Shutty B, Garg KJ, Swender D, Chernin L, Tcheurekdjian H, Hostoffer R. Optimal use of IVIB in a patient with Behcet syndrome and common variable immunodeficiency. *Ann Allergy Asthma Immunol.* 2012; 109 (1):84. <https://doi.org/10.1016/j.anai.2012.05.014>
126. Capittini C, Emmi G, De Amici M, Aronico N, Scudeller L, Antoniazzi E, Di Stefano M, Tinelli C. Longitudinal analysis of serum cytokines in a Behcet's patient during 9 months of IVIG infusions: how does CXCL8 bridge the immune and neuroendocrine systems? *Immunol Lett.* 2016; 180:79–80. <https://doi.org/10.1016/j.imlet.2016.10.012>

127. Cantarini L, Stromillo M.L, Vitale A, Lopalco G, Emmi G, Silvestri E, Federico A, Galeazzi M, Iannone F, De Stefano N. Efficacy and safety of intravenous immunoglobulin treatment in refractory Behcet's disease with different organ involvement: a case series. *Isr Med Assoc J.* 2016; 18 (3–4): 238– 242
128. Mishima Y, Ishikawa K, Kawase S. Behcet's syndrome with aneurysm (abstract). In: Proceedings of the Japanese Circulation Society. Tokyo Jpn Circ J. 1961; 25: 1211
129. Hills EA. Behcet's syndrome with aortic aneurysms. *Br Med J.* 1967; 4:152– 4.
130. Hamza M. Large artery involvement in Behcet's disease. *J Rheumatol.* 1987; 14:554–9.
131. Schwartz P, Weisbrot M, Landau M, Antebi E. Peripheral false aneurysms in Behcet's disease. *Br J Surg.* 1987; 74:67–8.
132. Kingston M, Ratcliffe JR, Altree M, Marendino K. Aneurysm after arterial puncture in Behcet's disease. *BMJ.* 1979; 30: 1766–7
133. Tüzün H, Beşirli K, Sayin A, Vural FS, Hamuryudan V, Hizli N, et al. Management of aneurysms in Behcet's syndrome: an analysis of 24 patients. *Surgery.* 1997; 121:150–6
134. Tüzün H, Seyahi E, Arslan C, Hamuryudan V, Besirli K, Yazici H. Management and prognosis of nonpulmonary large arterial disease in patients with Behcet disease. *Vasc Surg.* 2012; 55: 157–63.
135. Belczak S.Q, Silva I.T, Marques G.G, et al. Endovascular treatment for Behcet's disease: a case report. *J Vasc Bras.* 2019; 18: e20180121. <https://doi.org/10.1590/1677-5449.180121118>

Муаллифлар ҳақида маълумотлар:

Мирсаидова Муниса Абдушукоровна – тиббиёт фанлари доктори.

Раджабова Юлдуз Назимовна – тиббиёт фанлари номзоди.

Мирсаидова М.А., Раджабова Ю.Н.

Бехчет касаллиги

Монография